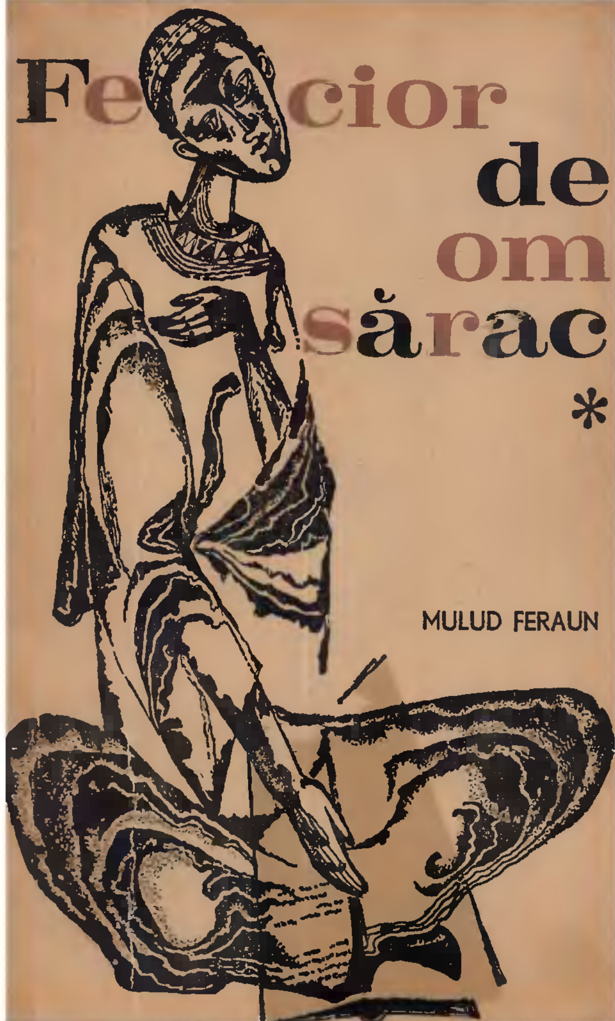
Fecior de om sărac

*

MULUD FERAUN

MULUD FERAUN

Fecior de om sărac

MULUD FERAUN

Fecior de om sărac

Roman

În româneşte de
EM. SERGHIE

Bucureşti — 1966
EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

Coperta de G. *Cernăianu*

Mouloud Feraoun

LE FILS DU PAUVRE

roman

Éditions du Seuil
Paris — 1954

FAMILIA

Muncim în folosul altora pînă la adînci bătrînețe și cînd ne-o veni veleatul vom muri fără să crîcnim și vom spune pe ceea lume că am suferit, că am plîns, că am trăit ani îndelungați de amărăciune și lui Dumnezeu îi va fi milă de noi.

A. Cehov.

Menrad, modest institutor într-un *bled*[1] kabil trăieşte în „ţara orbilor". Dar nu se gîndeşte să se creadă împărat. Mai întîi pentru că el e adeptul democraţiei ; apoi fiindcă are nestrămutata convingere că nu e un geniu.

Spre a ajunge la o părere atît de proastă despre el însuşi, i-a trebuit mai mulţi ani. Asta nu-i micşorează meritul. Dimpotrivă. În cele cîteva luni de învăţămînt, după terminarea lecţiilor cu elevii, el consemnează în jurnalul său — căci are aşa ceva — : „După ce chibzuiesc în sinea mea şi socotesc ce situaţie am, ţinînd seama de valoarea mea, conchid cu amărăciune : sînt lovit de viaţă, sărăcia e un obstacol tare viclean. Dar concluzia mea nu se opreşte aci ! Fiindcă îmi dau seama că sînt într-o legătură atît de vie cu o parte din cărţile şi cu o parte din caietele mele de odinioară, nu înseamnă de fel că nu voi ajunge departe... Zis şi făcut, hotărîrea a fost luată, izbînda e sigură. În timp ce sorbeam cu ochii un studiu elementar asupra lui Ronsard şi asupra Pleiadei, hotărîrea mea se întăreşte, examenul pe care trebuie să-l înfrunt îmi pare mai uşor de trecut."

Menrad era ambiţios. Îşi bătea joc singur de ambiţia sa. Îşi dădea seama, nenorocitul, că ur-

---

[1] *Bled* : sat.

mărind cu tot dinadinsul să plutească pe deasupra, ca un vultur, nu izbutea decît să se bălăcească mai ceva decît un rățoi. El se resemnă deci a fi numai institutor, într-un sat ca acela în care se născuse, la o școală cu o singură clasă, în mijlocul țăranilor, frații săi, îndurînd împreună cu dînșii chinurile vieții, cu sufletul pe deplin liniștit și așteptînd, ca și dînșii, cu un fatalism nepăsător și cu o siguranță nemărginită — cum zice el — ziua cînd va intra în paradisul lui Mahomet.

Această atitudine, din toate punctele de vedere vrednică de laudă, nu e a unui sceptic. Sărmanul Menrad nu e în stare să filozofeze. Ea decurge din conștiința foarte limpede pe care o are despre cusururile sale. După ce renunțase la examene, l-a prins dorul să scrie. A crezut că poate să scrie. O, nu poezie, nici vreun studiu psihologic, nici chiar un roman de aventură, fiindcă îi lipsește imaginația. Deoarece îi citise pe Montaigne și pe Rousseau, pe Daudet și pe Dickens (în traducere), voia, pur și simplu, ca și acești oameni iluștri, să-și istorisească povestea vieții sale. Vă spuneam doar că era modest ! Departe de el gîndul de a se asemui unor genii ; se gîndea numai că o să împrumute de la ei ideea, „neghioaba idee“, de a-și descrie viața de pînă atunci. Socotea că dacă ar izbuti să închege ceva coerent, împlinit, lesne de citit, ar fi mulțumit. Își închipuia că viața lui merită osteneala de a fi cunoscută, cel puțin de către copiii săi, de către nepoți. La urma urmelor nici n-ar trebui să-și tipărească opera. Ar lăsa-o în manuscris.

Se apucă de lucru în 1939, în luna aprilie, în timpul vacanței de Paște. Minunată vreme !

În fața nenumăratelor obstacole care se ridică la fiecare întorsătură de frază, la fiecare sfîrșit de paragraf, în fața expresiilor improprii, a așezării nelalocul lor a cuvintelor și a adjectivelor de neînțeles, el lasă baltă o inițiativă mai presus de puterile sale, după ce umpluse paginile unui voluminos caiet de școlar. Părăsește lucrul fără gînd de întoarcere, fără supărare.

La școală, în clasă, avea un birou simplu, complet negru. Într-unul dintre cele două sertare, capodopera neizbutită zace astăzi, uitată, între un catastif de daraveri administrative și între niște fișe cu note pentru pregătirea lecțiilor, ca cel de al cincilea ou al pitulicii, pe care pasărea și puii săi îl lasă cu dispreț în cuibul de care nu mai au nevoie.

Nimeni nu e stăpînul destinului său, o, Doamne al îndurării ! Dacă e hotărît acolo, Sus ca povestea vieții lui Menrad Furulu să fie cunoscută de toată lumea, cine poate încălca legea Ta ?

Să scoatem din sertarul din stînga caietul de școlar. Să-l deschidem. Furulu Menrad, sîntem numai urechi !

II

Turistul care îndrăznește să pătrundă pînă în mijlocul Kabiliei admiră din convingere sau din datorie niște împrejurimi pe care le socoate minunate, niște peisaje care îi par învăluite în poezie și simte o îngăduitoare simpatie față de obiceiurile celor de prin partea locului.

Se cade să-l credem pe cuvînt, fără a-i ridica vreo obiecție, din moment ce întîlnește pe oriunde aceleași minunății, aceeași poezie, și simte de fiecare dată aceeași simpatie. Nu are nici un temei să nu vadă în Kabilia ceea ce se vede deopotrivă cam peste tot.

Mii de scuze tuturor turiștilor. Numai fiindcă treceți drept turiști descoperiți asemenea minunății și atîta poezie. Visul vi se sfîrșește după ce vă întoarceți pe la casele voastre și banalitatea vă așteaptă în prag.

Noi, Kabilii, sîntem bucuroși cînd ni se laudă țara. Ne place să ni se ascundă ceea ce are ea vulgar, sub adjective măgulitoare. Cu toate acestea noi ne închipuim foarte bine ce impresie neînsemnată lasă vizitatorului celui mai binevoitor priveliștea umilelor noastre sate.

Tizi e o îngrămădire de două mii de locuitori. Casele sale se țin lanț una în spatele alteia, pe vîrful unei creste de munte, ca uriașele vertebre ale cine știe cărui monstru preistoric : lungă de două sute de metri, o uliță principală, care nu e decît un crîmpei dintr-un drum de trib, legînd mai multe sate, dă în drumul mare, de căruță, și prin urmare spre oraș. Această uliță principală își păstrează lărgimea ei de la obîrșie prin locurile unde nu-i mărginită cu zid decît pe o latură : șase coți întregi cel puțin. Întrucît, adeseori, s-a construit de o parte și de alta, s-a tot pișcat dintr-însa, și în închisoarea sa de piatră, inspiră milă. Ea s-ar înăbuși dacă n-ar îngădui să se deschidă la oarecare depărtare, din loc în loc, cînd la dreapta, cînd la stînga, niște înguste brațe capri-

cioase, drumeaguri, cu margini prăpăstioase, care o iau razna peste cîmpuri.

Stînd şi judecînd drept, cum aş putea pretinde ca o uliţă care dă într-o cale largă, să fie altfel îngrijită decît acel drum de căruţă. De ce să fie pavată dacă acel drum nu e pavat ? Şi pe una, şi pe celălalt e prăfărie în timpul verii ; peste iarnă uliţa e mai noroioasă fiindcă e mult mai umblată. Din acelaşi motiv, de altminteri, este din ce în ce mai neîngrijită. Asta e singura deosebire. Cît despre drumeaguri, ele îi seamănă fiindcă sînt copiii săi.

Să ne închipuim că într-un oarecare loc două drumeaguri opuse pornesc dintr-acelaşi punct, unul la dreapta, celălalt la stînga. În acest loc privilegiat calea este largă. Oare asta se datoreşte unei întîmplări tainice, sau unei hotărîri a cărei oportunitate scapă cunoaşterii noastre în clipa de faţă ? Străbunii noştri n-au construit de fel în cele patru unghiuri ale răscrucii : sînteţi în marea piaţă a satului, în Piaţa Muzicanţilor, *djema* [1] noastră. E singura piaţă şi mahalaua din partea de sus e geloasă că ea aparţine mahalalei din partea de jos.

Lespezile de şist, aşezate deasupra unei zidării de formă vagă, de cincizeci de centimetri, lipită de peretele casei, formează băncile aşa-numitului *tadjemaït* pe care vin să se aşeze bărbaţii şi copiii. O favoare specială s-a făcut dotîndu-se una dintre aceste bănci cu un acoperiş, de parcă e o pălărie cu ajururi. E cea mai căutată, datorită răcorii de

---

[1] *Djema* : loc de adunare a consiliului unui municipiu (în Africa de Nord). Prin extindere : loc de sfat şi discuţii.

acolo în timpul verii şi fiindcă ţine adăpost pe vreme de iarnă. Cînd pătrunzi în *djema* pe la nord, această bancă se află în stînga, drept în faţa unei ulicioare înfundate care taie, la vreo douăzeci de metri, intrarea într-o locuinţă. Această bancă e împodobită cu cea mai bună lespede. O lespede de marmură, de o autentică marmură roşcată, strălucitoare, lustruită de vreme şi de atît cît s-a călcat pe dînsa.

Satul are trei mahalale şi prin urmare trei *djeme*. Fiecare *djemă* îşi are băncile de piatră şi lespezile sale lucioase. Peste tot, se află, săpate în lespezi, aceleaşi table fixe, cu suprafaţa găurită, pe care localnicii joacă pietre. Dar cine oare ar susţine că celelalte *djeme* s-ar putea compara cu Piaţa Muzicanţilor.

Sînt de asemenea două moschei. Moscheele au în mod vădit mai puţină importanţă decît *djemele*. Văzute de-afară, ele seamănă cu celelalte case de alături. Înăuntru, moscheea e cimentată, pereţii sînt daţi cu var. E goală-goluţă, de o simplitate întristătoare. Bătrînii care vin acolo ca să se închine parcă ar aparţine secolului trecut.

Cafeneaua maură e situată afară din sat. Cei pe care îi atrage trebuie să umble în căutarea ei şi să iasă din înghesuiala satului.

Cîteva locuinţe cu pretenţii de lux au fost construite de curînd, datorită banilor aduşi din Franţa. Aceste case îşi înalţă faţadele obraznice şi olanele lor prea roşii printre toate celelalte, numai nişte vechituri. Dar se simte că acest lux e nelalocul său într-un asemenea cadru. De altminteri noi nu sîntem prea mîndri de ele. Văzute de departe, alcătuiesc nişte pete albe care nu se potri-

vesc cu totalitatea de culoare pămîntie a celorlalte. Ştim noi că pe dinăuntru seamănă cu toate celelalte. Ele merită dispreţuitoarea zicală care li se aplică : „Grajd de-al lui Menaiel, pe dinafară sclipitor, pe dinăuntru bucşit de balegi şi de vite de povară."

Vanitatea e unul dintre cusururile de care ne batem joc cel mai mult, poate, fiindcă noi sîntem toţi rude apropiate ori strîns uniţi. Strămoşii noştri, se pare, se adunau laolaltă de nevoie. Au pătimit prea mult din pricina izolării ca să nu aprecieze cum se cuvine avantajul de a trăi uniţi. Ce fericire să ai vecini care îţi sar într-ajutor, te împrumută, te îndatorează, te compătimesc ori cel puţin îţi împărtăşesc amarul vieţii ! Ni-e frică de izolare ca de moarte. Dar se iscă într-una certuri, supărări trecătoare, urmate de împăcări în legătură cu vreo bucurie ori cu vreo nenorocire. „Sîntem vecini cu paradisul şi nu cu suferinţa, cu necazurile." Iată cea mai atrăgătoare dintre zicalele noastre. Paradisul nostru nu-i decît un paradis pămîntesc, dar nu-i un infern.

Puţin interesează că fiecare mahala are străbunul său. S-au celebrat de foarte demult căsătorii între *karube* [1], aşa încît astăzi istoria satului este parcă a unei singure fiinţe... Nu mai sînt caste, nici titluri de nobleţe proprii unei familii. Mai avem încă numeroase poeme care cîntă pe unii eroi comuni, eroi tot atît de vicleni ca Ulise, tot aşa de fuduli ca Tartarin, tot atît de uscăţivi ca *don* Quijote.

---

[1] *Karuba* : trib.

Mahalaua din partea de jos, de pildă, provine din familia Mezus. Mezus avea cinci copii de parte bărbătească care dădură numele lor tuturor celor cinci familii din *karuba*. De aceea *karuba* cuprinde pe ai lui Ait Rabah, pe ai lui Ait Sliman, pe ai lui Ait Musa, pe ai lui Ait Carbi, pe ai lui Ait Kaci. Cît priveşte pe basireni, strămoşul lor nu-i decît un refugiat venit din Djurdjura. Nu-s mîndri de originea lor, basirienii. În cugetul lor se simt cam micşoraţi. Dar acum nimeni nu se mai gîndeşte la asta şi se cred, de asemenea, adevăraţi descendenţi ai lui Mezus. Totuşi, în unele împrejurări grele, se întîmplă să li se împrospăteze aducerile-aminte. Aşa ceva nu se petrece decît atunci cînd e în joc vreun interes însemnat.

Pe lîngă această origine comună sau identică, sîntem de aceeaşi teapă, fiindcă toţi kabilii de prin partea muntelui trăiesc într-acelaşi fel. Nu sînt nici săraci, nici bogaţi.

Desigur, sînt două categorii de oameni : acei care nu au de obicei nevoie de ajutorul altora şi acei care trec, la cheremul norocului sau al nenorocului, de la sărăcia cea mai lucie la îndestularea modestă a acelora pe care cerul îi ajută. Dar nu se poate stabili o împărţire pe categorii definitive, nici nu se pot constata deosebiri esenţiale în felul de trai al locuitorilor.

Familiile cele bogate au mai multe terenuri plantate cu smochini, cîteva cu măslini, un hectar de pămînt de semănat, uneori cîte un izvor pe vreunul dintre ogoarele lor. Cînd se socotesc în *djema* proprietăţile cutărui felah la o lună de ară-

tură, se citeşte admiraţia şi pizma în ochii celor de faţă. Or, o zi de arătură pe ţarina noastră rîpoasă cu o pereche de boi ceva mai mari decît nişte oi reprezintă doar douăzeci de ari. Marele proprietar *kabil* posedă deci şase hectare. Vorbeşte tare în *djemă,* e stăpîn absolut acasă la dînsul. Cel puţin i se dă această iluzie. Spre a-şi păstra trecerea şi admiraţia care sînt singurele avantaje vizibile ale bunăstării sale, el trudeşte mai din greu decît cel care n-are nici o palmă de loc, munceşte de-a valma cu lucrătorii săi spre a le da pildă, mănîncă şi se îmbracă întocmai ca dînşii. Dar, asemeni bancherului din fabulă, nu împarte cu ei grijile.

Are vite : o pereche de boi, cîteva oi, o vacă, un catîr ori un măgar.

Locuinţa sa se poate să aibă două încăperi, una în faţa alteia (care fac doisprezece coţi în lărgime, pe paisprezece în lungime), una sau două cămăruţe pentru feciorul cel mai mare ori pentru străinul în trecere pe acolo. Toate clădirile sînt construite din blocuri de şist legate între ele cu mortar de lut. Acoperămîntul e de ţigle scobite, aşezate pe un strat de trestie. Pardoseala bine bătută cu maiul e acoperită de un strat de var neted, lucitor şi gălbui, care dă o impresie de curăţenie şi de eleganţă rustică, cel puţin atîta vreme cît stratul e de curînd întins. Gospodinele care au sentimentul frumosului întind tot cu var, în fiecare cameră, cîte un brîu lat de un metru în partea de jos, de-a lungul pereţilor, iar pe marginea de sus a acestui brîu trag un chenar de un verde neuniform, pe care ele îl obţin din bobiţe de zîrnă

zdrobite. Partea de sus a pereţilor, pînă sub acoperiş, o ung cu un lut albicios pe care şi-l procură cu multă, multă osteneală. Aranjamentul dinlăuntru al caselor priveşte pe gospodine. E zbuciumul dar şi mîndria vieţii lor. După starea fiecărei familii, văruitul este reînnoit în chip periodic în fiecare an sau după doi-trei ani.

Fiecare dintre încăperile mari are o parte scundă, pavată cu lespezi de piatră, care slujeşte de staul, de grajd, de magazie de lemne. Ea e separată de partea înaltă prin stîlpi groşi care susţin o despărţitură de scînduri. Această despărţitură adăposteşte *ikufanii* [1] cu provizii, urcioarele de untdelemn şi sipetele familiei. Partea de sus constituie casa de locuit. În tot cursul zilei aşternutul de pat se leagănă pe toată lungimea unui drug gros care se sprijină pe căpriorii de pe acoperiş. *Kanunul* poate fi aşezat oriunde pe lîngă peretele din faţa staulului. Deasupra vetrei, două stinghii paralele fac legătura între ceilalţi doi pereţi. Aceste stinghii susţin pe ele felurite lucruri: peste iarnă cîte o leasă—două pline de ghindă căreia fumul din *kanun* îi va da posibilitatea să se conserve, cîteva lemne verzi care se vor putea usca în voie la doi metri deasupra focului, ceva carne de oaie rămasă de la *Aid* [2], a cărei grăsime va căpăta gustul scrumbiei afumate.

Încăperile mici n-au nimic din toate acestea. Ele prezintă simplitatea unui dreptunghi fără să

---

[1] *Ikufani* (singular-*akufi*) : mari chiupuri de pămînt nears, amestecat cu paie, în care se păstrează cerealele sau smochinele.

[2] *Aid* : sărbătoare religioasă.

aibă şi armonia lui. Văruiala lor e şi mai sclipitoare decît a celor mari, fiindcă ele sînt expuse mai puţin la acţiunea fumului. Aici nu se face foc decît în nopţile de iarnă.

Curtea în general e foarte mică. Uneori, deasupra pragului de la intrare se ridică un fel de porumbar în care se poate urca din curte pe o scară de piatră simplă, ori pe o scăriţă de lemn lucrată cam din topor. Aci e încă o încăpere. Dedesubt, de-o parte şi de alta a uşii de la intrare, au fost înjghebate două bănci largi pe care gospodina familiei le spoieşte cu un var strălucitor în anii cînd se cheltuieşte din belşug.

Iată c-am făcut, aşadar, enumerarea exactă a indiciilor exterioare ale bogăţiei. Şi altele nu mai sînt. Nici un fel de lux, fiindcă ştie oricine că omul bogat e avar. Avar, pentru a-şi păstra cu gelozie averea şi pentru a şi-o spori cînd e cu putinţă ; avariţia fiind o însuşire precumpănitoare pentru a ajunge om cu dare de mînă şi pentru a-ţi păstra bogăţia. Nimeni nu poartă pică avarilor. Într-un fel ei sînt vrednici de admirat. Familiile cele sărace din sat duc acelaşi fel de trai ca şi cele bogate, cînd au putinţa ; dacă nu au, aşteaptă. Cel sărac n-are pămînt, ori are foarte puţin şi de care se ocupă cînd n-are de lucru. Locuinţa sa se reduce la o singură încăpere. Îşi împarte curticica sa cu vecini tot atît de săraci ca dînsul şi banca din piaţă cu toată lumea. Felahul nu-i de loc obişnuit să-şi petreacă ceasurile de odihnă în cocioaba sa, pe lîngă nevastă şi pe lîngă droaia de copii. *Djema* e un refugiu sigur, oricînd

la dispoziţie şi nu costă bani. Cafeneaua maură nu-i ispiteşte decît pe cei tineri şi pe cei leneşi.

Cel sărac poate avea şi el vite, ca şi cel bogat. Vite pe care nu le-a cumpărat el, ci pe care altul i le-a încredinţat. Cu toate acestea, cînd vor fi vîndute va lua o parte din beneficiu. El poate lucra cu ziua. Lucrează ca să trăiască mai bine. Doreşte să-l imite pe vecinul său care e bogat, în timp ce vecinul său caută să-l imite pe dînsul. Foarte curînd, nu se mai înţeleg. Fiindcă se întîmplă adeseori ca soţia bogatului să pizmuiască găteala vecinei sale sărace şi copiii săi soarta prietenilor lor nenorociţi. Asta ţine foarte puţin. O iarnă ploioasă, o boală, o cheltuială neprevăzută, plecarea spre Franţa a capului de familie, nenorocul ori nepăsarea acestuia sînt de-ajuns pentru a restabili vechea situaţie. Cel bogat continuă să fie avar. Cel sărac, rînd pe rînd, înfruntă cu dispreţ sau doreşte cu înfocare necazul bogatului.

Într-un cuvînt, în Tizi, toată lumea se cunoaşte, toată lumea se iubeşte sau se invidiază. Îşi face fiecare trebuşoarele cum poate, dar nu sînt caste. Şi apoi, cîţi săraci nu s-au apucat să strîngă ban cu ban şi au ajuns bogaţi? Atîţia bogaţi au sărăcit repede, înainte de a fi fost ruinaţi de Said, cămătarul, pe care toţi îl respectă, îl urăsc şi de care toţi se tem. Îi va veni şi lui rîndul, desigur, va muri cerşind. Legea asta nu cruţă pe nimeni. E o lege a firii. Fiecare dintre noi, aici pe pămînt, trebuie să cunoască sărăcia şi bogăţia. Nu isprăveşte nimeni cum a început, ne asigură cei bătrîni. Ştiu ei ceva despre asta!

III

Părinţii mei locuiau la marginea de nord a satului, în mahalaua din partea de jos. Noi ne tragem din *karuba* lui Ait Mezus, din familia lui Ait Musa. Menrad este porecla noastră.

Unchiul meu şi tatăl meu se numesc unul Ramdan, celălalt Lunis, dar în mahala s-au obişnuit să le zică „fiii lui Şaban" nu prea ştiu de ce. Ei rămaseră orfani atît de timpuriu, încît tata nu-l văzu niciodată pe bunicul meu. Ar fi trebuit să li se zică feciorii lui Tasadit, după bunică-mea. Unchilor lor, sau verilor lor le plăcu fără îndoială să-şi păstreze mai departe numele de Şaban, ca într-adevăr să le arate oamenilor că orfanii aveau cui semăna şi fiindcă amîndoi îl înlocuiau, de fapt şi de drept, pe acela care nu mai era în viaţă. Acest fel de a vedea era vrednic de laudă la început. Dar după aceea copiii ajunseră bărbaţi. Această denumire colectivă îi cam micşora, căci nu se vorbea niciodată despre dînşii decît ca despre o singură persoană. Cu toate acestea, ei nu semănau de fel unul cu altul.

Unchiul meu Lunis are trăsăturile fine, privirea batjocoritoare, pieliţa obrazului albă. E migălos şi curat... Îl revăd într-una cu o *gandură* albă şi cu un turban înfăşurat cu grijă. Uneori mi-l închipui cu un hîrleţ în mînă, cu mijlocul strîns de un centiron larg cu piroane aurite. Aşa ceva i se întîmplă arareori. Atunci mînuieşte unealta cu neîndemînare, vădeşte rea voinţă, lucrează pripit şi prost. Desigur, se simte mai în

apele lui în *djemă*. Oamenii știu că e sincer și nervos. Vorba lui e mușcătoare. Pizma lui e un foc de paie. Fu unul dintre cei mai eleganți tineri din sat. De aceea căpătă un loc ales în sufletul mamei sale. De altminteri, era primul-născut. Bunicii mele îi plăcea să repete că el o ajutase să-l crească pe micuțul Ramdan. De fapt, biata femeie nu se putuse niciodată bizui pe dînsul. Era limpede că ea avea o slăbiciune pentru Lunis. Îi dăruise o înfățișare plăcută. Fu primul ei dar... Ea se repetă pe ea însăși în fiul său cel mai mare : același zîmbet, același obraz oval, același timbru al glasului.

Ramdan, la rîndul său, seamănă cu Șaban ca două picături de apă ; întîmplarea, pesemne, a ținut să-i acorde o vagă mîngîiere punîndu-i la dispoziție un mijloc ușor de a-și aminti de tatăl său. Ramdan e brun, mai vînjos și mai bondoc decît frate-su ; e întruchiparea țăranului kabil, noduros și cu mușchi țepeni. În privința feței, e leit Șaban, repetă bunica : frunte pătrată, o fărîmiță de nas ridicat în sus, buze subțiri, umerii obrazului lați. Are și privirea tatălui său și același tic îl îmboldește să închidă ochiul stîng cînd privește omul. Pe cînd era tînăr, bunică-mea în zadar a încercat să-l dezbare de acest urîcios obicei ca și de felul său de a merge greoi, ca ursul, cu picioarele crăcănate. Acest fel de a se mișca îi dă, la fiecare pas, înfățișarea de parcă ar înfrunta un adversar ori ar ridica o greutate. Bunica l-a socotit întotdeauna ca pe un fel de om greu de mișcat, care cere puțin de la viață. Nu e guraliv ca fratele său, ba e chiar timid pînă la nepolitețe,

fire ascunsă şi după cît se pare tot atît de greoi la minte ca şi la apucături. Părea cu totul menit muncilor felahului. Primi cu nepăsare rolul său. Degetele sale butucănoase nu-l stinghereau cîtuşi de puţin a cînta minunat din flaut. Dar numai cei de o vîrstă cu el îl auziseră cîntînd.

Iubea cu ardoare pe mamă-sa şi pe frate-su dar îşi ascundea dragostea în adîncul sufletului, ca pe o meteahnă. Avea un fel colorat, străbătut de imagini, de a lua în zeflemea, fără răutate, oamenii şi lucrurile. De fapt era un mare hîtru, amestecătură de filozof şi de poet. Multe dintre vorbele lui de duh trec încă din gură în gură prin sat. Îndeobşte e iubit, ca şi fratele său, fiindcă e simplu şi cinstit.

Cînd mă născui eu, unchiul meu nu era departe de cincizeci şi tata de patruzeci de ani. Erau însuraţi şi aveau copii.

Helima, nevasta unchiului meu, e de locul ei din mahalaua de sus. E o femeie înaltă, uscăţivă şi dreaptă, cu ochi scînteietori, cu voce groasă, cu mîini îndemînatice şi cu mers mlădiu şi graţios. Ea se impuse îndată bătrînei Tasadit, căreia izbuti repede să-i bage frica în oase. Unchiul meu prinse obiceiul de a o bate, dar nu ajunse niciodată să fie temut. Tata era duşmanul ei neîmpăcat, fiindcă el îi dejuca toate vicleniile. Cei din familie ştiam că asupra ei căzuse blestemul bunicii şi îi răbdam toate răutăţile.

Cu toate acestea, bătrîna o alesese. Tatăl Helimei, un fost prieten al bunicului meu, luase parte, ca însoţitor al unui convoi, la războiul din Mada-

gascar.[1] Se întorsese de acolo cu ceva bani. Bunică-mea îl crezu foarte bogat şi se gîndi să găsească într-însul un sprijin pentru copiii săi. Ea nu-şi iertă niciodată această greşeală. Bătrînul soldat, cu inima liniştită în ce priveşte soarta fiicei sale, muri foarte curînd, fără a-i lăsa altceva decît o medalie aurită, cu o panglică de mătasă verde, care va ajunge mai tîrziu în mîinile mele.

Mama este de-ai lui Ait Musa, deci vară cu Menrazii. Bunica o alesese de asemenea din calcul. Bunicul dinspre mamă, Ahmed, lăsase moştenire, înainte de a muri, o căsuţă şi o ţarină celor trei fiice ale sale. Le lăsase printr-un înscris al cadiului[2]. Se mai află încă acesta, cam înnegrit, dar tot în bună stare împăturit în patru, înfăşurat într-o cîrpă, ascuns într-o oală de pămînt, închisă cu un astupuş de plută. Fusese o donaţie „fermă şi definitivă". Mamă-mea îşi aduce aminte de asta foarte bine. Dar cînd actul ieşi la iveală, şeicul[3] care îl traduse explică moştenitoarelor că ele n-aveau drept decît la uzufruct. Cadiul fără îndoială nu înţelesese bine dorinţele muribundului. El înregistră pe cele ale fraţilor. Asta n-a avut prea mare importanţă, fiindcă mama şi mătuşele mele nu fură tulburate în libera folosinţă a bunurilor de către unchii lor care îşi împărţiră celelalte ogoare. La moartea celor trei surori, îşi vor lua fără nici o greutate restul moştenirii.

---

[1] Autorul face aluzie probabil la războiul dezlănţuit de Franţa împotriva Madagascarului în 1895 (după cel din 1833) şi în urma căruia Insula a devenit, de fapt, colonie franceză.

[2] *Cadiu* : judecător musulman.

[3] *Şeic* : căpetenie a unui trib arab.

Ahmed, bunicul meu, era văduv. Ştia bine că fiicele sale aveau să rămînă fără nici un reazem. Dar nu se încumetă să le dea proprietăţile sale, înainte de moarte, ceea ce ar fi fost singurul mijloc de a le feri de sărăcie. Îi era frică să nu se întîmple ceva rău cu averea sa, pradă uşoară în mîini de femeie. Nu voia să-şi expună numele său bun necinstei membrilor familiei Ait Musa, celor în viaţă şi celor ce vor veni după aceştia. Nu voia să vadă aşezîndu-se în lucrurile şi pe ogoarele sale pe alţii, chiar dacă i-ar fi fost gineri ori nepoţi. O, da, lucrurile le-ar fi aranjat el din timpul vieţii, dacă unul dintre verişori, de-ai lui Musa ca şi el, s-ar fi însurat cu una dintre fiicele sale. Ei nu vrură — afară, poate, de fiii lui Şaban. O partidă prea proastă ! Adeseori fusese ispitit să prindă pică pe dînşii din această pricină. Dar, în ultimele sale zile, socoti mai înţelept să le lase toate bunurile, ca să nu le despartă pe fetele sale de familia cea mare.

„Eu mă prăpădesc, se gîndi el. Să nu spună careva că i-am păgubit băneşte pe ai mei. Să trăiască în cinste sau în necinste. Au de ales."

— Crede-mă, zău ! Au ales calea necinstei, cei din neamul lui Ait Musa. Nu vrură ca fiicele lor să-i facă de ruşine şi ocară. Din capul locului reavoinţa bătrînului era vădită, fiindcă încercase să dea „în mod definitiv" casa şi o ţarină. *Cadiul* fusese înţelegător. Din fericire ! Cît despre rest, nu era necesar să se mai lase înşelat prin cine ştie ce tertipuri.

— Căutaţi de vă descurcaţi cu cinste, ziseră ei fetelor. Cea mai mică abatere din partea voastră

ne poate păta numele. Şi cea mai aspră dintre pedepse nu se va lăsa aşteptată. Sînteţi la cheremul nostru. Să aveţi o purtare corectă. Restul, nu ne priveşte.

Se obişnuieşte, cînd o rudă e moştenitoare legitimă, să le adăpostească pe orfane, să le mărite şi să le poarte de grijă. Cei care se trag din Ait Musa sînt prea numeroşi şi prea se pizmuiesc între ei pentru a se supune regulii generale. Toţi doriră moştenirea şi îşi luară împreună obligaţia de a se îngriji de orfane. Ei se ţinură de vorbă în ce priveşte supravegherea strictă a acelor nenorocite. Surorile, ştiindu-se astfel supravegheate, văzîndu-se uneori tratate brutal, fură recunoscătoare unchilor sau verilor lor, fiindcă în acelaşi timp ele se credeau ocrotite. Şi preferau aşa ceva nepăsării şi părăsirii care însoţesc întotdeauna dispreţul. Erau nişte fete cumsecade, cu gînduri foarte cumpănite. Consimţeau ca unchii lor să le înşele, să le despoaie, numai să nu le îndepărteze de la vatra comună şi să nu le răpească dreptul lor la nume.

Dintre toate mătuşile, bunică-mea, Tasadit, se ocupa mai mult de orfane, le spunea cît mai multe vorbe blînde şi le dădea cele mai multe poveţe. Ele se obişnuiră foarte curînd să-i ceară sfaturi în toate privinţele.

Fatma, cea mai mare dintre ele, n-avea încă douăzeci de ani. Ramdan nu era încă însurat. Bunică-mea se gîndi să-i căsătorească. Fatma nu era urîtă : micuţă, cam palidă şi slabă, cu o faţă cam prea lungă şi cu umerii obrazului ieşiţi în afară, dar cu privirea încărcată de o dulce melancolie.

Nu avea nici una dintre apucăturile sălbatice şi semeţe ale fetelor de vîrsta ei. Era simplă şi naivă. În afară de cuşcuş nu ştia să gătească altceva. Bunică-mea avu mult de luptat cu dînsa pentru a o hotărî să-l ia de soţ pe Ramdan. Fatma se supuse fără a cîrti, după ce se convinsese că înfăţişarea lui mătăhăloasă de urs ascundea multă putere, multă tragere de inimă la muncă şi destulă dreaptă judecată. Îşi zicea în sinea ei că el va fi totodată şi un sprijin pentru amîndouă surorile sale. Nunta se făcuse în chipul cel mai simplu cu putinţă. Cei doi fraţi, Lunis şi Ramdan, luaseră sub ocrotirea lor pe orfane ; toţi verii buni se simţiră foarte mulţumiţi.

Cred că bunica n-avusese niciodată de ce să se plîngă de mama mea. Fatma trăise în umbra ei şi fusese duşmana înverşunată a cumnatei sale, Helima. Bătrîna Tasadit se afla într-o situaţie cam ciudată : îl iubea pe Lunis mai mult decît pe Ramdan, dar ei îi plăcea Fatma mai mult decît Helima. De aceea pesemne că cele două gospodării putură trăi laolaltă atîta vreme şi bunica izbuti să conducă treburile casei cu mai multă sau cu mai puţină nepărtinire.

Se ştie, într-adevăr, că oamenii de la noi sînt disciplinaţi, cel puţin în viaţa lor familială. Sîntem toţi de părere că risipa trebuie împiedicată. De aceea fiecare familie se supune unui responsabil. Responsabilul dispune de provizii, fixează raţiile după socoteala sa, decide asupra economiilor, asupra cumpărăturilor şi asupra vînzărilor care trebuie să se facă. Mulţi îl acuză uneori că se îngrijeşte de sine mai bine decît de ceilalţi — dar întot-

deauna din invidie. Datina a consfinţit virtuţile gospodarului ori ale gospodinei din casă. Proverbe care nu pot fi puse în discuţie recunosc vrednicia acestora.

În casa Menrazilor, bunicii mele îi fusese încredinţată sarcina de a se îngriji de cele trebuincioase traiului. Numai ea deschidea şi închidea la loc *ikufanele*. Avea felul ei propriu de a mînui fiecare unealtă, secretele ei de a ridica şi de a aşeza din nou capacele ; punea semne greu de ghicit, după care cunoştea cînd umbla vreo mînă străină. Nurorile ştiau ce aveau de făcut. Despărţitura cu provizii de sub tavan era în stăpînirea sa ; numai ea avea drept să intre înăuntru şi să umble la bucate. Se suia cu anevoie pînă acolo ca să ia raţia de smochine, ca să umple o sită de orz, ori ca să scoată din untdelemn ori din grăsime. Avea măsurile ei proprii, o aritmetică personală, o memorie sigură. Vigilenţa nu-i putea fi înşelată.

Nevestele găteau mîncarea, dar o dată ce cuşcuşul era fiert, ea îl punea în farfurii. Doar carnea o lăsa să fie împărţită de primul-născut : treabă de bărbat. Fiindcă nu cumpăram carne decît la sărbători, bunică-mea într-adevăr hrănea familia, asemenea, întrucîtva, ca o cloşcă — dînd fiecăruia îmbucătura sa.

Desigur, iată o treabă pentru care e nevoie să fii foarte destoinic, fiindcă se ştie că localnicii din Kabilia nu se scaldă în bogăţie. Totuşi, fiindcă se încredinţează această sarcină întotdeauna celui mai vîrstnic şi celui mai respectabil din familie, toţi sînt îndeobşte liniştiţi în privinţa vieţii lor şi sînt siguri că cel ales îşi împlineşte datoria avînd grija neîntreruptă a interesului obştesc.

IV

Sînt născut în anul de grație 1912, cu două zile înainte de faimosul împrumut din tibrari[1] care, odinioară, a ucis și pietrificat o bătrînă pe piscurile înalte din Djurdjura și care continuă să fie spaima cumplită a octogenarilor kabili.

Fiindcă eram, în familia mea, primul băiat născut destul de voinic ca să pot trăi, bunică-mea hotărî fără nici o discuție să-mi pună numele Furulu (de la *effer* : a ascunde). Ceea ce înseamnă că nimeni pe lume nu va putea să mă vadă cu ochii săi buni ori răi — decît în ziua cînd voi păși, eu însumi, cu amîndouă picioarele, peste pragul casei noastre.

Ați rămîne poate uimiți dacă aș adăuga că niciodată, cu acest nume, cu totul necunoscut la noi, nu am ajuns de rîsul copiilor de vîrsta mea, atît eram de blînd și de prietenos. În cele mai îndepărtate amintiri la care mă pot întoarce cu gîndul, mă văd întotdeauna înconjurat de o caldă și curată prietenie. Imaginea care, din cea mai îndepărtată vreme, se ivește pe neașteptate în memoria mea, este a unui băiețel așezat în curticica noastră pe un chiup răsturnat : verișoara sa, Saba, în picioare în fața lui, numără pe micuțele ei degete de la o mînă bunătățile pe care ar dori ea să i le dea lui de mîncare. Mă văd aievea purtînd

---

[1] Tibrari : februarie. O legendă kabilă spune că Februarie împrumută o zi a sa lui Ianuarie care voia să pedepsească pe o bătrînă din Djurdjura. Această zi se cheamă *amerdhil*, împrumutul.

o *gandură* albă cu glugă, abia putînd merge, dar trăncănind în legea mea cît îmi plăcea. Să tot fi avut trei ani.

Tatăl şi unchiul meu erau dintre săracii mahalalei. Dar n-aveau decît fete. De aceea eram mai fericit acasă decît cea mai mare parte dintre micuţii mei tovarăşi de joacă în mijlocul fraţilor lor. Într-adevăr, Helima, nevasta unchiului meu, căreia mi-e cu neputinţă chiar astăzi să-i zic mătuşă, nu mă putea suferi. Dar mama, surorile, mătuşile mele dinspre mamă — adevăratele mele mătuşi — mă iubeau ca ochii din cap ; tata se supunea tuturor toanelor mele ; bunică-mea, moaşă a satului, mă ghiftuia cu bunătăţile pe care le primea în dar, spre marea supărare a cumnatei Helima ; unchiul meu, care ştia că era de mare preţ un bărbat în *djema* şi în ochii căruia eu reprezentam viitorul Menrazilor, mă iubea ca pe copilul său. Nici nu trebuia mai mult spre a nu creşte bine un copil.

Cu toate acestea, se cade să spun că sforţările unite ale întregii familii n-au dus la rezultatul urmărit : eram singurul băiat din toată casa. Fusesem menit să reprezint puterea şi curajul familiei.

Grea sarcină pentru o fărîmă de om slăbuţ cum eram eu ! Dar nu-i venea în gînd nimănui că aş fi putut dobîndi alte însuşiri ori că n-o să corespund acestei dorinţe.

Puteam să le bat, fără să fiu pedepsit, pe surorile şi uneori pe verişoarele mele : se impunea numaidecît să învăţ a lovi ! Puteam să fiu bădăran cu toţi cei mai vîrstnici din familie şi nu stîrneam decît rîsete de satisfacţie. Aveam şi dreptul să fiu

hoţ, mincinos, obraznic. Nu găseau alt mijloc pentru a face din mine un băiat îndrăzneţ. Se ştie că prin severitatea lor părinţii ajung să aibă în mod fatal un pricopsit de copil fricos, fără vigoare, delicat şi moliu ca o fetiţă. Nu de principii duc lipsă fii lui Şaban, străbunul meu.

Convins că sînt cineva cu vază la vîrsta de cinci ani, abuzai curînd de drepturile mele. Ajunsei de îndată despot faţă de cea mai gingaşă dintre surorile mele, mai mare decît mine cu doi ani. Îi ziceam Titi. Numele i-a rămas şi astăzi. Nu era mai înaltă decît mine şi îmi semăna atît cît o soră gingaşă seamănă c-un frate, adică putea fi recunoscută după basmaua de la gît şi după cozile sale împletite, lungi. Avea o fire bună care îi îngăduia să îndure loviturile şi să primească obrăzniciile mele cu o blîndeţe greu de închipuit la un copil de vîrsta ei. Totuşi ai casei uitară să-i vîre în cap credinţa că supunerea ei era o datorie şi purtarea mea aspră un drept. De cîte ori se întîmpla să se plîngă, primea acelaşi răspuns : „Nu e fratele tău ? Ce noroc pe tine că ai un frate ! Să ţi-l ţină Domnul sănătos ! Nu mai plînge, du-te şi-l sărută."

Datorită acestui procedeu, ea crezuse în cele din urmă că formula „să ţi-l ţină Domnul sănătos" era de nedespărţit de numele fratelui său şi te impresiona cînd o auzeai spunînd mamei sale cu lacrimi în ochi :

„Fratele meu, să mi-l ţină Domnul sănătos, a mîncat şi porţia mea de carne. Fratele meu, să mi-l ţină Domnul sănătos, mi-a rupt şalul."

Dragă surioară, tu eşti acum mamă de copii, dorinţa ta a fost împlinită. Domnul l-a ţinut sănătos pe păcătosul de frate-tu.

Despotismul meu se exercita într-alt fel asupra surorii mele mari, Baya. Baya o ajuta pe mama. Ea ştia să ia o hotărîre şi să o apere la nevoie. Era deşteaptă, curajoasă şi îndărătnică. Se impusese prin puterea sa, izbutise să insufle respect şi să inspire teamă. Baya avea îndeosebi sarcina să mă supravegheze şi să mă distreze. Nu mă lăsam păcălit cu una, cu două. Îmi dădusem repede de tot seama că plîngînd puteam obţine tot ceea ce doream. Lacrimile şi ţipetele erau arma mea care nu dădea greş.

Totuşi această viclenie, care-mi izbutise de minune în familie, îmi pricinui o mare deziluzie şi multe neplăceri în afară. Degeaba plîngeam, verişoarele mele, primele, îmi dădură de ştire că nu toţi erau obligaţi să-mi facă plăcerea. Mama lor, care nu mă putea suferi, le arăta deschis cum se cuvenea să se poarte cu mine.

— Nu e fratele vostru. Voi n-aveţi frate !

Glasul cu care spunea aceste vorbe vădea fără tăgadă că eram un duşman. Îmi răsună şi acum în urechi vorbele spuse de Helima, văd aievea privirea ei răutăcioasă. Înţelesei repede şi degrabă că mă ura.

Doi vecini mici, de vîrsta mea, sau poate că puţin mai mari, dar în orice caz mai ageri la minte, mă decepţionară şi ei tare de tot.

Aşadar, iată, faţă de toţi vecinii mei şi faţă de toate vecinele, singura atitudine pe care puteam s-o adopt : făceam pe blîndul, pe prietenosul, pe răbdătorul ; izbuteam să-i linguşesc pe cei îndrăzneţi, dăruiam ori împrumutam fără prea multe împotriviri ceea ce mi se cerea şi părinţii vedeau

că li se spulberă, încetul cu încetul, visul lor de a face din mine leul-paraleul mahalalei, mai tîrziu leul-paraleul satului.

Simţitor peste măsură, eram pe deasupra şi foarte fricos cînd îmi încercam norocul în afară de strada noastră. Prietenul meu Akli îmi aminteşte şi acum de un bloc de silex alb de tot, aşezat în capătul străzii. După ce treceam de acest bloc, ascultam în mod automat de ordinele lui. Prietenii săi erau şi ai mei ; ocoleam pe duşmanii săi ; eram umilul său ajutor. Mă apăra cînd putea, într-adevăr, primind cinstit răspunderile de şef, se expunea el însuşi loviturilor şi nu-mi dădea voie să înfrunt un adversar decît atunci cînd el avea un altul mai primejdios. Întorcînu-ne la casele noastre, îmi recăpătam drepturile după ce ajungeam la piatra de hotar unde se arată cîte unuia ce e scris şi pentru el. Atunci era de datoria lui să se supună tuturor toanelor mele şi numai unul Dumnezeu ştie cît erau de năstruşnice.

Dacă ne făceam jucării, avea nevoie de sfaturile mele şi, după ce se isprăvea lucrul, de aprobarea mea. Adeseori sfărîmam cu un gest brutal rodul sîrguinţei sale ; el îşi sugea atunci degetele zdrelite la treabă şi primea cu o mărinimie vrednică de laudă hotărîrea mea fără drept de apel.

Îşi dădea seama, în mod nedesluşit, că aveam mai multă imaginaţie şi simţul frumosului mai dezvoltat decît dînsul. În ceea ce mă priveşte, eram silit să recunosc că în afară el impunea respect mai ceva decît mine. Ne completam de minune. Mai întîi ne-am dus în *djema* mahalalei noastre, apoi în celelalte *djeme* şi, în sfîrşit, la şcoală.

În ce moment şi în ce împrejurări a început prietenia noastră n-aş putea să spun. În mintea mea, pe micuţul Furulu de cinci sau de şase ani îl văd mereu însoţit de Akli. Locuiam pe aceeaşi uliţă ; acolo, fără îndoială că ne cunoscurăm. Totuşi nu-mi explic de fel prieteşugul nostru. Mai erau atîţia copilaşi, dar nu se legă nici o prietenie ca a noastră.

Akli era frumos ca o fetiţă şi neastîmpărat ca un diavol. N-avea nimic din blîndeţea, din liniştea mea. Îi plăcea să rîdă, să cicălească, să bată. Nu se temea de cei mai în vîrstă, care îi iertau toate năzbîtiile de dragul ochilor săi frumoşi, al tenului său alb, de dragul trăsăturilor sale gingaşe şi regulate. Cît despre mine, eram timid cît doi, şi pentru asta eram preţuit tot atît cît era şi el pentru îndrăzneala sa. Avea mîinile şi picioarele prea mari, dar mă asigură că îi erau necesare ca să se bată ori ca s-o ia la sănătoasa. Îl admiram şi-l iubeam pe Akli fiindcă avea tot ceea ce-mi lipsea mie. Bănuiesc că legase prieteşug cu mine din aceleaşi temeiuri.

Nu-mi amintesc cîtă vreme ne-a trebuit ca să cercetăm cu de-amănuntul mahalaua, ca să cunoaştem pe toţi copiii şi ca să fim cunoscuţi de dînşii. În orice caz, trecurăm prin această primă probă cu succes. Erau pe acolo băieţi pe care oricine putea să-i bată — gazde de bătăi, ce se-ntîmplă ei îs de vină ! Alţii ajunseseră de batjocura tuturor ; unora era de-ajuns să le trînteşti o poreclă că se lăsau de joacă şi pe dată îşi luau tălpăşiţa. Nici una dintre aceste neplăceri nu ni se întîmplă. Izbu-

tirăm chiar, în cele din urmă, să ne impunem fiecare însuşirile lui : el îndrăzneala, eu simţul frumosului şi vioiciunea.

Curînd-curînd, nu mai avui teamă să ies singur-singurel, să mă duc în *djema* şi chiar să ajung în preajma cafenelei atît de vizitate mai ales de către derbedeii care umblă să adune mucuri de ţigări. Cînd vară-mea, Saba, îmi cerea să mă joc cu ea şi eu îi răspundeam, nu fără înfumurare, că treburi mai interesante, mai serioase mă chemau departe de casă, ea îşi lăsa capul în jos, supusă şi nu mai stăruia.

Parcă era un făcut, în zilele cînd o tratam cu dispreţ, dădeam peste cîte unul care mă ameninţa, mă înfrunta, ori îmi interzicea să intru în *djema*, aşa încît mă întorceam acasă mai repede decît avusesem de gînd. Primeam atunci spăsit să mă joc cu Saba şi cu celelalte fetiţe. Mă feream să le spun motivul întoarcerii mele pripite. Căutam să nu-mi amintesc de lipsa mea de curaj, ori să nu mă mai gîndesc la loviturile pe care tocmai le primisem.

Nu mi s-a întîmplat niciodată să cer sprijinul părinţilor atunci cînd adversarul era de vîrsta mea ; ori primeam lupta, ori, dacă îmi era frică, o ştergeam. Ascundeam cu grijă retragerile şi înfrîngerile. Nu vorbeam decît despre victoriile mele. Sigur e că, lăsînd la o parte pe mama, nici tata, nici unchiul, nici altcineva din familia mea n-ar fi consimţit să-mi sară într-ajutor. Toţi ar fi fost mai întîi neplăcut surprinşi văzîndu-mă că dau înapoi, apoi m-ar fi silit să-mi înfrunt adversarul. Alde astea mi se şi întîmplaseră, cu unchiul meu mai cu seamă. Cînd ieşeam voctorios în

vreuna dintre aceste lupte date pe neaşteptate, eram felicitat de toţi. Cînd mă aflam în inferioritate, cu toţii mă copleşeau cu zeflemelile lor.

O, în acele momente nici vorbă să-mi caute-n coarne ! Citeam dispreţul pe toate feţele, dar nu şi pe faţa blîndă şi melancolică a mamei. E adevărat că mama n-avea alte pretenţii decît să mă iubească mai presus de toate.

Vreme îndelungă mi-a inspirat o groază respectuoasă judecata de neînduplecat a unchiului meu. Era neîndurător ; trei situaţii, socotea el, se puteau prezenta, după cum adeversarul meu ar fi fost mai mic, mai mare decît mine, sau de aceeaşi vîrstă cu mine.

Dacă aveam de-a face cu unul mai mic, îmi îngăduia să-i aplic pedeapsa, numai că după bătaie s-o şterg ori să mă ascund. Dacă i se plîngea, unchiul mă căuta ca să mă pedepsească. Se ferea să dea peste mine, îl mîngîia pe copil, le făgăduia părinţilor că o să mă pedepsească.

Dacă era vorba despre un băiat de vîrsta mea, n-aveam nici un temei să mă tem de dînsul. Unchiul se îndîrjea să-mi arate că avantajul era de partea mea : eram mai bine hrănit, deci aveam putere mai mare, ori „tată-su nu se bătuse niciodată“ — fiul unui om lipsit de curaj nu se cade să-l împingă îndărăt pe un Menrad ; ori „era fiul unei văduve“ — puţin curajos prin definiţie ; ori, în sfîrşit, era băiatul unei familii rivale — nici o retragere nu era îngăduită în faţa unui duşman.

Recunoşteam în sinea mea toată puterea acestor argumente pe care nu le puteam combate şi fără a cîrti mă supuneam : prindeam curaj.

Dimpotrivă, nu admitea ca un băiat mai mare decît mine să mă bată, ori să mă cicălească. Asta îmi îngăduia să mă răzbun întrucîtva pe unchiul meu. În această privință, îi dădeam socoteală cu mare exactitate despre toate cîte mi se întîmplau. Unul dintre cei mai mari îmi fura o bilă? Mă întorceam suspinînd fără întrerupere şi îl pîram; Lunis se scula, pornea iute în căutarea lui, striga, făcea gălăgie mare, adeseori îi trăgea cîteva palme peste cap, în timp ce eu mă ţineam scai de dînsul şi suspinam fără întrerupere. De treabă om, unchiul! Era mai copilăros decît mine. Pentru cîte fleacuri nu-l puneam pe drumuri! M-o fi iertat fără îndoială în noaptea adîncii sale odihne de veci.

V

E limpede că unchiul meu nu greşea cînd se gîndea să mă educe ca să ajung om energic. Dar se deda la asta cu prea multă însufleţire şi mînat de idei preconcepute. Nu mi-au folosit de fel lecţiile lui. Una dintre acestea, mai dramatică decît celelalte, consfinţi felul meu de a vedea lucrurile şi izbutii să-mi dau seama, încă foarte de tînăr, de valoarea liniştei.

Era într-o dimineaţă, în sezonul smochinelor; felahii umpluseră primul sac cu frunze de frasin pentru boii lor şi tocmai se odihneau pe lespezile late din Piaţa Muzicanţilor. Îi cunoşteam pe toţi oamenii aceştia. Uite, pe banca acoperită, e Busad Namer

lucrînd un coş din nuieluşe de măslin sălbatic. Mă aşez lîngă dînsul. El mă interesează. Ştiu că se arată îngăduitor cu copiii. Faţa sa oacheşă nu mă sperie, cu toate zbîrciturile sale şi în pofida ochilor săi scînteietori. Umblă cu capul gol fiindcă e cald ; ţeasta sa cu bulbucături pe sub părul tuns mărunt îţi evocă o tărtăcuţă. Prin deschizătura *gandurei* i se vede pieptul păros. Şi-a aşezat în *cecia* [1] sa, întoarsă cu fundul în jos, tabacherea de corn ; nuieluşele de măslin sălbatic ocupă toată lespedea de marmoră roşcată. Ţine coşul abia început între picioarele sale, de culoarea argăselii, care îi slujesc drept menghină lesne de potrivit. Curăţă nuieluşele şi le împleteşte în acelaşi timp.

Mă uitam cu luare-aminte cum lucrează, dar prea mă apropiasem de dînsul ; nuieluşele sucindu-se mă atingeau uşor peste obraz.

— Dă-te mai încolo, odraslă a lui Ramdan, banca e largă !

— Nu mă dau, vreau să învăţ şi eu.

— Du-te şi te joacă cu cei de-o seamă cu tine ; s-adună muştele la obrazul şi la ochii tăi.

— Am locul meu în *djema* ca toţi ceilalţi.

— Bine ! da' bagă de seamă să nu te ating.

Toţi puţoii din sat află de timpuriu că-şi au locul lor în *djema*. Cel mai mic vlăstar de parte bărbătească are acolo aceleaşi drepturi ca oricare. Asta nu ne sfiim niciodată să le-o amintim celor în vîrstă, cu atîta obrăznicie şi tot atît de la timpul potrivit. Busad îmi îngădui să mă uit, tăcu şi-şi văzu de treaba sa.

---

[1] *Cecia* : un fel de fes.

Nuieluşele de măslin sălbatic se încrucişau cu mai multă sau cu mai puţină supunere. Din cînd în cînd se frîngeau. Atunci el apuca un cuţit mare foarte ascuţit şi reteza capul frînt. Nu pot să spun cum se petrecură lucrurile. Simţii din senin o fierbinţeală potrivită în sprînceană, urmată îndată de o durere ascuţită ca o înţepătură de viespe. Mă izbise tocmai cu tăişul cuţitului său în frunte. Dusei mîna la repezeală într-acolo, o trăsei apoi îndărăt plină de sînge. Şi începui să ţip. Toţi oamenii se ridicară, veniră la mine. Mă zvîrcolii, ca unul dintre cei munciţi de draci, în mîinile bătrînului, care mă ţinea strîns şi-mi punea pe rană priza de tutun de pe fundul tabacherei sale. Altul îşi rupse fîşii din *gandura* sa şi îmi făcu un turban cu bucăţi din stofa ceea veche. Sîngele curgea într-una, eu continuam să ţip. Busad era palid. Cuţitul său zăcea între nuieluşele în neorînduială şi coşul încă fără formă. Părea îngrijorat şi întrebă, răsuflînd greu, dacă rana mea era gravă.

— S-ar fi putut să-i spargi un ochi !

— Nu i-am zis-o de la obraz din vreme ? Să nu se mai înghesuie în mine. Aşa a vrut Dumnezeu. Pot eu să fac ceva ?

— Ar fi trebuit să bagi de seamă. L-ai nenorocit. Să vedem cum au să-şi primească părinţii copilul. Du-te acasă, Menrad, du-te ! Spune mamei tale să-ţi pună pe rană cenuşă de rufă arsă.

Mă îndreptai spre casă, însîngerat, convins că scăpasem de la moarte, fiindcă martorii, nici ei, nu voiau să-l credă pe nenorocitul de Busad, care se jura pe toţi sfinţii, că nu mă rănise dintr-adins şi că el mă iubea ca pe unul dintre copiii săi. Dar degeaba se jurase, toţi acei oameni cumsecade dă-

deau din cap compătimindu-mă. Desigur că nu se putea să punem la îndoială sinceritatea lor şi nici să-i acuzăm că ar fi căutat cu bună ştiinţă să învenineze lucrurile.

Primul ins cu care mă întîlnii în pragul porţii noastre fu taman acela pe care Providenţa ar fi făcut mai bine să-l fi îndepărtat din faţa mea în acea clipă. Era unchiul : îl atrăseseră ţipetele mele. Mamă-mea se ţinea scai de dînsul. Se uitară la faţa mea mînjită de sînge, la turbanul meu mohorît care se făcuse leoarcă, nu altceva.

— Cine te-a pocit aşa ? făcu unchiul.

— Mi-a ucis copilul, se văicări mama, dînd pe loc un ţipăt de deznădejde.

Îndrugai şi eu ce-mi veni pe limbă. Unchiul era înspăimîntat.

— Spune, repede ! Cine ? De ce ?

— Busad N'amer.

— Într-adins ?

— Da, a vrut să mă omoare.

Asta fu de ajuns. Unchiul o porneşte val-vîrtej. Într-o clipă îşi închipuise scena : acest Busad, din neam duşman, înarmat cu un cuţit, se aruncă asupra nepotului său fără de apărare. Vrea să omoare copilul, să ucidă pe cel din urmă Menrad. Unchiul aleargă, zboară spre *djema*, înarmat cu un ciomag. Un val de mînie i se ridică din piept şi-i vîjîie în urechi. Îşi va răzbuna onoarea. Va impune oamenilor respectul familiei sale.

Mama se năpusteşte în urma lui, atrăgînd după dînsa întreaga familie. E o fugă învălmăşită. N-apucăm bine să ne apropiem de *djema* şi ne şi ajung la ureche nişte strigăte. Nu mă mai gîndesc la rana mea. Tremur ca varga. Piaţa e ticsită de

lume, ca şi intrarea unui muşuroi de furnici pe care tocmai ar fi călcat cineva. Sînt singur în învălmăşeală. Unde o fi mama ? Unde o fi unchiul ? Observ la una dintre ieşirile din *djema* un ciorchine de oameni, înghesuindu-se şi îmbrîncindu-se, văd limpede că un văr al lui Busad aruncă o piatră care cade cu un zgomot înăbuşit. Apoi aud un ţipăt răsunător dominînd zgomotul asurzitor. Unul dintre verii mei se năpusteşte cu un ciomag în mulţime, ridică de jos pe cineva : pe unchiul meu.

La vreo zece metri mai încolo, într-o ulicioară fără ieşire, se desfăşoară bătălia femeilor — un gălăgios şi caraghios răspuns la încăierarea bărbaţilor. Ele alcătuiesc, de asemenea, un ciorchine zgomotos şi multicolor în care domină culoarea neagră a cocurilor şi roşul barişelor.

Djema se umple tot mai mult de privitori şi de luptători. Nici un privitor nu e nepăsător. Vechile vrăjmăşii se vor trezi ; vechi neînţelegeri care n-aşteaptă decît un pretext ca să izbucnească se pot răfui. Dar iată-l pe *amin* [1]. Se urcă pe o lespede. De lîngă el, un *marabu* [2] desfăşoară un steag de mătase galbenă.

— Blestemul cadă pe acel care va adăuga o vorbă ori va face vreun gest, zise acesta din urmă, cu glas tare şi profund.

Oamenii se depărtează unul de altul. Femeile îşi dau în mod viclean cea din urmă lovitură. Inima îmi bate să-mi spargă pieptul, gîtlejul şi buzele mi se usucă. Nu pot nici să plîng, nici să fug. Zăresc

---

[1] *Amin* : şeful satului.

[2] *Marabu* : preot musulman.

pe mama, cu părul în vînt, căutîndu-şi basmaua cu care se lega la gît. Mă duc lîngă ea. Ea m-a găsit, nu mai caută pe nimeni, îmi strînge cu putere mîna şi părăseşte piaţa. Are o ureche dezbîrnată. Bunică-mea agită în mînă un smoc de păr, Baya a luat drept trofeu năframa Ainiei, nevasta lui Busad. Sînt toate întărîtate şi ar dori să se mai bată. Mă buimăceşte şuvoiul de ocări cu care îşi copleşesc vrăjmaşele îndepărtate acum şi care, fără îndoială, le ocărăsc la fel.

Abia am ajuns acasă şi cei din mahalaua noastră se întorc şi ei, aducîndu-l pe unchiul care e de nerecunoscut. I s-a tras cu o piatră mare în cap, i s-a împlîntat un cuţit în şold. Vărul nostru Kaci s-a ales şi el cu mai multe lovituri de ciomag. Cît despre *soful*[1] rival, a căpătat tocmai ceea ce a meritat : Busad, greu ciomăgit de către unchiul meu, a fost transportat acasă la dînsul, frate-su şi-a pierdut cam jumătate din dinţi, ceilalţi au fost destul de vătămaţi : au ochii învineţiţi, feţele zdrelite, spinările stîlcite în bătăi.

Acest bilanţ îl încheie unul dintre ai noştri, în timp ce-l culca pe unchiul meu pe o rogojină. Se văd şi pe dînşii semne că s-au bătut : zgîrieturi lungi din care sîngele se prelinge, cîte o *gandură* sfîşiată, cealmale pe umeri.

Mama umblă cu o oală de lut plină de apă, spre a-i spăla pe cei răniţi.

— Asta nu, nu ! zise unul. Trebuie să le lăsăm aşa cum sînt, să le vadă şi *rumi*[2].

— Du-te de aici, se înfurie unchiul.

---

[1] *Soful* : tribul.

[2] *Rumi* : soldat francez din Africa.

— Te vom urca pe un măgar, adaugă Kaci. Ne vom duce la caid, de îndată.

— Da, da, ceilalţi vor face şi ei la fel. Trebuie să le-o luăm înainte, zise altul.

Fiecare îşi dădu cu părerea, dar în vorbele lor se simţea nesiguranţa, şovăiala. Toţi se temeau de urmările pe care s-ar fi putut să le aibă această încurcătură. Nici una dintre măsurile propuse nu-i mulţumi. Se hotărîră să se întîlnească spre seară cu toţii pentru a înjgheba planul de luptă al familiei Ait Musa împotriva familiei Ait Amer. Apoi toţi se retraseră, în afară de vărul nostru Rabah, un tînăr bine făcut, care, la un semn al unchiului meu, se aşeză aproape de despărţitura făcută din scîndură sub o porţiune din tavan.

Cei din familie parcă uitaseră că eu eram pricina principală a acestei nenorociri. Mătuşă-mea Helima şi fetele sale erau acolo ca să-mi aducă aminte fără milă. Helima era îmbufnată. Ea fusese cea mai puţin aprigă în bătălie. Îşi abătea cu încăpăţînare ochii de la soţul său şi îmi arunca din cînd în cînd priviri pline de mînie. Vară-mea Djuher trecu pe lîngă mine şi mă pişcă tare.

— Uită-te la unchiul tău ! E frumuşel, n-am ce zice. Tu eşti de vină de toate astea.

Ea mi-a făcut mult rău, dar nu zic nimic. Îmi înăbuş în gîtlej un hohot de plîns. Mă uit la mama cu deznădejde. A văzut totul. Îşi pleacă ochii în pămînt, neputincioasă. Mă părăseşte. Deodată unchiul se ridică în capul oaselor. A văzut şi el totul.

— Retrage-te cu ticăloasele tale, îi zise el nevesti-si.

Helima iese, bombănind.

— Apropie-te, Furulu. Aşadar, ţi-e rău tare ?

Mă ia de mînă, mă trage lîngă dînsul. Nu mai pot. Ochii mi-s scăldați în lacrimi, bietul meu piept se zbate, plîng, plîng, fără contenire.

Mama mă ia în spate și iese la rîndul său. Îl lăsăm singur cu bunică-mea și cu Rabah. În timp ce prima îi pune pe răni un medicament negricios, făcut cu mîna ei, unchiul îi dă lui Rabah cîteva sfaturi tainice : tatăl meu lipsește. A plecat devreme la Tizi-Uzu cu o desagă mai mare de struguri încărcată pe măgar. Nu se va întoarce decît în faptul nopții. N-a văzut nimic din bătălie. Cei din familia Ait Amer o știu. Ei sînt în stare să-i întindă o cursă, fiindcă am biruit de dimineață. *Soful* nostru e mîndru că a ieșit învingător. Asta s-a proclamat în unanimitate. Numai rivalii poate că or fi fiind de altă părere și, la rîndul lor, tot în unanimitate se vor fi proclamat și ei învingători. Însă noi n-avem nici o îndoială. Iată de ce unchiul l-a oprit pe Rabah. Acum stăruie de zor pe lîngă dînsul să se înarmeze, să iasă în întîmpinarea tatei și să dea de știre unor rude apropiate, dîrze, să se ațină și ele afară din sat, la locul unde se bănuiește că se vor piti dușmanii.

După ce tata sosi deplin sănătos acasă, toți ne dădurăm seama, cu o bucurie amestecată cu oarecare dispreț, că aceste precauții fuseseră de prisos. Din fericire ! În modestia sufletului lor, ai lui Ait Amer, gîndindu-se că îi bătuseră pe ai lui Menrad, rămăseseră pe la casele lor.

La vederea cealmalelor mohorîte și a sîngelui închegat, pe tata îl apucă o cumplită mînie. Începu să înjure cu toate înjurăturile pe care le-ar fi rostit dacă ar fi luat parte la „petrecerea" de dimineață.

El jucă în mînă rînd pe rînd un *debu*[1], un pumnal, un pistol de altădată, îndreptîndu-le spre *djema*. Dori să se avînte afară dar bunica, Helima și fetele sale îl apucară de *gandura*, de umeri, de brațe. Mama pur și simplu îi cuprinsese picioarele și-l ținea locului. Unchiul meu se uită la el cu nepăsare. În ce mă privește, glasul său profund îmi plăcea. Mă simțeam în siguranță la adăpostul unei asemenea furii. Cîțiva vecini intrară în casa noastră și izbutiră să-l liniștească. Unul dintre ei venea tocmai din partea *aminului*, care ne cerea să-l așteptăm, să-l primim în tovărășia *tamenilor*[2] și a celor doi *marabu* ai satului.

Sub conducerea bunicii, gospodinele se hotărăsc de îndată să gătească un îmbelșugat cuscus. Bătrîna scoate cu mîndrie, din acel *suari*[3] în care se transportase struguri la oraș, un pachet mare de carne cumpărată de tatăl meu.

— Vom vedea noi dacă acești avari mișelnici vor primi onorabila adunare cu carne proaspătă, ca noi, zise ea vorbind despre vrăjmașii noștri.

— Au să le dea mazăre de rînd, cobi mama.

— Fără doar și poate ! Noi, noi sîntem săraci, dar, mulțumesc Celui de sus, niciodată bărbații voștri n-au avut de ce să roșească atunci cînd a fost vorba să primească un oaspete. După asta se cunoaște cine-i de neam.

Fără îndoială. Dar dacă, din întîmplare, tata n-ar fi cumpărat carne, mamei mele nu i-ar fi lipsit argumentele și n-ar fi socotit că trebuie să roșească dînd la masă și ea mazăre de rînd, ori bob.

---

[1] *Debu* : măciucă.

[2] *Tameni* : mai marii, aleșii satului.

[3] *Suari* : desagă pe care-o poartă vitele de povară.

Noaptea într-un tîrziu, vărul nostru Kaci, dînd să intre în casă, scîrţîie vechea uşă, după ce tuşise. Soseşte cu cîteva minute înainte de a veni aleşii satului. Sfatul de familie pe care voia să-l întrunească nu mai e necesar. Întrevede oarecum o înţelegere. I s-a ridicat o piatră de pe inimă. Va chema doar pe cîţiva bătrîni din partea locului care sînt iscusiţi vorbitori — tata se învoieşte. El iese. Mama, mătuşă-mea şi verişoarele mele se vor ascunde în încăperile mici din faţa casei celei mari, unde se vor aduna bărbaţii. Bunică-mea, singură, stă lîngă *kanun* şi dă a înţelege că ea nu se va putea abţine să nu-şi spună cuvîntul.

Aminul soseşte în curînd, urmat de cei doi *marabu* şi de vreo zece aleşi ai satului. Trec prin curticică unul după altul, cu pas domol, înfăşuraţi în burnuzurile lor, cu o înfăţişare serioasă şi înţepată. Tata le urează bun-venit şi sărută capetele şeicilor, sărutînd glugile lor ţuguiate. Unchiul meu s-a aşezat într-un colţ, cu spatele rezemat de perne. Bărbaţii însă îşi lasă încălţările la uşă şi se aşază în cerc pe covorul nostru mare, roşu. Tata stă în picioare lîngă un stîlp dintre cei pe care se sprijină despărţitura de scîndură de sub tavan. Are o înfăţişare de om care şi-a cam pierdut cumpătul.

După ce a rostit zicala rituală cu care începe orice vorbire, *aminul* prinde a cuvînta. Dar e întrerupt de către tata.

— Fiţi bineveniţi în casa noastră ; nopţile sînt lungi, să mîncăm mai întîi.

Tamanii schiţează oarecare proteste, de formă. Ei ştiu că se cuvine să mănînce sau mai înainte de a vorbi, sau după aceea. Şi ştiu chiar că vor mînca

de două ori, fiindcă după ce vor pleca de la noi se vor duce să-i vadă şi pe adversari. La urma urmei, gîndesc ei, poate că Ramdan are dreptate cînd susţine cu totul se cade să înceapă cu cuscusul. Le îngăduie astfel să digere mai întîi masa de la noi înainte de a o lua pe a doua. Tata, la rîndul său, a chibzuit bine lucrurile : el ştie că dacă ai gustat din belşugul cuiva, e greu să-l înşeli. Spre a face totul ca să atragă asupra noastră *baraka* [1], el dă fiecăruia dintre cei doi *marabu* cîte douăzeci şi cinci de franci. Tot ce i-a produs vînzarea de la tîrg, nenorocita de *suari*, se cheltuieşte astfel. N-are ce face. Toţi sînt mulţumiţi. Bun cuscusul, bună carnea, *şeicii* sînt primiţi în mod generos ; o cafea bună va veni, după cuvîntări. Limbile se vor dezlega ca să vorbească tot ce vor vrea. Chestia nu-i prea încîlcită. E vorba să împaci nişte oameni care sînt de pe acum cu desăvîrşire potoliţi.

Nici cei din familia Ait Amer, nici rudele mele nu se gîndesc într-adevăr să complice lucrurile. Dar fiecare familie vrea, de dragul onoarei sale, să-i convingă pe ceilalţi că e de neînduplecat. În asemenea împrejurări, aleşii satului şi *şeicii* îşi iau o înfăţişare de oameni serioşi, îngrijoraţi, care îi impresionează în chip favorabil pe cei interesaţi. Închipuiţi-vă ! Menrazii sînt îndeajuns de mîndri că au pus pe jăratic pe toate aceste bărbi albe care vin la ei acasă spre a încerca să abată furtuna. E de dorit ca ei să izbîndească. De fapt, nimeni nu e tras pe sfoară. Oamenii obişnuiţi cu acest fel de aranjamente ştiu că ele se pun la cale, întotdeauna,

---

[1] *Baraka* : norocul, binecuvîntarea.

prin două mese îmbelşugate şi printr-un bacşiş variind după importanţa şefilor.

Aşadar, după ce beau şi mănîncă plini de zel, se decid să dea *fatiha* [1] : o *fatiha* pentru cei rămaşi în viaţă, una pentru cei morţi, una pentru zei, una pentru recolte şi una pentru bunul nume al familiei. Aceasta din urmă e cea mai agreată de bunică-mea, care cotcodăceşte de extaz.

Respectuos faţă de forme, *aminul* îl pune pe unchiul meu să-i istorisească păţania. Iat-o : „Furulu vine acasă pe jumătate mort. Mă duc să-i cer lămuriri lui Busad, el îmi răspunde anapoda. Ne luăm la bătaie. Sălaşul lor fiind pe lîngă *djema*, ai lui Air Amer ies cu toţii. Mi se dă o lovitură de cuţit. Ai noştri sosesc. E o încăierare corp la corp. Apoi veniţi dumneavoastră toţi". E limpede şi precis. De altminteri, toţi sînt în curent cu cele mai neînsemnate amănunte. Primul care ia cuvîntul ne dă dreptate, după cît se pare, după cum va da dreptate, foarte curînd, celorlalţi. Cei care vorbesc după dînsul repetă aproape acelaşi lucru. Nu aduc ceva deosebit decît în parantezele pe care le deschid, în comparaţiile de care se folosesc, în asociaţiile de idei pe care situaţia li le sugerează. Au cuvîntul şeicii ! Unul dintre ei scoate o carte veche, scrisă în limba arabă, neagră toată de fum, învelită într-o batistă. Citeşte ceva de neînţeles, cheamă apoi *baraka* asupra noastră şi fără nici o legătură între idei, fulgerele cerului, în cazul cînd nu ne potolim. În aceeaşi clipă, bunică-mea, tremurînd toată, va atinge uşor cartea sfîntă cu buzele

---

[1] *Fatiha* : primul capitol al Cărţii sfinte a musulmanilor şi rugăciunea cotidiană a acestora.

ei sfielnice. Unchiul e obligat să depună jurămînt, cu mîna pe vechiul pergament, că nu va mai încerca să ațîțe cearta. Se va obține același jurămînt și de la ceilalți. E de prisos să se ajungă în fața justiției franceze, care ar încurca lucrurile. Dar cum a fost la mijloc vărsare de sînge, caidul va dori să știe ce s-a petrecut. *Aminul* are grijă să-l liniștească în schimbul unui dar, o sută de franci, pe care o va da din buzunarul său pînă cînd i-o vom înapoia noi și ai lui Ait Amer.

Ni se explică toate acestea. Unchiul meu păstrează o tăcere încărcată de gîndurile sale adînci ; tata e convins. În ce privește relațiile noastre viitoare cu adversarii de dimineață, n-are nimeni grija asta. Important e să nu ne mai luăm la bătaie. Aleșii satului pleacă pentru a-i „potoli" pe ai lui Ait Amer, după cum ne-au „potolit" adineaori pe noi, în așa fel încît ne vom trezi a doua zi, și unii și alții, în mod oficial dușmani. Ne-a costat îndeajuns de scump asta.

De acum înainte nu ne vom mai vorbi, nu ne vom mai ajuta între noi, iar Busad nu mai riscă, vreme îndelungată, să mă vadă din nou lîngă dînsul, luînd în mod gratuit lecții de împletit coșuri după metoda kabilă.

VI

Cele două mătuși dinspre mamă locuiau în aceeași stradă cu părinții mei. Bunicul meu, Ahmed, le lăsase într-o căsuță fără staul și fără despărțitura de sub tavan. Într-un colț al căscioarei

trona un *akufi* burduhănos pe care mătuşile mele nu izbutiseră niciodată să-l umple. Acoperişul e jos, uşa n-are decît un singur canat, lărgimea curticicăi nu trece de un stat de om şi lungimea este aceea a faţadei. Eşti aici la strîmtoare ca o pitulice în cuibul ei rotund şi întunecos. Dar totul respiră o plăcută căldură de intimitate odihnitoare. Pereţii, de care te atingi în treacăt ori de cîte ori te mişti, parcă te mîngîie şi toate lucrurile îţi surîd din penumbră. Nu, n-avea nimic trist scumpa închisoare a copilăriei mele ; clipele pe care le-am petrecut într-însa mi se pare că au fost prea scurte...

Nu ştiui numele fiecăreia dintre mătuşile mele decît după ce le-am cunoscut bine. Numele n-are nici o însemnătate. Mi s-a întîmplat la fel şi cu alte rude ale mele. Am aflat, îmi aduc aminte, din gura verişoarei mele, ca o surpriză desfătătoare, că pe tatăl său îl chema Lunis, pe al meu Ramdan, pe mama o chema Fatma, pe a sa Helima. Am înţeles repede şi degrabă totuşi că ceilalţi le ziceau astfel şi că în familie le dădeam nume mai dulci de care numai noi se cuvenea să ne folosim. Eu, unul, le numeam pe mătuşile mele Kalti şi Nana.

Kalti era cea mai mare de ani. Îmi părea foarte înaltă. Mai înaltă decît mama cu care semăna întrucîtva. Avea o faţă prelungă şi osoasă, cu pomeţi foarte roşii, un profil de capră cu toane, înfrumuseţat de nişte ochi mari, negri, şi de un păr impresionant de bogat, pe care nu izbutea să-l disciplineze sub basmaua ei de cap şi care ţîşnea în şuviţe

dezordonate ajungînd pînă pe umeri. Ca apucături, era tot atît de neîmblînzită şi de mîndră pe cît era mama mea de umilă şi de supusă.

Îi dădusem celeilalte numele gingaş de Nana. Ea avea douăzeci de ani pe cînd aveam eu şase. Era de aceeaşi vîrstă cu vară-mea Djuher şi de aceeaşi statură. Cu toate acestea surorile sale se învoiau să o declare mai frumoasă. În orice caz, era mult, mult mai blajină. O iubeau toate femeile din împrejurimi care îi ziceau „Jamina noastră". Tatăl său o răsfăţase, cele două surori ale sale îi slujiseră drept mamă. Se obişnuise de la o vreme să i se dea ascultare. La un moment dat surorile sale nu mai putură lua nici o hotărîre fără dînsa. Fatma, mamă de copii, primea indicaţii de la ea ; Kalti nu discuta niciodată ordinele sale. Cînd stau şi mă gîndesc acum, recunosc că mama şi Kalti aveau o idee bună să-i dea ascultare Nanei. Mama, pe care necazurile şi grijile n-o cruţaseră de fel după moartea bunicii şi apoi a bunicului, ajunsese o biată fiinţă fricoasă şi şovăielnică, incapabilă să ia o hotărîre : de îndată ce exprima, cu sfială, oarecare obiecţii pe care i le sugera dreapta judecată ori experienţa de viaţă, ea se îndupleca, se supunea şi nu contrazicea niciodată pe acei la care ţinea. Cît despre Kalti, ea nu păcătuia printr-un exces de dreaptă judecată. Era tot aşa de impulsivă ca şi unchiul Lunis, dar el cel puţin judeca. Kalti se abătea adeseori de la judecata cea sănătoasă. Nu era în stare să se stăpînească. Cînd ai de-a face cu asemenea oameni, relaţiile de bună înţelegere între vecini ajung foarte şubrede. Din pricina lui Kalti, de atîtea ori fiicele lui Ahmed fură cît pe ce să-şi piardă stima verişorilor. Nici lacrimile făţar-

nice ale mamei, nici tăcerea posomorîtă a tatei, nici sprijinul părtinitor al unchiului meu — care o apăra totdeauna pe Kalti — n-ar fi împăcat lucrurile. Din fericire, „Jamina noastră" era acolo. Ţinînd seama de blîndeţea ei, Kaci o ierta pe Kalti că o luase la trei păzeşte pe nevastă-sa ; vărul Arab, că fusese batjocorit ; nevasta lui Amar, altă rudă, se făcea că n-aude vorbele cu care o înfrunta. Era atît de blîndă, Nana ! Glasul ei avea darul de a potoli pe cei din jur.

— N-ascultaţi ce spune Kalti, verilor ! E nebuna noastră. E nebuna voastră. Trebuie s-o răbdăm. Reproşaţi-mi orice mie ! Şi Fatmei. Dar lăsaţi-o să vorbească alandala, se va căi singură peste un minut !

Şi era adevărat. Mătuşii Kalti îi părea întotdeauna rău de pripeala sa. Atunci se mîhnea cumplit, plîngea şi încerca să dreagă lucrurile. Izbutea întotdeauna, căci felul ei de a se purta n-avea seamăn. Făcea pe placul tuturor, se învinuia cu pornire pătimaşă, acorda afecţiunea sa fără a se sinchisi de ceva, după cum tot aşa o retrăsese în ajun, îi uluia pe cei potrivnici care se întrebau într-adevăr dacă n-aveau de-a face cu o nebună. Îndeobşte toţi se lăsau înduplecaţi ; o iertau avînd siguranţa că vor avea prilejul s-o mai ierte. Iată în ce chip Kalti îşi aranja şi îşi tulbura fără contenire relaţiile sale. În cele din urmă, acest mod de a se purta îi făcu mult rău. Avem un termen binevoitor spre a numi pe oamenii de acest soi : ceva între nebun şi candid, fără a da vocabulei un înţeles înjositor. Sînt îndreptăţiţi să poarte acest calificativ toţi acei care nu ştiu să se prefacă şi care sînt prea simţitori, care sînt severi cu ei înşişi şi se tem să nu supere

pe alţii, care uită de interesele lor şi îşi fac singuri rău, de frică să nu facă rău altora. În general, cînd îi judecă persoane cu glagore-n cap, cu mult bunsimţ, acestea spun : „Sînt nişte copii !" Kalti era o copilă, avea să rămînă aşa pînă la moarte. Din pricina asta nu se ţinea seamă de fel de ceea ce spunea ori de ceea ce dorea să facă. Se supunea întotdeauna poruncilor Nanei, dar se bosumfla ca un ştrengar arţăgos. Era slujită, la fel ca şi copiii, de o adîncă intuiţie. Uneori, ai fi crezut că-i înzestrată cu un simţ suplimentar care îi îngăduia să ghicească fără să dea greş intenţiile semenului faţă de dînsa ori faţă de acei pe care ea îi iubea : o privire, un gest, o vorbă, o schimbare greu de surprins de atitudine erau de ajuns ca să o prevină. Dar ea nici nu se gîndea să tragă vreun folos din acest avantaj şi să capete astfel cine ştie ce trecere. Nu, îşi păstra pentru sine impresiile ; nu le putea explica, era de prisos să le împărtăşească. De asemenea, adeseori nu putea înfrîna un val de simţăminte ; îngăduia să izbucnească bucuria ori pizma, dragostea ori ura sa. Apoi totul reintra pe făgaşul bunei rînduieli.

Firea mătuşii Kalti îi convenea foarte bine micuţului Furulu. Ne înţelegeam de minune. O iubeam tare pe Nana care n-avea mîngîieri decît pentru mine. Mă răsfăţa. Mă săruta într-una, mă îndopa cu bunătăţi şi îmi intra în voie. Kalti înţelegea altfel relaţiile noastre. Eram pentru ea un om ca toţi oamenii. Aveam, oarecum, raporturi de la egal la egal. Ea ţinea să discute cu mine, mă socotea un om cu judecată, se supăra cînd era cazul, ori îmi împărtăşea părerea cînd credea că aveam o părere bună. Acest mod de a se purta îmi plăcea

foarte mult. Discutam contrazicîndu-ne şi ne spuneam la prostii cu cea mai gravă seriozitate. Ajunserăm să fim adevăraţi prieteni.

Sora mea Baya mă adusese cu sine la mătuşile mele. Mai întîi mă ducea în spinare la ele, pe cînd aveam doi ani ori trei ani, ca să mă distreze, în timp ce mama îşi vedea de ale gospodăriei. Apoi, după ce izbutii să umblu, primii paşi mă duseră din pornire firească la mica locuinţă a mătuşilor, ca la singurul liman în afară de casa noastră. Baya, la rîndul său, căpătă din vreme obiceiul de a trăi laolaltă cu mătuşile sale. Alcătuirăm în curînd o mică familie alăturea de cea mare, un cerc apropiat şi egoist, cu neînsemnatele noastre taine, cu visurile noastre nevinovate, cu jocurile noastre copilăreşti, cu certurile noastre iute risipite într-o atmosferă de dragoste.

Mătuşile mele făceau obiecte de lut şi de lînă. Curticica era tot timpul ticsită de tot felul de vase de lut. Iată în colţ, la intrare, o stivă mare de lemne care va folosi la arderea vaselor. Lutul se lucrează de cu primăvară. Baya şi Kalti se duc şi-l aduc în coşuri, de la mai mulţi kilometri depărtare de sat. Lostopanele de pămînt se usucă la soare în curte, apoi sînt sfărîmate şi făcute pulbere. Din această pulbere muiată în apă, mătuşile mele fac o cocă cleioasă, cu care umplu nişte chiupuri. Pasta se întăreşte după două zile. Trebuie atunci să fie frămîntată cu putere şi amestecată bine cu sfărîmăturile pisate ale unor cioburi de vas vechi. Grăuncioarele de pămînt arse astfel formează cu lutul jilav o pastă care nu crapă. E momentul de a se da vaselor o formă.

Kalti, cu poala *gandurei* sale trasă peste genunchi, cu brațele goale, cu baticul legat ca un turban întinde o bucată mare de cocă pe o scîndură. Dă iute formă unui fund de urcior, de oală sau de farfurie. E întotdeauna o turtă rotundă. Kalti e cu atenția încordată, lucrează zorindu-se. Înțeleg că nu trebuie să-i vorbesc. Nu e timpul potrivit. Nana, surîzătoare și foarte mulțumită, apucă lutul în gingașele ei mîini palide, îl poartă în palmă, îl cumpănește, îl pipăie, îl mîngîie : din degetele ei sprintene iese un fel de bastonaș care se lungește, tremură, face zigzaguri ca un șarpe. Cînd socoate ea că e îndeajuns de lung, se oprește, taie șarpele în bucăți și, cu băgare de seamă, înconjoară turta preparată de Kalti. Apoi, avînd la îndemînă o scîndură foarte netedă, întinde lutul, subțiază bucata care se ridică în sus și trage conturul părții de jos a suprafeței dinlăuntrul vasului. Trece la fundul de alături, apoi încă la unul, nu zăbovește de fel, ca s-o ajungă din urmă pe soră-sa.

Mătușile mele nu făuresc decît trei ori patru obiecte deodată, fiindcă e curtea strîmtă. După ce isprăvește schița celui din urmă obiect, Nana se întoarce la primul care s-a și zvîntat puțintel — noi zicem că s-a supt. Apucă alt cilindru de cocă și-l adaugă schiței. Apoi, cu ajutorul răzătoarei, teșește, întinde, lustruiește, subțiază lutul, netezește dungile. Pereții se înalță încetul cu încetul, oala sau urciorul capătă contur. În mîna dreaptă ține răzătoarea și dă formă interiorului, cu mîna stîngă supraveghează exteriorul pe care îl tot mîngîie spre a-l sili să capete formă. Kalti nu face numai fundurile de oală. Ea lucrează tot așa de bine ca și Nana. Dar, după părerea tuturor, urcioarele

care ies din mîinile Nanei au trăsătura lor caracteristică. Sînt toate bine proporţionate ; datorită liniilor armonioase, gîtului zvelt, sprintenelii şi gingăşiei ornamentelor, sînt preferate de elegantele, cochetele satului. Cît e de adevărat că tot ceea ce facem cu mîna noastră e întotdeauna oglinda a ceea ce sîntem !

Fiecare olăreasă are stilul ei deosebit. E de ajuns să prezinţi un obiect oarecare, chiar celor mai puţin cunoscătoare dintre dînsele, că-ţi indică de îndată din ale cărei mîini a ieşit. Asupra rivalelor sale, Nana are o superioritate vădită, reliefată de simplitatea şi de blîndeţea ei. De aceea se bucură şi de o bună reputaţie şi are multe cliente. Kalti nu e invidioasă, ea o admiră mai cu seamă pe soră-sa. Îi lasă ei lucrul mai gingaş, pentru a se deda la făcutul chiupurilor, al farfuriilor adînci de cuşcuş şi al oalelor.

Curînd-curînd, curticica gospodăriei e ticsită de oale şi de ulcele care umplu poliţele şi stau agăţate de pîntecoase *ikufani*. În acest moment trebuie să ne socotim fiecare gest şi să ne mişcăm cu băgare de seamă. Dar nici Baya, nici eu nu ne gîndim să le părăsim pe mătuşile noastre. Doar am venit aici ca să privim. Kalti e adeseori în toane rele, însă Nana nu se tulbură de fel. Fiecare obiect îşi are povestioara sa, trăsăturile sale distinctive. Se naşte şi se dezvoltă înconjurat de stima noastră sau de dispreţul nostru. Uneori, la rîsul nostru batjocoritor, Kalti, nerăbdătoare şi înverşunată, sfarmă cu pică o schiţă uricioasă care se turteşte într-un chip jalnic pe scîndură, luînd înfăţişarea de boţ inform. Ne aciuim, ferindu-ne

şi rîzînd, în dosul vreunui chiup burduhos care n-aşteaptă decît o pricină oarecare ca să se răstoarne şi Kalti se linişteşte pe loc.

După ce s-a isprăvit munca asta de creaţie, mătuşile mele pot să răsufle în toată voia. Ce a mai rămas de făcut e o joacă plăcută. După ce obiectele se usucă, trebuie să fie împodobite. Pămîntul cu humă, folosit la fabricarea lor, e gălbui ori roşu. Urcioarele, cănile, chiupurile şi în general toate obiectele care nu se cade să fie puse la foc sînt unse cu un lutişor alb care e frecat apoi cu o pietricică de rîu netedă.

Lustruitul nu-i treabă complicată. Baya şi chiar Titi se trezesc că li se încredinţează ba un vas poros, ba propriul urcior. Trebuie să te deprinzi să-ţi dai toată silinţa. Pe acest fond neted, alb şi lucios, Nana şi Kalti se apucă să-şi facă desenele. Brîiele late, romburile, pătrăţelele şi cercurile sînt trase cu roşu, cu o pensulă de lînă ordinară. În ce priveşte liniile negre, gingaşe, drepte, nimeni nu le poate trage ca Nana, cu fire alese din părul cel mai ţeapăn. Se cere o răbdare de înger şi o delicateţe nemaipomenită ca să mînuieşti acest capricios penel, făcut din cîţiva peri de catîr, penel flexibil care se încolăceşte şi plimbă cam la întîmplare picătura sa neagră pe o suprafaţă imaculată. Nana face unghiurile cu precizia unui geometru ; izbuteşte să întruchipeze ornamente cu pătrăţele, ca tabla pentru jocul de dame al copiilor, strînge într-un chenar fără greş toate naivele desene roşii întinse de Kalti, care lucrează cu pensula de lînă. Toate aceste munci dau de furcă mătuşilor mele în tot cursul primăverii. Vara e răstimpul cel mai priincios pentru arderea vaselor. Operaţia aceasta

n-au de ce s-o amîne. Stiva de lemne e pregătită din vreme. Ziua arderii e o zi însemnată. E fixată dinainte cu cea mai mare băgare de seamă. Nu se poate să cadă nici într-o joi, nici într-o vineri, fiindcă nu trebuie să-l superi pe profet. Datina elimină lunea din motive neştiute de nimeni. De cînd sînt pe lume olari, cele mai bune arderi se dobîndesc în zilele de marţi şi de miercuri, numai să fie priincioase condiţiile atmosferice : trebuie un cer senin, un timp uscat. Cea mai slabă adiere poate să pricinuiască stricăciuni, fiindcă operaţia se face în aer liber, afară din sat. Cu toate aceste precauţii, olarii ştiu că-i pîndesc primejdii : ceva mai presus de mintea omului, de neprevăzut, norocul sau soarta. Cînd s-a aprins focul, inima li se strînge de îngrijorare. Uneori, cuptorul încins plesneşte, vasele pocnesc ca nişte petarde, din munca întregului sezon ei culeg doar nişte hîrburi strîmbate de foc sau vase ciocnite, cu crăpături, de nefolosit. Atunci nu le rămîne decît să se văicărească.

După ce arderea a izbîndit, mama şi tata iau şi ei parte la bucuria mătuşilor. Sîntem siguri că grînele se vor ridica de-ajuns de sus în pîntecosul *akufi*. Într-adevăr, gingaşele vase sînt date în schimbul cantităţii de orz pe care ele o cuprind ; urcioarele sînt vîndute pe o jumătate de măsură (un decalitru), chiupurile mari pe o măsură întreagă. Într-o clipă mătuşile mele adună atît cît au nevoie ca să iasă din iarnă. Tata nu mai are nici o grijă în ceea ce le priveşte. Se preface a nu băga de seamă că şi copiii săi se vor alege dintr-asta cu ceva. Dar felul său de a-şi ajutora în mod tainic cumnatele indică îndeajuns că reuşita îl interesează şi pe

dînsul. El caută şi pregăteşte lemnele de foc, el le hotărăşte prin stăruinţa sa pe mama şi pe Baya să aducă lutul şi să le scutească pe mătuşi de măruntele griji ale gospodăriei. În ziua arderii, stă de pază fără să pară că păzeşte, la lemnul depus de cu noapte pe locul ales. În zori de ziuă, mătuşile îl găsesc acolo, — a stat nedezlipit ; dă ajutor la aprinsul focului. După ce vasele au fost arse, e întotdeauna îmbulzeală de femei şi de fete care caută să ajute la transportarea lor, dar care nu şovăiesc să mai fure dintr-însele. Mătuşile se fîstîcesc în această zarvă mare. Dar tata e acolo, puţin mai la o parte. Nimic nu-i scapă din vedere.

Schimbul de obiecte nu durează multă vreme, în cîteva zile curticica se goleşte, orzul e închis în chiupuri şi ne simţim iarăşi în largul nostru în casa mătuşilor mele.

Într-adevăr, lucratul lînii e o treabă de furnică, dar nu cere loc prea spaţios. Războiul de ţesut e întins în linie verticală pe două stinghii, la o mică distanţă de perete. Poţi să-l laşi acolo cît pofteşti. Mătuşile mele acolo îşi petrec, ca să zic aşa, ceasurile lor libere. Ele se aşază la lucru, atunci, cu spatele rezemat de perete, introduc firele bătăturii între firele urzelii şi îndeasă cu vatalele. E o treabă care nu te opreşte să flecăreşti. Cînd războiul nu e încă aşezat, mătuşile mele lucrează fie la scărmănatul lînii spălate, fie la torsul urzelii, cu ajutorul furcii şi al fusului.

Nana e foarte îndemînatecă. Firele de urzeală toarse de ea sînt tari şi subţiri ca firele de păr. Ea ştie să repete pe ţesătură toate acele contururi pe care le trage pe urcioare. Kalti e şi mai cu toane în faţa lînii decît era în faţa lutului. Îmi sună şi

acum în urechi bătăile ei de vatale, cu zgomot surd şi repezit, cu opriri bruşte, cu reînceperi neaşteptate, un umblet cu smucituri de maşină recalcitrantă. Cînd ea se opreşte, e semn că a rupt un fir al urzelii şi că trebuie să înnoade capetele. Nana nu e mulţumită, dar dacă şi-arată prea tare nemulţumirea, Kalti se ridică şi lasă baltă lucrul. Atunci nu se mai aude decît bătaia armonioasă de vatale a Nanei. E sigur că se face o treabă acătării. Adeseori Nana stă noaptea tîrziu, ca să-şi sporească lucrul, la lumina palidă a unei lămpi cu gaz care scoate fum şi miroase urît. De cîte ori n-am adormit, între Kalti şi Baya, legănat în bătaia de dairea cunoscută a vatalelor ?

Cînd nu ne vine somn, în timp ce Nana lucrează, ne istorisim poveşti.

Trebuie să spun că aceste poveşti mă atrăgeau mult în casa mătuşilor mele. Mama şi tata nu ne povesteau niciodată. Să fi stat noaptea cu dînşii n-aveam nici o plăcere. Nu făceau decît socoteli, planuri, încingeau discuţii din care eu nu înţelegeam nimic şi care nu îmboldeau la lucru. Cîteodată auzeam certuri, ori clevetiri care îmi dădeu ghes să prind pică pe vreun vecin ori pe vreo rubedenie. Cu Kalti se întîmpla altminteri. În timpul povestirii, ea şi cu mine eram fiinţe aparte. Ea izbutea să creeze pe de-antregul o lume de basm asupra căreia noi eram stăpînitori. Deveneam susţinătorul şi stăpînul cu deplină putere al bietului orfan care doreşte să se însoare c-o crăiasă ; asistam la izbînda piciului care a învins-o pe Muma-Pădurii ; eu îi suflam la ureche răspunsuri înţelepte lui Hesaisi care încearcă să scape din capcanele sultanului celui vărsător de sînge. S-au

dus pe pustii grijile care încruntau frunţile părinţilor mei şi suspinele care le umflau pieptul în nesfîrşitele nopţi de iarnă. Povestirea curge din gura mătuşii Kalti şi eu o sorb cu lăcomie. Astfel am legat cunoştinţă cu morala şi cu visul. Am cunoscut pe cel drept şi pe cel răutăcios, pe cel puternic şi pe slăbănog, pe cel viclean şi pe cel pe care-l amăgesc uşor ceilalţi. Mătuşă-mea izbutea să-mi stîrnească ba rîsul, ba plînsul. Desigur că nicicînd n-am luat parte mai din toată inima la o adevărată nenorocire de familie. Viaţa eroilor mei mă preocupa mai mult decît necazurile părinţilor. Asta fiindcă mătuşă-mea se lăsa şi ea prinsă de milă. Ascultînd-o cînd povestea, îţi dădeai seama că şi ea credea în ceea ce spunea. Rîdea ori plîngea întocmai ca şi nepotu-su. Cînd deznodămîntul era prea trist, ne culcam amîndoi cu aceeaşi impresie de spaimă şi eu mă strîngeam cu frică lîngă dînsa. Capul ei era burduşit de superstiţii. Curînd-curînd, fui şi eu tot aşa de bine informat despre strigoi, despre papucii ori burduful morţilor, despre ţipătul la aniversări al celor asasinaţi, despre procesiunea fantomelor care anunţă epidemiile. Aflai despre metamorfozele potîrnichii, ale sticletelui, ale maimuţei şi ale bufniţei. Închipuirea mea primea totul cu plăcere. Puteam asculta de toate, bine adăpostit sub cergă, între Baya şi Kalti, poarta şi uşa fiind cu precauţie încuiate din faptul nopţii. Dar cînd, din întîmplare, scoteam nasul afară, simţeam că mi se ridică părul măciucă în vîrful capului ; se încrîncena carnea pe mine, o rupeam de fugă ca un smintit, ori rămîneam ţintuit în loc de o spaimă năprasnică. Mă vedeam escortat de o fantomă, auzeam parcă glasuri şi

paşi care se ţineau după mine. O, m-a costat tare scump de a o asculta povestind pe Kalti ! Fiindcă nici chiar acum nu m-am putut descotorosi de unele spaime : în zadar îmi dau osteneala să judec, nu voi învinge niciodată acest fel de dezgust care mă cuprinde în faţa morţilor. Nu voi trece niciodată, peste noapte, cu tot sîngele meu rece, prin largul cimitir din Tizi... Ţipătul păsărilor de noapte îmi va părea de-a pururi lugrubu şi încărcat de melancolie, dacă nu chiar ca o piază rea.

Cu toate acestea, îi sînt recunoscător mătuşii Kalti că m-a deprins din vreme să visez, să-mi făuresc singur o lume pe placul meu, un tărîm de năluciri unde numai eu să pot pătrunde.

VII

Îmi aduc aminte, de parcă s-ar fi întîmplat ieri, de prima mea zi de şcoală. Într-o dimineaţă, tata se întoarse din *djema* cu o mutră nevinovată, misterioasă şi emoţionată. Eram în curtea noastră lipită pe jos cu balegă de vacă, lîngă un *kanun* unde se afla o tigaie de lapte. Maică-mea tocmai se întorsese acasă. Se dusese să ia un pic de sare şi un pumn de cuscus, pentru a găti gustarea mea de dimineaţă. Se cade să spun, de altminteri, că o asemenea gustare nu mi se dădea decît în mod excepţional. Trebuia pentru asta o înlănţuire de împrejurări : mai întîi să aibă cuscus, apoi lapte, după aceea să aleagă momentul, să aştepte mai cu seamă să lipsească de acasă surioara mea, căci şi-ar

fi cerut și ea partea sa, ceea ce ar fi silit-o pe mama să mărească porția ca pentru doi, sau numai să ațîțe pofta noastră, fără s-o satisfacă pe de-a-ntregul. Deci, într-acea dimineață, toate condițiile fiind îndeplinite, singur eu eram mare și tare în fața tigăii, cu ochii cîrpiți de somn, dar cu pîntecele treaz de-a binelea.

Vai ! Așa a fost să fie, fără îndoială : să aflu din vreme că unele lucruri îți taie pofta de mîncare. Într-adevăr, cum deschise tata gura, pofta de mîncare îmi pieri ca și somnul. Tata n-avea pereche cînd era vorba să sperie omul.

— Repede, repede, îi zise mamei, spală-l tot, pe mîini, pe obraz, pe gît, pe picioare. Crezi că șeicul o să primească un maimuțoi ca dînsul ?

— Și *gandura* îi e murdară, spuse mama. Ar trebui s-amînăm pe mîine. Voi spăla-o și pe ea, și burnuzul.

Vă închipuiți că ascultam cu toate urechile această propunere.

— Mîine, toate locurile vor fi ocupate... Și apoi, e mai bine să nu înceapă școala cu o absență. Se zice că sînt severi, rumii, și noi nu-l avem decît pe dînsul. Să nu mănînce bătaie din vina noastră. De altfel, nu trebuie să întîrziem nici astăzi. Să ne grăbim !

La repezeală, mai mult mă mînjii decît mă spălai pe obraz și după cinci minute, încă buimăcit, sosii în curtea largă a școlii care era toată o forfoteală de elevi... la zeci și zeci de poște depărtare de gustarea mea... Rămînînd singură pe lîngă părinți, surioara mea, Titi, sărbători evenimentul oferin-

du-şi toată tigaia de cuscus cu lapte. Ea însemnă această zi printre cele fericite, atît e de adevărat că fericirea unora...

Prima mea zi de şcoală, prima mea săptămînă şi chiar primul meu an mi-au lăsat în amintire foarte puţine urme. Degeaba scotocesc printre aducerile-mi-aminte, nu găsesc nimic limpede. Avurăm doi profesori, kabili amîndoi : unul gras, mic de stat, bucălat, cu ochii mici, rîzători care nu insuflau nici o frică ; celălalt, uscăţiv, palid, cam tăcut, cu nas lung şi cu buze groase, dar tot atît de simpatic ca şi primul. Era cel mai tînăr şi îi învăţa pe cei de clasa a doua. Purtau amîndoi haine franceze sub un burnuz elegant şi de-o albeaţă bătătoare la ochi. Această îmbrăcăminte mi-a părut, îndelungă vreme, că atinsese culmea bunului gust, a eleganţei şi a luxului. În ceea ce-i priveşte pe profesori, ei înşişi constituie pînă acum pentru mine, fără să mă pot dezbăra de asta, a doua imagine sub care îmi apare în minte institutorul băştinaş, directorul şi ajutorul său.

Aş fi foarte stingherit dacă ar trebui să spun că am fost elev bun ori prost, că am învăţat mai mult ori mai puţin. Atîta doar că nu-mi era de fel silă şi nici urît să fiu elev. Prietenul Akli, care rămăsese ocrotitorul meu, mi-o luase înainte cu un an în această nouă situaţie. Era mîndru de vechimea sa şi făgădui mamei că o să-mi pună la dispoziţie experienţa sa. În fiecare dimineaţă, mă striga, mă aştepta în faţa porţii şi coboram la vale împreună pînă la şcoală. Cînd mă aducea înapoi, la ceasurile unsprezece, nu-şi mai încăpea în piele de mîndrie. O mîndrie îndreptăţită, în care se oglindea mulţumirea datoriei împlinite. Cîteodată lua

parte la masa mea... Adeseori, i se dădea un pumn de smochine pe care se deprinsese să nu-l mai refuze, avînd cugetul împăcat că-l merita pe drept. De fapt, datorită lui, ajunsesem tabu pentru cei mai mulţi dintre copiii de vîrsta noastră, care se temeau de dînsul. Cît despre cei mai mari de ani, ei ne lăsau în pace fiindcă aveam printre dînşii pe fratele lui Akli, care era şi el în clasa întîi. Amintind că eram fricos şi blînd din fire, că nu căutam ceartă cu lumînarea, că mahalaua noastră furniza vreo cincisprezece elevi, cei mai mulţi găligani, şi că spiritul de trib era tot aşa de viu în sufletul nostru ca şi în al oamenilor în vîrstă, veţi înţelege pentru ce n-am dus lipsă de apărători şi pentru ce, fecior unic la părinţi, n-am dat peste toate neplăcerile de care se lovesc în general, în clasă, copiii răsfăţaţi.

Umblam la şcoală fără vreun gînd ascuns. Numai şi numai fiindcă umblau toţi copiii. Cel mai fericit răstimp din toată ziua era fără tăgadă ceasul unsprezece, cînd ne urcam gîfîind spre cuscusul care ne aştepta pe la casele noastre. Negreşit mai erau şi jocurile, dar nu trebuie să te duci la şcoală ca să te joci. Am aflat după aceea că se poate pune la îndemînă în şcoli o învăţătură atrăgătoare, că se pot instrui copiii desfătîndu-i, că sînt metode care micşorează sforţarea elevului, îi aţîţă curiozitatea şi atenţia. Aşa ceva e cu putinţă — cei vîrstnici spun atîtea lucruri frumoase. Cred sincer că un prichindel kabil de şapte ani n-are nevoie de toate astea. El e atent de frică şi de ambiţie. E vorba de a-l scuti de bătăile profesorului şi de bătăile de joc ale vecinului care ştie să citească. Cu vremea, fără îndoială, interesul se trezeşte şi înlo-

cuieşte frica. Atunci începe să înţeleagă. Ceea ce mi se întîmplă şi mie desigur. Cei care nu înţeleg se deprind cu bătaia de care nu se mai înspăimîntă şi dau frîu liber ambiţiei lor afară din clasă : ajung buni jucători sau buni „bătăuşi". După ce ieşeam din clasă, nu ne trecea niciodată prin cap să ne fălim cu învăţătura noastră. Căpetenia jocurilor noastre în mahala era un băiat cu capul plin de chelbe pe care nu vruseră să-l primească la şcoală. El nu se socotea mai prejos decît noi. Avea dreptate. Părinţii şi profesorii noştri se părea că nu prea dădeau mare importanţă lucrurilor pe care le învăţam la şcoală. Tot jocurile erau ocupaţia noastră principală. Stabilisem o serie pe care o repetam aproape an de an. Începeam în octombrie cu jocul de bile, de găietane şi de nasturi — dădeam iama prin cămeşi, prin haine, prin jiletci. Apoi venea rîndul sfîrlezelor : sfîrleze umflate şi lenevoase cumpărate de la tîrg, lungi sfîrleze kabile, făcute de părinţii noştri şi care se învîrteau iute, ţinîndu-le hangul o muzică ţiuitoare. Primăvara făuream pistoale dintr-un lemn care se găsea greu, pe care ne duceam să-l aducem de la rîu. Apoi treceam la cercuri, la arşice, la fluiere. Aceasta din urmă mi-au lăsat o amintire de neşters.

Într-o seară, pe la ceasurile patru, după ce-mi petrecusem restul zilei cu colegii mei afară din sat, mă întorceam acasă cu un fluieraş între degete, străduindu-mă cu înverşunare să repet o melodie pe care tocmai învăţasem s-o cînt. Tata stătea pe pragul uşii, desfăcîndu-şi şiretul de la încălţăminte. Venise de la cîmp... Mama, care mă căutase în zadar ca să mă trimită la vreo treabă, se plînsese că lipseam de acasă.

— Uite-l, zise el, n-ai teamă, ţi se întoarce! Şi cu un fluier! Slavă domnului, dacă nu-nvaţă nimic la şcoală, nu-şi pierde vremea degeaba cu prietenii.

— A, zise tata. Nu mă mir că profesorul tău se plînge de tine. M-am convins, eşti neatent. Din pricina lenei tale nu te-a trecut în altă grupă, am aflat-o din gura lui.

Într-adevăr, eram de doi ani la şcoală şi tot la aceleaşi lecţii. Această destăinuire neaşteptată mă surprinse tare. După cît se pare, profesorul îi vorbise despre mine tatii. Eu credeam că treceam neobservat printre cei cincizeci de colegi care formau clasa şi cînd colo el ştia bine cum învăţam, mă cunoştea în mod deosebit, îl cunoştea şi pe tata! Aşadar, cunoştea pe toţi elevii săi! Desigur că îi iubea pe cei buni şi-i dispreţuia pe cei răi. Şi totuşi nici un semn vizibil nu arăta că făcea vreo deosebire între noi. Degeaba mă tot gîndii, nu găsii nici unul. Cu atît mai rău, trebuie să mă supun evidenţei. Îi spusese tatei că sînt un elev rău. Tata socotea că mă duruse tonul sever cu care îmi vorbise. În fond, fusesem aproape fericit să constat că pe el îl interesa ceea ce făceam eu, că suferise aflînd că sînt printre cei rămaşi în urmă şi că împărtăşea cu profesorul această durere. Dojana pe care mi-o făcuse în treacăt mă îmboldi să-mi iau rolul în serios. Îmi atribuie o importanţă exagerată. În realitate, tata se supărase mai tare din pricina hoinărelii mele decît din pricina că eram codaş în şcoală. Sînt foarte sigur că numai cu totul din întîmplare, în cursul unei convorbiri obişnuite, datorită unei asociaţii de idei oarecare, institutorul îi vorbise tatălui meu despre mine.

N-are a face ! Această scenă decise asupra viitorului meu de şcolar : începînd din ziua aceea devenii un elev bun, aproape fără nici o sforţare.

Şi era singurul rol care îmi convenea. Ori de cîte ori se vorbeşte despre specializare sau despre orientare profesională în şcoală, nu mă pot stăpîni să nu surîd amintindu-mi în ce chip ne-am specializat noi, colegii mei şi cu mine. Era simplu de tot. Cei bătăioşi din fire erau stăpîni peste şcoală. Se bucurau de toată admiraţia noastră. Unii se înnebuneau după joacă, zvăpăiaţi, iuţi de picior, cu ochiul ager, zgomotoşi, nepăsători, uşurateci, de li se dusese buhul. Celor potoliţi şi celor fricoşi, care se confundau între dînşii, fără voia lor, le rămîneau plăcerile nobile ale studiului şi ale celor mai bune locuri la clasificaţie. Plăceri cu atît mai nobile, în ochii lor, cu cît erau singurele pe care le puteau obţine. Fiind paşnic de felul meu, nu-mi puteam pune candidatura nici la prima categorie, nici la a doua. Cu învoirea tuturor colegilor mei ajunsei deci un elev bun. Mulţi dintre dînşii se înverşunară mai tare decît mine văzîndu-mă primul în clasa mea, căci adeseori orgoliul de trib intră în joc.

Începînd din cursul elementar, îmi făceam lecţiile cu o seriozitate de neclintit, fără ştirea părinţilor mei care manifestau într-una faţă de progresele mele cea mai mare nepăsare. Avu oare profesorul meu, care consemna aceste progrese, vreun prilej să-i vorbească despre ele tatălui meu ? Nu ştiu. Taţii de familie care îşi petrec vremea străduindu-se să umple burticile copiilor pot ei oare să se îngrijească deopotrivă şi de creieraşul lor ?

VIII

Tatăl meu, într-adevăr, avea multă bătaie de cap ca să dea de mîncare familiei sale. Nu trec dincolo de adevăr cînd spun că singurul folos vădit al plecării mele la şcoală a fost îndelunga mea lipsă de acasă : într-acest răstimp economiseam părinţilor mei cantitatea de smochine şi de cuscus pe care o mîncam de obicei. Îmi aduc aminte, în legătură cu asta, de tînguirile mamei mele în timpul vacanţelor mari şi de nerăbdarea ei de a mă vedea ajuns la sfîrşitul lor. Mamei îi trebuia multă agerime de minte şi tatălui meu multă trudă şi năduşeală pentru a izbuti cu anevoie să facă faţă cheltuielilor gospodăriei.

Fiii lui Saban nu moşteniseră cine ştie ce casă, nici vreo ţarină şi nici vreun capital. Cîtă vreme trăiră laolaltă, ei lucrau cu îndîrjire de la începutul şi pînă la sfîrşitul anului. Izbuteau să pară că duc o viaţă omenească şi să dea iluzia că aveau de toate cu îndestulare. Bunică-mea ţinea de scurt treburile gospodăriei şi toţi îi dădeau ascultare.

Ea muri pe neaşteptate chiar în anul cînd intrai eu în şcoală... Nici nu prea ştiam bine ce e o moarte de om. Amîndouă nurorile sale, care îşi închipuiau că de acum încolo vor fi mai libere, o plînseseră aşa şi aşa. Feciorii săi o îngropară cît putură mai bine. Fu privegheată, în cursul nopţii, de vreo treizeci de bătrîni, *kaunis* care recitară, pe acelaşi ton, pînă în zorii zilei, tot soiul de imnuri religioase ; se tăie o oaie şi se dădu de mîncare cuscus săracilor din întregul sat ; vreo doisprezece *marabu* o însoţiră pînă la cimitir. Îi făcură

o înmormîntare cu toată pompa. Bătrînii şi bătrînele erau aproape geloşi pe această ceremonie şi îşi exprimau, în mod deschis, dorinţa ca odraslele lor să-i trimită într-acelaşi fel pe lumea cealaltă, ceea ce le plăcu părinţilor mei. Alţii ziceau întru slava moartei că ea fusese într-adevăr stîlpul casei. Repede îmi dădui seama de asta. În chiar seara înmormîntării, mama mea şi Helima discutară aprig asupra lucrurilor rămase de la biata bunica.

Asta mă uimi, dar observai că tata şi unchiul meu nu erau împotriva acestei discuţii. Ba luară parte la ea, căutînd fiecare să apere pe nevastă-sa.

Peste cîteva zile trebui să se încredinţeze conducerea gospodăriei uneia dintre cele două femei. Amîndouă o cerură cu insistenţă. Se îngroşa treaba. Vecinii le întărîtau, rînd pe rînd, pe mama ori pe mătuşă-mea. Surorile uneia şi ale celeilalte veneau deopotrivă cu sprijinul şi cu sfaturile lor. În cele din urmă, tatăl meu, ca frate supus, fiindcă era mezinul, dădu din respect această însărcinare mătuşii mele. O asemenea faptă straşnică îl bucură pe unchiul meu, dar n-o impresionă de fel pe nevastă-sa. Mama nu se socoti învinsă. Ea ţinea morţiş să se facă o împărţeală. De altminteri, nici Helima nu dorea altceva. Oh ! nu se tărăgănară de fel lucrurile. Mătuşă-mea nu zăbovi să fure, mama nu zăbovi să bage de seamă furtul şi să-l aducă la cunoştinţă tatei. El însuşi nu zăbovi s-o prindă cu mîna în sac. Sacul, în această împrejurare, era un chiup burduhos în care noi puneam carnea uscată pentru *aid*. Helima avea în mînă o cogeamite ciozvîrtă şi această ciozvîrtă era menită să ia altă cale decît spre oala gospodăriei noastre. Furtuna izbucni. Se făcu dovada că toţi voiau,

în sinea lor, împărţeala, şi că se săturaseră să mai trăiască laolaltă în această gospodărie de unde fusese izgonită încrederea. Era deci foarte adevărat că bunică-mea era reazemul bunei convieţuiri, fiindcă şi aceasta, şi cealaltă încetaseră a mai dăinui aproape în aceeaşi vreme.

Ce era de împărţit ? Nu cine ştie ce. Mai întîi o casă. Unchiul meu, căruia tata, tot din respect, îi lăsa libera alegere, se făcu stăpîn pe casa cea mare, cu despărţitură sub tavan, conţinînd enormele *ikufane* şi o sumedenie de urcioare. Sub despărţitură se puteau vîrî doi boi, un măgar şi o oaie. Maică-mea boci de supărare. Noi luarăm cele două cămăruţe care se aflau în faţa casei lor şi din care ar fi trebuit să facem una singură tot aşa de mare ca şi aceea a unchiului. Curtea o împărţirăm cu o sfoară. Rămase de o parte şi de alta un spaţiu îndeajuns de lung dar tare strîmt. Apoi, împărţirăm din ţarină o livadă de smochini, o livadă de măslini, cît mai pe bună dreptate cu putinţă, luînd de aici, adăugînd dincolo, dînd un măslin gros ori un smochin bătrîn, aşezat într-un lot de pămînt proprietarului celuilalt lot, încurcînd pietrele de hotar, aşezîndu-le, iarăşi scoţîndu-le, vreme de o săptămînă. În sfîrşit, împărţirăm şi uneltele, vitele şi datoriile.

În tot cursul acestei săptămîni, nevestele nu-şi vedeau capul de trebi ; bucuria se citea pe faţa lor ; nu mai pridideau să primească vizite. Vecinele se perindau pe la casele lor spre a le ura un cămin fericit.

— Fatma, îi ziceau ele mamei, fii mulţumită ; eşti stăpînă la casa ta, poţi să înduri toate necazurile, chiar dacă ai mînca răbdări prăjite. Lasă,

maică-ta a fost o sfîntă, nu a aruncat asupra ta fulgere de blestemuri.

— Păzească-ţi-i Domnul pe cei care ţi-s dragi şi să m-aducă pe curînd la tine acasă ca să mă bucur de-o întîmplare norocoasă, îi răspundea mama.

Şi firitiselile mergeau înainte.

Între timp, cei doi fraţi stăteau abătuţi. Li se păreau că de cînd nu mai erau strîns uniţi, umăr la umăr, povara greutăţilor familiale se dublase. Le spunea lor inima că ziua de mîine nu le va aduce nimic bun, că sărăciseră şi că fiecare dintre dînşii îşi pierduse o jumătate din puterea sa. Peste cîteva zile de la împărţeală, avură plăcerea de a se invita. Unchiul mă poftea la masă zi de zi. Helima, chiar şi ea, se pomenea că ţinea să-l răsfeţe pe Furulu. Acum, după ce ireparabilul se săvîrşise, s-ar fi crezut că tuturor le părea rău de ceea ce se întîmplase. Dar nu le părea rău decît în măsura în care era exact ireparabil. „Te iert cu condiţia să mori", zice Géronte către Scapin. Invitaţiile se răriră, vechile certuri şi neînţelegeri ieşiră din nou la iveală şi acestora li se adăugară altele, din pricina vecinătăţii noastre, celei de-afară şi celei de dinăuntru, fără a mai pune la socoteală şi invidia.

Amîndoi capii de familie aveau multe greutăţi de învins ca să dea de mîncare membrilor familiei. Nu-şi meneau sărăcie unul altuia, dar nici nu erau în stare să-şi dea o mînă de ajutor. Cu mamele era altceva. Nefiind rude de sînge între ele, nu se stimaseră niciodată una pe alta. Ajunseseră repede să se duşmănească. Se puseră cumplit pe muncă, ajutîndu-şi soţii, îngrijind de copii, îndreptîndu-şi toate străduinţele, încordîndu-şi toată

voinţa spre un ţel mai presus de orice : să arate tuturor din jur că nu s-a pierdut nimic prin împărţeală, că-s mai mulţumiţi decît înainte, îndeosebi că-s mai fericiţi decît ceilalţi.

Tatăl meu, un felah puternic, smulgea buruienile, mărăcinii, desţelenea într-una şi sădea pomi. După cîţiva ani, loturile noastre aveau cu totul altă înfăţişare. Pe lîngă toate astea, ţinea o pereche de boi, un măgar, o capră, două oi. Boii nu erau ai noştri. Un bogătaş oarecare ni-i încredinţa de cu primăvară. Noi îi hrăneam bine de se îngrăşau şi spoream cu ei venitul de pe proprietăţile noastre. Prin luna octombrie îi vindeam şi ne luam a treia parte din cîştig. Măgarul era al nostru, oile şi capra erau şi ele ale noastre. Primul ne era de mare ajutor. Aducea în spinare lemne de foc şi cîte un sac de iarbă din livadă. Cu dînsul căram pînă acolo bălegarul ; duceam la tîrg încărcătura de struguri ori de smochine şi aduceam orzul pentru gospodărie, iar în sezonul legumelor, ardei, dovlecei, cartofi, în schimbul cărora, găvan pe găvan, mama lua de la vecine grîne.

Cît despre oi, cumpăram miei mici de tot, îi creşteam, îi îngrăşam şi cînd se apropia *aidul* vindeam unul, îndeobşte cu un preţ cît capitalul învestit într-amîndoi. Şi tata se fălea că în fiecare an, fără să-l coste vreun ban, tăia o oaie întru slava Profetului.

Pe lîngă laptele său, capra dădea cam în chip regulat unul ori doi iezi pe care tatăl meu îi vindea cu multă plăcere. Se întîmpla să şi mîncăm cîte unul. Un pretext spre a-l jertfi se ivea foarte

lesne : mama mea avea două ori trei boli despre care pomenea adeseori şi de care nu se căuta niciodată. Şi, cu totul din întîmplare, un derviş o sfătuia să taie un ied, care avea exact culoarea celuia din gospodăria noastră. Dacă nu era vorba despre vreo boală a mamei, tocmai atunci tata căpăta o insolaţie. Or, cine nu ştie că această boală se datoreşte unor *djenuni* [1] care nu-i dau pace bolnavului decît după ce acesta a văzut curgînd sînge dintr-un ied, dintr-un ied avînd culoarea celuia al nostru ! Al treilea fruntaş cu vază care putea să provoace moartea nenorocitului ieduţ era unicul fiu la părinţi. În ceea ce priveşte pe suroni, *djenunii* lor aveau cel mult îndrăzneala să ceară ouă. Tata se lăsa rugat o săptămînă întreagă pînă se îndupleca să ne cumpere, din două în două, ori din trei în trei luni, ceva carne din piaţă. Dar era oricînd gata să taie iedul.

Se asemăna în această privinţă cu cei mai mulţi dintre felahi. Carnea este un articol de consumaţie foarte rar în vetrele noastre, sau, mai bine zis, cuscusul e singura hrană a oamenilor de pe la noi. Nu se poate, într-adevăr, lua în seamă, polonicul de mazăre sau de bob care se aruncă în oala cu puţintică grăsime şi cu trei litri de apă pentru a face supa, nici lingura de untdelemn care se adaugă la fiecare mîncare, nici pumnul de smochine de ronţăit din cînd în cînd, în răstimpul dinainte de masă. În afară de asta, ai dreptul să-ţi înverzeşti gingiile cu toate ierburile bune de mîncat pe care le găseşti pe cîmpuri ; mai eşti liber să-ţi umfli pîntecele din toate rîurile limpezi care

[1] *Djenuni* : duhuri rele.

se rostogolesc de pe dealuri şi poţi, în loc de trufandale, să mănînci orice prune, orice mere sau pere încă verzi, pe care dinţii le fărîmiţează fără a se strepezi. Noi sîntem nişte munteni, nişte neciopliţi de munteni, ni se spune adeseori. E poate o chestiune de ereditate. E desigur o chestiune de selecţie... naturală. Dacă se naşte un obraz slab, nu poate suferi regimul. E repede... eliminat. Dacă se naşte un ins robust, el trăieşte, rezistă. Va ajunge poate slab după aceea. Se adaptează. Asta-i lucrul de căpetenie.

Dar să ne întoarcem la familia Menrad ; tatăl, Ramdan, izbutea cu multă băgare de seamă să asigure gospodăriei sale cuscusul neîndestulător de toate zilele. Cînd muncile cîmpului se opreau cîteodată, de pildă în perioada dintre cositul fînului şi secerişului grînelor, ori chiar dintre secerişul şi treieratul grîului, el se angaja salahor şi ajuta, ca zilier, doi zidari care construiau pentru cei bogaţi. Cînd s-a clădit în sat prima fabrică de ulei cu presă hidraulică, cu fîntîni şi cu pompe, tatăl meu a lucrat acolo douăzeci de zile. Aceste zile mi-au lăsat şi ele amintiri de neuitat.

Lucrările începuseră în luna iunie, mi se pare. Noi eram încă la şcoală. Şantierul se afla exact peste drum de casa noastră, la vreo sută de metri. Se angajase acolo, o dată cu tata, vărul nostru Kaci — tatăl lui Said — şi Arab tatăl lui Asur, alt coleg de şcoală. La cîteva zile, pe la ceasurile unsprezece, Said ne propuse să ne vedem părinţii. Ne învoirăm, Asur şi cu mine. Înţeleserăm numaidecît, din vorbele aduse pe departe, ce vru să spună Said. Nu-i aşa că la unsprezece patronul porunceşte să se oprească lucrul în vederea unei gus-

țări ? E un om învățat care se fălește că a adoptat unele deprinderi ale francezilor : mănîncă la oră fixă. Angajații săi la fel. Ajungeam la dînșii, cu o precizie vrednică de laudă, în același timp cu mîncarea lor. Părinții noștri, fiecare în parte, sînt tare înciudați. Dar patronul e filotim. Ne poruncește să ne așezăm la masă și mîncăm, cu capetele în jos. Dar mîncăm, fie ce o fi. Mai întîi o supă de cartofi : ni se dă și o plăcintă de aluat crescut ; apoi cuscus alb de griș cu carne. În fața unor asemenea bucate alese, plăcerea învinge sfiala de la început. E vorba despre plăcerea animalică a stomacurilor noastre nesățioase. De cum acestea s-au umplut, ne luăm tălpășița cu fruntea șiroaie de nădușeală, fără să mulțumim cuiva, ducînd în mîini ceea ce mai rămăsese din carne și din plăcintă. Puțin mai încolo, ne dezmeticisem din buimăceala care ne cuprinsese pentru a socoti și a cumpăni bine situațiile noastre. Ne despărțim după ce-l felicităm pe Said pentru că a avut un gînd atît de bun. La drept vorbind, felicitările noastre nu sînt înflăcărate și Said le primește fără convingere. Fiecăruia dintre mîncăcioși îi joacă înaintea ochilor înfățișarea severă și cam întristată a tatălui său. Ce o să-i zică deseară ?

Așa cum mă și așteptam, tata nu era mulțumit de mine. El nu stărui mult, ca să nu mă mîhnească și luă hotărîrea categorică de a-mi aduce în fiecare seară cea mai mare parte din ceea ce i se cuvenea din faimoasa mîncare. Eram sigur că aveam să respect hotărîrea luată de a nu mă mai duce niciodată să-l văd la șantier. El și-a ținut făgăduiala sa, eu nu mi-am ținut-o pe a mea.

A doua zi dimineață, la școală, nici unul dintre cei trei nu se găsi să facă vreo aluzie la cele ce se întîmplaseră în ajun. Cum o fi dat ochii Said și Asur cu tatăl lor ? N-am îndrăznit să-i întreb. Bineînțeles că ei nu erau deprinși să fie răsfățați... La ceasurile unsprezece, ne-am ferit unul de altul și fiecare s-a grăbit să se ducă să-și mănînce cuscusul său de orz. Așa trebuia să facem în toate zilele. Și desigur că așa am fi făcut dacă n-ar fi fost la mijloc acea afurisită de supă de cartofi. Amintirea ei ne urmărea fără contenire. Îi simțeam gustul în gură în orice clipă. Restul mesei nu urma decît după aceea, spre a ne prelungi visarea.

Peste două zile, în timpul recreației, Said nemaiputînd răbda se apropie de mine și fără nici o introducere începu să-mi vorbească despre supa de cartofi. Aprecierile noastre se potriviră. Ascultîndu-ne, celor de față le lăsa gura apă. Fiindcă era la mijloc ceva din trecut, puteam chiar să vorbim în voie. Într-adevăr, nici el, nici eu n-aveam curajul să facem vreun plan de viitor. Care dintre noi ar fi avut cutezanța să propună o a doua vizită la șantier ? Eram eu mîncăcios, dar sînt sigur că Said era și mai și. Înainte de a mă întîlni, căutase tocmai să afle cam ce-ar gîndi Asur în această privință. Acesta din urmă se arătase puțin dispus, avînd poate prea vie în amintire dojana pe care o primise după prima noastră boroboață. Nu ne puteam bizui pe dînsul. În ce mă privește, toate speranțele erau îngăduite. Said mă „prelucră" în tot timpul recreației. La ceasurile unsprezece se strecură pînă la mine, prin învălmășeala de elevi și mă urmă îndeaproape.

Am ajuns amîndoi la răscrucile drumului. Mă opresc. Dintr-o pornire firească privesc înspre fabrica de ulei. Said a şi făcut la fel. Întoarce capul, privirile ni se întîlnesc, ne înţelegem din ochi, mă ia de mînă şi ne punem pe fugă ca nişte bezmetici spre lucrătorii de la fabrică. Nu ne vine mintea la cap decît la vreo zece metri de şantier. Îngroziţi de îndrăzneala noastră, încercăm să ne ascundem după o claie de paie. Prea tîrziu ! ne-au văzut. Moşul Kaci ne ia la rost, mînios şi ne strigă să facem stînga împrejur. Said porneşte săgeată înspre casă. Tata îşi lasă lucrul, se îndreaptă cu sînge rece spre mine, zicîndu-mi să nu mă urnesc din loc. Am rămas încremenit, ruşinat tare. Ajunge la mine, îmi pune mîna lui butucănoasă, mînjită toată de mortar, pe cap şi-mi zice :

— Lasă-l să plece. Du-te alături de moşul Kaci, să mănînci în locul meu. Eu urc dealul pînă acasă, ca să mă odihnesc puţin : astăzi nu mi-e foame.

Această masă, sub ochiul dispreţuitor al oamenilor, a fost o caznă pentru mine. Kaci şi Arab îşi băteau joc de acei care nu ştiau să-şi crească copiii. Aluzia era fără înconjur, eu făceam feţe-feţe, cînd roşeam, cînd mă îngălbeneam. Îmi ziceam în sinea mea, ca să-mi uşurez vina, că tatei nu-i fusese foame... Dar mă văzui silit să-mi recunosc greşeala căci, întorcîndu-mă acasă, îl găsii ţinînd în mînă farfurioara mea de pămînt ars, împodobită cu triunghiuri negre şi roşii. Isprăvea de mîncat nenorocitul meu de cuscus. În acea zi, tata se întoarse de la lucru cu pîntecele pe jumătate gol, dar întipări odată pentru totdeauna în sufletul fiului său imaginea dragostei sale neţărmurite.

IX

Înţeleg foarte bine acum de ce mama şi mătuşă-mea Helima se grăbeau şi una, şi cealaltă să ajungă stăpînele gospodăriei. În socotelile lor nu scăpau din vedere nimic.

Cît despre mama e simplu : bărbatul său e cel mai tînăr, deci, el nu culege decît neajunsurile întovărăşirii. E mai tînăr şi mai voinic. El e cu munca. Va lucra cu mai multă însufleţire cînd va munci în folosul său. În ce-o priveşte, ea susţine că e mai chivernisită decît Halima. Un lucru e sigur, copiii săi, mai tineri decît verii lor, nu mănîncă atîta. Are totul de cîştigat despărţindu-se.

Helima întîmpină cu dispreţ această slabă argumentare. Dacă Ramdan lucrează, Lunis are relaţii bune, prieteni care pot să-i dea o mînă de ajutor. Ori de cîte ori se ţine o adunare, el e de faţă. E un bărbat „înţelept", soţul său. Şi apoi, nimeni nu zice că el nu va mînui unealta tot atît de bine ca frate-su. Ea e sigură că-l va înlocui la nevoie : îl va înlocui de dragul fiicelor sale şi pentru nimeni altcineva. De altfel fetele şi ele sînt mari. Dacă se mărită, zestrea nu va fi de drept decît a lui Lunis ; dacă ele rămîn la părinţi, nu vor sta cu braţele încrucişate.

Djuher, cea mai mare are douăzeci de ani în momentul împărţelii. Subţirică, cu ochi scînteietori de ironie, o pisicuţă care zgîrie şi care muşcă, poate ea singură dirigui gospodăria. Îi e dragă ca sarea-n ochi, mamei, pe care o pîndeşte şi o bîrfeşte.

Melkir, puţin mai mică, e grăsuţă şi încăpăţînată. Are întrucîtva trăsăturile tatălui şi foarte mult din firea mamei. Lunis e sigur că nu se va mărita niciodată. Stîrneşte tot felul de glume proaste pe socoteala familiei şi în sînul ei certuri zi de zi. Helima şi-a pus în gînd s-o înveţe olăria şi lucratul lînii. Melkir va ajunge să le înveţe odată, cu toate glumele tatălui ei şi cu toată invidia mamei mele.

Smina e de aceeaşi vîrstă cu soră-mea Baya, primul-născut din familia noastră. De aceea sînt rivale neîmpăcate. Ele repetă cu perfectă precizie discuţiile aprinse dintre mamele lor. Sînt barometre care nu dau greş. Eu, unul, socotesc că soră-mea Baya răzbună lipsa de curaj a mamei mele, pedepsind lipsa de curaj a Sminei. Smina face parte dintr-acea categorie de oameni care numai cu vorba îşi dovedesc curajul. Are amîndoi ochii ieşiţi tare afară din orbite, gura foarte largă, croită parcă pentru a vorbi cu uşurinţă, fonfăie puţintel cu o voce groasă de băiat. Baya, care e tăcută şi ascunsă, o rabdă să tune şi să fulgere de mînie, pînă la un moment dat, cînd o înhaţă cu violenţă. Îi trage o dojană zdravănă ; Smina îşi încheie ameninţările printre lacrimi şi cu smîrcîituri din nas ; basmaua i-a căzut pe jos, părul îi e răsfirat peste obraji.

Şaba, cea mai tînără dintre verişoarele mele, e totuşi mai în vîrstă decît soră-mea Titi. Această biată fetiţă are o faţă palidă. Îmi stăruie în minte buzele sale zbîrcite, fără viaţă, ochii îngălbeniţi şi obrajii puhavi, fălcile atîrnînd în jos. Nimeni nu-i dă nici o atenţie. I se ia în nume de rău fiindcă s-a născut şi poate fiindcă se îndîrjeşte să trăiască.

Dar e pricepută căci, fără să aibă cineva grijă de dînsa, a deprins să mînuiască lutul mai bine decît Melkir, cea mai mare de ani. Numai de ea nu îi e silă mamei, fiindcă Şaba s-a alipit cu drag de mine. Sufletul ei nevinovat, blajin şi supus, n-a înţeles niciodată, nici n-a luat în seamă ura mamei sale împotriva lui Furulu. A murit de multă vreme, scumpa mea Şaba, dar amintirea ei a rămas înrădăcinată în fiinţa mea. A fost prima mea prietenă.

După ce împărţeala se isprăvi, Helima se făcu mai rea, în folosul ei însăşi, în folosul fetelor sale. Umbla morţiş după avere, tuna şi fulgera de mînie împotriva sărăciei. Era o femeie cu spirit de iniţiativă. Scrupulele n-o opreau de la nimic.

Cei doi fraţi avură la început o situaţie egală : la activ, o livadă de smochini şi o livadă de măslini ; la pasiv, o neînsemnată datorie şi nişte copii de crescut.

Spre a-şi vădi superioritatea, din prima iarnă, Helima îl obligă pe Lunis să arendeze două terenuri sădite cu măslini, aparţinînd unui văr bogat. Aşa ceva se obişnuieşte prin părţile noastre : proprietarul îţi încredinţează cutare teren cu atîţia pomi. Ţi-i dă să-i îngrijeşti, culegi măslinele, le duci la stors şi proprietarul primeşte o parte din untdelemn. Capacitatea de producţie de prin partea locului e cunoscută cu mare precizie, cunoscute sînt şi cantitatea de untdelemn pe care o dau măslinele şi calitatea acestuia. Nu e cu putinţă să fii înşelat. Învoiala se încheie după două procedee : Ori se obligă să dea o cantitate de untdelemn stabilită dinainte — în acest caz, felahul necinstit poate să-l păgubească pînă la ruină pe

cel căruia îi dă de lucru. Se întîmplă adeseori ca unui nenorocit şi copiilor săi să li se pună în faţă, la sfîrşitul muncilor lor, o chitanţă asupra unei datorii reprezentînd preţul dublidecalitrilor pe care ei nu-i pot preda. Ori, printr-al doilea procedeu, proprietarul se învoieşte să ia o cotă-parte din întreaga recoltă : două treimi îndeobşte. Atunci arendaşul poate face fraude. Şi nu se abţine de la aşa ceva... Numai că se ia măsura de a nu i se încredinţa decît terenuri mai îndepărtate ori nu prea întinse. Şi apoi, se aleg mai cu seamă rubedenii, dintre acelea care, orişicum, se cade să beneficieze mai puţin ori mai mult de recoltă. Se pot ceda şi terenuri de măslini care dau venit frumuşel, dar pe un răstimp anumit, pînă la bătutul pomilor cu prăjina. De îndată ce măslinele sînt coapte, culesul e uşor. Trebuie să fii smintit ca să împarţi recolta.

E limpede că *amalenii* — cei care lucrează — se angajează dintre acei care nu şovăie să-şi trimită nevestele ori fiicele să culeagă măsline de prin alte părţi decît de prin livezile lor. Pe cînd trăia bunica, Helima n-ar fi îndrăznit să procedeze astfel. Ţinea şi ea la onoarea ei, bunică-mea !

Mustrările de cuget pe care le poate avea Lunis dispar în faţa siguranţei profitului. El ţine în arendă cele două livezi de măslini, în schimbul celor două treimi de ulei — două treimi de predat. Are de-a face cu o rudă. Toţi verii noştri nu se interesează de fel de tata şi parcă ţin să-l ajute pe unchiul meu. Mama rumegă în gînd invidia, tata îşi curăţă tot mai bine livada de spini şi mă-

răcini. În timp ce Fatma şi Baya stau la pîndă, ca să zicem aşa, pe lîngă cei cîţiva măslini ai noştri şi înhaţă din zbor cea mai mică măslină care se desprinde din pom, adunînd cu greu ba un coş, ba jumătate, Helima şi fetele sale strîng din belşug. Începînd din revărsatul zorilor, auzim gălăgia lor grozavă, mai cu seamă în zilele cînd bate vîntul. Mama, ca un căpitan într-o expediţie militară, împarte treburile la toţi fără şovăire: Djuher va merge cu dînsa, trebuie să dea o raită peste tot şi să adune cu grijă, de la marginea livezii, măslinele rătăcite prin spini şi prin mărăciniş ori prin adînciturile văgăunilor. În măslinele care se pierd stă cîştigul *amalenilor*. Cel bogat n-are niciodată timp să umble după acestea şi nu-şi bate capul să socotească la ce valoare s-ar ridica.

— Tu să deschizi bine ochii, fată, întreg cîştigul e al nostru.

Djuher nu aşteaptă să i se spună a doaua oară. Văgăunele formează de obicei hotarul livezii. Poţi să deosebeşti măslinele tale de acelea ale vecinului? Aici are trecere dreptul primului ocupant. Djuher şi Helima sînt întotdeauna primele prin aceste locuri strategice. Ele despoaie de măsline tot spinişul şi toate văgăunele. Mîinile li se zgîrie pe ici, pe colo prin mărăcini, dar inima le saltă de bucurie. Poţi să şterpeleşti de la vecin mult şi bine cu cugetul împăcat.

Melkir şi Smina lucrează împreună. Ele se duc în cealaltă livadă de măslini, cu aceleaşi indicaţii. Fiindcă Helima nu-i prea sigură de ele, le trimite întotdeauna în locurile curăţate în ajun cu de-amănuntul. Împreună cu măslinele culese, toate patru aduc şi uscături. În curînd Helima va avea

grămada de lemne cea mai mare din mahala. Ne uităm toţi la ea cu pizmă.

În fiecare dimineaţă, înainte de plecare, mîncarea zilei — jumătate cuşcuş, jumătate *belbul* — se încălzeşte într-o farfurie mare de lut, roşie. E adusă la masă fierbinte tare şi aburind în aceeaşi farfurie — împrejurul căreia se aşază cu toţii ca să înfulece cu pofta arzătoare a foamei şi cu zorul celor care trebuie să se grăbească. După aceea, urmează împărţirea în mod nu mai puţin zorit a smochinelor : toţi îşi dau întîlnire pentru la noapte şi închid cocioaba.

Vară-mea Şaba se scoală în fiecare dimineaţă o dată cu ceilalţi. Are de îndeplinit sarcina sa. Aproape de sat, pe marginea unui drum foarte umblat, sînt doi măslini ; prin preajma lor, pe acest drum, se pot găsi, în fiecare dimineaţă, multe măsline. Ea cată să ajungă acolo, înaintea celorlalţi drumeţi. Dacă Helima, cînd se întoarce seara zăreşte pulpe de măsline zdrobite care formează ca nişte pete de cerneală pe prundiş, nici vorbă că Şaba îşi capătă pedeapsa.

Mi-o amintesc şi acum pe biata Şaba, cu capul înfăşurat într-un şal jegos, cu nişte şuviţe de păr fără luciu tulburîndu-i vederea ; îşi suflă într-una în pumnii cu degete gingaşe îngheţate şi cam roşii. Degeaba se şterge ori se smîrcîie, ochii şi nasul îi curg. Tremură de frig, îmbrăcată numai în *gandura* cu mîneci scurte, dar cîntă culegînd măslinele. E fericită cînd şi-a umplut coşul. După ce a isprăvit munca asta grea, datoria ei e să păzească gospodăria. Casa e închisă, dar mai este curtea cu

grămada sa mare de lemne. Şaba petrece restul zilei în stradă, umblă prin vecini să afle tot, se joacă ba cu celelalte fete, ba cu şcolarii, culegînd de ici, de colo cîte o fărîmă de turtă, o lingură de cuscus, un pumn de smochine... Cînd se abate vreun stol de grauri, nu cumva să le dea răgaz să se aşeze pe cei doi măslini. Şaba prinde a fugi să-i sperie cu glasul ei subţirel şi bate cît mai tare într-o găleată mică de care nu se desparte niciodată. Astfel veghează ea, cît mai cu luare-aminte, pe dinăuntru, pe afară şi-şi găseşte timp şi de joacă.

În ce-o priveşte pe Helima, reuşeşte să-i împărtăşească zelul ei şi lui Lunis. Şi dînsul vrea să-şi impună întîietatea. Oamenii din Tizi văd adeseori pe cei doi fraţi făcînd aceeaşi treabă ca pe vremea tinereţii lor. Era pe atunci o frumoasă privelişte a înţelegerii lor frăţeşti. Inimile nu mai bat la unison ; acum apare doar icoana vrednică de milă a doi capi de familie care asudă pe două locuri slabe, fiecare pe partea sa, fiecare pe socoteala sa şi în stare să se ridice unul împotriva altuia, căci viaţa îşi bate joc de simţăminte.

De mai multe ori am aflat-o după aceea, Ramdan fu foarte mîhnit uitîndu-se cum lucra frate-su mai mare, Lunis, cel cu mîinile gingaşe, cu *gandura* albă, Lunis cel care vorbea aşa de frumos în *djema*. Îi venea parcă să-i smulgă unealta din mînă, să-l trimită la adunările sale. Da, tata mi-a mărturisit că a tuns pomii unchiului meu într-ascuns, i-a curăţat de crengi uscate, a săpat cutare ori cutare petec de pămînt, dar nu putea să-l

înlocuiască cu totul, să-i facă toată treaba, ca mai înainte. Despărţirea era un fapt adevărat : el trebuia să se gîndească ca să-şi crească, să-şi întreţină copiii. Nu era o treabă măruntă, nu-şi putea îngădui vreo abatere. Li se întîmpla să-şi zică : „fiecare pentru sine". Cînd Ramdan nu mai putea răbda să-l vadă pe frate-său spetindu-se muncind lîngă dînsul, el se muta într-altă parte şi la altă treabă.

Cu toate acestea, datorită nevestei şi fetelor sale, unchiul meu nu părea în mai mare strîmtoare de bani decît tata. Peste puţin, putu chiar să apară din ce în ce mai des în *djema* şi să-şi recapete încetul cu încetul deprinderile sale de fruntaş al satului. Helima vedea de toate treburile gospodăriei. Din cînd în cînd, vreun văr ori vreun prieten le dădea ajutor în cîte o zi, la bătutul pomilor cu prăjina ori la arat. Vite ? Nu mai aveau altele decît capra şi oaia pentru *aid*. Fetele făceau oale pe care le dădeau în schimbul orzului. Lucrau şi haine de lînă şi unchiul meu mai vindea ceea ce ieşea din mîinile lor.

Cît despre hrană, în afară de unchiul meu, nici Helima, nici fetele nu erau pretenţioase. La urma urmei, mătuşă-mea chibzuise ea bine lucrurile, ar fi putut să fie mai mulţumită decît mamă-mea, dacă n-ar fi fost necinstită. Lunis, care o cunoştea bine, o răbda cu resemnare, cum rabzi o boală de nevindecat. Helima fura obştea. Se ştia. Începu să-şi fure şi soţul. Scotea în chip regulat cîte o parte din ceea ce se aducea în casă din grîne, din untdelemn, din smochine, din lînă — şi o vindea

cu preţ redus. Ciupea, ori de cîte ori se ivea prilejul, o monedă ori o bancnotă din economiile lui Lunis. După ce aduna o sumă frumuşică, îi cumpăra o broşă sau o basma lui Djuhere, o fustă lui Melkire, lăsîndu-se furată de către negustorul de a cărui tăcere era sigură. Ce nu le-a dat ea la toate babele care starostesc fetele ? Mamele atîtor feciori din acea parte a satului or mai fi ţinînd minte să spună cîte or fi primit de la dînsa, fără ca băieţi lor să le fi luat în schimb fetele ? Şi acei marabuii cu *baierile* [1] lor fermecate, pe care trebuie să le coşi într-o cută a *gandurei*, subsuoară, ori pe care trebuie să le anini, vîrîte într-o tulpină de trestie, în faţa locuinţei celei dorite, cît vor fi cerut să le plătească pe cărţile lor de vrăji ? Iată pe ce mîini ajungeau micile economii ale unchiului meu. Şi totuşi în zadar erau toate : verişoarele mele se făceau mai mari, mai urîte şi nu se măritau.

Unchiul meu mirosea că Helima urzea toate intrigile, fiindcă se uneltea îndeobşte prin părţile noastre. Deschis şi aprig cum era, ar fi vrut s-o prindă pe nevastă-sa asupra faptului şi s-o strîngă de gît de mînie. Dar pişichera de nevastă-sa îşi înteţea zelul, îl încuraja să lenevească, îi satisfăcea din plin pofta lui mare de mîncare. În cele din urmă, lui nu-i mai păsa de ce făcea ea. Îi scădea puţin cîte puţin simpatia faţă de dînsa şi faţă de fiicele sale. Îmbătrînise. Ştia de la naştere că nu era sortit să fie bogat. O fi bogăţia de vreun folos ca să trăieşti şi să mori ?

---

[1] Baier — amuletă.

X

Nu mai am cine știe ce de adăugat despre unchiul meu Lunis, despre Helima și despre verișoarele mele. Trăim cot la cot ca niște vecini obișnuiți și în timpul care se scurge crește puțin cîte puțin nepăsarea unora față de ceilalți. Știm că păsurile ne sînt de același soi, grijile identice, mijloacele de trai egale. N-avem nimic să ne invidiem, nici să ne ascundem. Înfocarea de la început nu le mai însuflețește nici pe Helima, nici pe mama. Nu rămîne decît un fel de gelozie neputincioasă, dar care își găsește mulțumirea în asemănarea traiului nostru păcătos.

Rîvna de a munci a părinților s-a dus pe copcă în fața greutăților de neînvins de a-și crește și hrăni copiii. I-am putea înfățișa îndeajuns de exact pe cei doi frați prin imaginea a doi bătrîni greu împovărați, asudînd pe potecile noastre din Kabilia. Încerce careva, cît de puțin, să-i pună pe fugă ca să se ia la întrecere ! Se întărîtă iute, catîrii, înțeleg ceea ce li se cere ; îndeobște numai un catîr îl pune pe fugă pe alt catîr. Dar dacă sînt bătrîni și împovărați, dacă drumul e anevoios, nu e nimic de nădăjduit. Principalul e să meargă. Așa stau lucrurile cu Ramdan și cu Lunis.

Verișoarele mele se vor mărita, poate, mai tîrziu, ca și surorile mele. Asta s-ar părea că e firesc. Oamenii se nasc, se însoară, mor într-același fel. Uneori, cînd stai și te gîndești în mod serios la asta, îți pui întrebări supărătoare. Dar mai totdeauna te lași în voia întîmplării și e mai bine așa.

Pe scurt, copilăria mea de puşti al lui Menrad, de fecior al lui Ramdan şi nepot al lui Lunis, se scurge obişnuită şi goală, ca şi cea a unui mare număr de copii kabili. Am păstrat din acest răstimp, drept singură amintire, o imagine care îmi pare uniformă şi tulbure şi ori de cîte ori o evoc, nici nu mă farmecă, nici nu mă tulbură din cale afară. Mă revăd astfel purtînd o *gandură* învechită, decolorată, după atîta spălătură pe apucate, cu o *cecie* jegoasă în cap, destrămată pe margine de parcă ar avea ciucuri, fără încălţăminte, fără pantaloni, fiindcă, în amintirea mea, e întotdeauna vară. Picioarele mi-s negre de praf, unghiile de murdărie, mîinile de pete de fructe ; faţa mi-i străbătută de lungi dîre de sudoare zvîntată, ochii mi-s roşii, pleoapele umflate. Dacă mă văd aievea într-o zi dintr-acelea cînd mă spălam şi mă primeneam, ei bine, iată-l pe Furulu cel de astăzi, fără de barbă, fireşte. Uite, fruntea bombată, sprîncenele groase, dar cam scurte, ochii castanii, bine adăpostiţi, cu o privire mîngîietoare şi cam vicleană. Iată şi umerii obrajilor ieşiţi în afară şi nasul gingaş al mamei, apoi buzele subţiri ale tatei, deasupra unei bărbi în formă de triunghi. Acum, străduindu-mă să mă închipui eu pe mine însumi, printre elevii mei, mă văd tot printre cei mai sfrijiţi, printre cei mai puţin gălăgioşi, printre cei care se tem de sforţări, care nu pot suferi jocurile şi simt o plăcere vicleană de-a învăţa într-una cîte ceva.

Cele mai frumoase amintiri din copilăria mea nu trebuie să le caut în casa Menrazilor. Ele se îngrămădesc sumedenie în cuibuşorul celor două mătuşi ale mele. Cele mai frumoase ? Vai ! cele mai triste şi cele mai mişcătoare.

Socotesc drept un noroc neobişnuit că am avut două mătuşi ca Nana şi Kalti.

Copilul nu pune mare preţ îndeobşte pe dragostea părinţilor săi. E pentru dînsul ceva cîştigat în mod firesc. Nici nu se gîndeşte la ea ; se plictiseşte cînd e răsfăţat. Jinduieşte după alte simţăminte : caută să-şi facă prieteni, nerecunoscătorul doreşte să-şi dăruiască sufletul său nevinovat ; e gata-gata să uite de maică-sa, să iubească mai mult pe altcineva decît pe tatăl său, numai de ar găsi pe vreunul în care să aibă toată încrederea. Avînturile sale curate se izbesc de nepăsarea oamenilor în vîrstă ; el nu se alege decît cu decepţia, izvor al primei amărăciuni. În familiile cu mai mulţi copii, fraţii sînt toţi rivali între ei. Cît despre părinţi, grija lor e să lupte pentru cuscusul de toate zilele şi pentru o *gandură*, în fiecare an. Atîtea şi atîtea inimi de copii nu s-au destăinuit niciodată şi rămîn încărcate de dragoste ascunsă !

Aveam, în ce mă priveşte, neobişnuitul privilegiu de a fi răsfăţat de către părinţi şi de a găsi într-altă parte cui să împărtăşesc dragostea mea cu deplină încredere. E de ajuns să mă ducă gîndul la prima copilărie pentru a preţui, chiar şi acum, îmbietoarea atmosferă în care am trăit în casă la mătuşile mele. În sufletul meu simt atunci o părere de rău nedesluşită şi înduioşătoare.

Nana se măritase. Am aflat asta de îndată ce am fost în stare să înţeleg. Soţul său era în Franţa. Îl chema Omar. Cîteodată mătuşile mele vorbeau despre el. Întotdeauna îl vorbeau de rău. Lui Kalti nu-i plăcea de fel. Nana nu putea să-i ia apărarea.

În amintirea mea, chipul lui Omar e întotdeauna legat de chipul mamei mele. Nu-l cunoşteam, cînd bătrîna reînnodă firele relaţiilor cu fetele lui Ahmed. Vînzarea oalelor mergea bine, după cît se părea. Bătrîna era isteaţă. Omar o părăsise pe Nana după cîteva luni de la căsătorie ; se dusese în Franţa şi se găsea tot acolo ; el purta toată vina, dar maică-sa spunea că ea îşi lua sarcina să-l înduplece să se întoarcă înapoi de la Paris. Nu refuzi să-ţi revezi bărbatul fără să te gîndeşti la aşa ceva cu atenţie, cu atît mai mult cu cît ştii că n-ar consimţi nicicînd să divorţeze. Pun mîna-n foc că soacra a fost prost primită de Kalti. Dar ce putea face blînda Yamina ? Ea asculta la ceea ce-i spunea bătrîna şi, fără doar şi poate, puţintel şi la ceea ce-i spunea inima. Era tînără, frumoasă, iubeaţă, avusese relaţii strînse cu bărbatu-su şi nu-l putuse uita !

Iată pentru ce, fără să-mi prea dau seama cum se întîmplă asta, începui să întîlnesc la mătuşile mele o bătrînă necunoscută care era numai zîmbete şi căreia nu se putea, vorbindu-i, să nu-i acorzi respect. Îmi apare aievea şi acum femeia aceea : ochii ei erau mari, negri, şi mă stinghereau cînd se opreau asupra mea. Îţi ghicea tainele privindu-te. Începui să mă tem de ea şi s-o urăsc. Avea obrajii ca de ceară, cu toate trăsăturile drepte, un nas repezit înainte, zbîrcituri de sus în jos ; gura foarte mare, cu buze subţirele, şi-o lărgea şi mai mult cîteodată surîzînd într-un chip care îmi părea cumplit.

De fiecare dată cînd pleca, Nana ori Kalti îi dădea un pachet pe care ea îl pitea, surîzătoare

într-una, în *gandura* sa, lipit de pîntece. Îi dădeau cînd smochine, cînd făină, cînd orz.

Omar debarcă într-adevăr într-o bună zi și o luă cu sine pe blajina mea Nana.

Se văzu silit să se ducă la bătrînii săi părinți cu punga goală, primind să se bage la stăpîn la dînșii, fără a face de fel pe morocănosul. Avea frați și surori. Aceștia nu arătară față de dînsul decît nepăsare și dispreț. Nana îndură și ea acest dispreț, căci Kalti, rămînînd singură, n-avea cine știe ce să-i dea de mîncare bătrînei. Frații lui Omar treceau asupra lui toate treburile grele. Păi, de! lucraseră ei îndeajuns în timpul lipsei sale fără folos. Omar avea fără îndoială atîtea lucruri să-și impute în privința felului său de viață de la Paris. Primea cu sînge rece sarcina de slugă, chibzuind un plan de fugă, într-ascuns, fără întoarcere. El îi dădu putința să-l întrevadă și mătușii mele care, la rîndu-i, avea partea sa bogată de chinuri și de umilințe.

N-aș putea spune exact cît anume ținură pregătirile evadării, dar îmi amintesc, într-adevăr, de o seară de primăvară, ori de vară. Era lună, noi stăteam în curticică, Kalti, Baya și cu mine. Kalti îmi istorisea a suta oară povestea hoțului de paie pe care bunul Dumnezeu vru să-l pedepsească, însemnînd pe cer cu o dîră lăptoasă drumul său de peste noapte pe pămînt. Povestea avea de altminteri variante. El putea să fie un hoț de vaci cu lapte, ori un morar necinstit. Dar sensul era același. Calea lactee era în mod sigur pentru Kalti o mustrare constantă adusă treburilor suspecte puse la cale sub oblăduirea nopții.

Se auzi o bătaie puternică la intrare, Baya deschise fără să mai aştepte. Omar şi Nana intrară răsuflînd greu. Nana ducea în spinare o legătură mare de rufe. Avea acolo toate boarfele sale. Omar abia se mai vedea de sub un covor gros, multicolor. Cu o mînă strîngea la piept o pernă, cu cealaltă cumpănea pe umăr, sub covor, cufăraşul de un roşu aprins în care mătuşă-mea îşi ţinea ascunse cu grijă obiectele de lux, o cutiuţă de săpun, brăţări şi coliere. Cunoşteam de mult această lădiţă. Numai pe acest singur obiect mătuşă-mea nu-mi dădea voie să pun mîna, să-l urnesc din loc. Îl luase cu dînsa atunci cînd plecase cu bărbatul său. Ce însemnau toate astea ? Se mutau într-altă casă ? Sub palida lumină a lunii văzui că ochii lui Kalti străluceau de bucurie, iar pomeţii i se rumeniseră mai tare. Înţelesei că avea şi ea un rol în planul cel tainic. Intrarăm tuscinci în casă. Ne aşezarăm în şir, alandala, printre bagaje. Eram numai urechi ; de data asta Omar îmi părea interesant. Se ştergea pe frunte cu frumosul său burnuz ţesut de Nana. Avea un chip gingaş, oacheş, cu trăsături regulate, care aducea întrucîtva cu al mamei sale ; ochi negri foarte pătrunzători, o gură ştirbă ; vorbea repezit şi cu un fel al său de a rosti unele consoane, încît trebuia să ghiceşti cuvintele după înţelesul frazei. Era lat în spate şi slab, ceva mai mare decît Nana. Dacă de temut nu mă temeam de dînsul, îl dispreţuiam tot atît cît o dispreţuiam pe maică-sa. Totuşi în seara aceea, el izbuti să-mi inspire milă. Tot mai avea o pulpană a burnuzului deasupra frunţii cînd îl văzui că-şi apleacă deodată

capul şi îşi ascunde faţa. Umerii îi tremurau, sughiţuri i se urcau în gîtlej... Ne uitarăm unii la alţii ; plîngea. Îl ascultam în tăcere. Nana se bosumflă şi îşi duse mîinile la ochi. El îşi înălţă capul, îmi arătă faţa schimonosită a cărei frumuseţe era departe de a-ţi lua vederile. Pînă atunci nu văzusem plîngînd nici un bărbat. Îmi închipuiam că e cu neputinţă. Nu puteam concepe ca un bărbat să plîngă. Îmi dădui seama că Omar nu mai avea într-însul nici măreţie, nici vigoare ; îmi părea mai apropiat de mine, îmi era un tovarăş, oarecum un prieten, şi cînd ochii Nanei se umplură de lacrimi, începurăm să plîngem şi noi, Baya şi cu mine.

Kalti nu plîngea ! Mînia ei se dezlănţuia. Iată clipa cînd ar fi vrut s-o aibă în mînă pe bătrîna cea răutăcioasă ca să-i ceară socoteală pentru toate umilinţele, şi pentru toate nedreptăţile şi înjosirile la care o supusese. La ce bun să plîngă acum ?

— Rămîneţi amîndoi aici, avem loc de-ajuns ! Neamurile tale nu vor să te mai aibă lîngă ele ? Ei bine ! aşa să fie. Ai să le arăţi tu lor că eşti un bărbat. Mulţumită nouă amîndurora n-o să duci lipsă de nimic...

O, da, Kalti era bună să aline o durere. De ciudă, din pricina bătrînei, ea s-ar fi aruncat şi în foc, s-ar fi jertfit pentru feciorul acesteia. Omar îşi alină întristarea într-adevăr şi se aşeză în casa mătuşilor mele. Ele nu ştiau ce să-i mai facă, în ce fel să-l răsfeţe. Eu am păgubit mult prin această schimbare. Cît despre bătrînă, ea începu a istorisi prin sat că fetele lui Ahmed îi răpiseră feciorul.

Mama nu se mai dezmînia, tata era mai tăcut decît oricînd, mătuşile mele vedeau negru pe dinaintea ochilor de îndată ce se vorbea rău despre Omar.

Nu ştiu, la drept vorbind, ce făcură, ce dreseră ele ca să-i adune banii necesari călătoriei. El se întoarse în Franţa într-o bună zi cu planul dinainte chibzuit de a da uitării totul. Şi nu se mai vorbi despre dînsul. Cred că o fi murit între timp. Aşa zice gura lumii. În ce mă priveşte, pe drept ori pe nedrept, am să-i port pică toată viaţa mea. El mi-a adus prima nenorocire.

Amintirile din copilărie nu au precizie şi nici o înlănţuire strînsă : păstrăm unele imagini vii pe care înduioşarea noastră le poate împreuna una cu alta cînd le evocă. Iată, de pildă, o scenă pe care o văd cu o mare limpezime a minţii : sînt singur în casă cu mama ; e frig, e iarnă. În *kanun* arde trosnind un foc pîlpîitor de crăci de măslin. Alipit de perete, un coşcogeamite buştean îşi apleacă vîrful spre foc. Flăcările îl ating numai, cu graţie, îl înnegresc puţin cîte puţin şi încep a-l mistui. Nana intră înfrigurată şi se îndreaptă spre noi cei de lîngă vatră. Poartă *gandura* sa albă cu floricele trandafirii, fusta de bumbac e strînsă pe şolduri de un găitan gros, roşu, în loc de cingătoare. Nana nu poate suferi cingătoarea de flanelă care se poartă în mod obişnuit prin părţile noastre. Se apropie cu înmlădieri lenevoase, fără a scoate vreo vorbă, cu o înfăţişare îngrijorată. Îşi desface cît mai larg picioarele ude şi înroşite de frig, se apleacă drept deasupra focului şi fereşte de flăcări poalele *gandurei.*

— Te mişti cu greu.

— Simt dureri cumplite în şale.

— Eşti într-a şaptea lună ?

— Ei, nu ! socoteşte începînd de la Asura. Sînt chiar într-a opta, zice Nana.

— De burtă n-ai de ce te plînge.

— Da, uite, nu-i chiar mare. S-ar crede numai şi numai că mănînc mult. Eu ştiu însă că mi-e rău.

Mama mea zîmbi fără convingere. Uitîndu-mă şi eu la Nana mă izbiră faţa sa palidă, buzele sale umflate, ochii cu cearcăne. Nu-ţi făcea nici pe departe impresia că era o femeie sănătoasă.

— La primul copil nu ţi se lasă burta-n jos. Ai să vezi că ai să fii tot aşa de frumoasă ca şi înainte. Numai de-ar fi băiat !

— O, soro dragă, nu mi-ai dat nici o pildă cu cele trei fete ale tale. Rog numai pe Domnul să-mi dea puteri să trec hopul ăsta. Durerile în curciş şi-n curmeziş, care au început de ieri, mă îngrijorează tare. Tocmai de asta am venit la tine.

— Nu te teme şi nu te mai gîndi la durerile tale, îi răspunse mama.

— Visez nişte vise urîte. Deunăzi, se pare, se auzeau pînă în *djema* ţipetele ăleia care a făcut două gemene.

— Lasă-te în voia Domnului, draga mea. Tu n-ai săvîrşit nici un rău. Are acum prilejul să te răsplătească. Şi apoi eu voi fi lîngă tine. Te voi ajuta, fii liniştită !

Stătură la taifas îndelungă vreme, cîteodată cu vorbe de-acelea care mai ascund cîte ceva din gîndul omului. Nu pricepeam mai nimic. Şi apoi

Nana fu nevoită să-şi arate burta. Nu se ruşină, nici nu se simţi stingherită de asta. Eram sînge din sîngele lor. Eram una cu ele...

În filmul amintirilor mele, această scenă e urmată imediat de alta : E într-o seară de iarnă ; plouă, se aud plescăind picăturile pe streşini, ulicioarele sînt noroioase ; pîrîiaşe de apă murdară înconjură lespezile de piatră ale drumurilor ; căsuţele joase par şi mai mici : se strîng una într-alta cu tristeţe, se tupilează la pămînt şi dispar sub pîcla deasă care coboară peste ele înainte de a se înnopta. Intru în casă la mătuşile mele. Au musafiri. Lampa cea mică de gaz de pe *akufi* scoate mult fum. În *kanun* se mistuie un buştean. Baya iese înaintea mea, foarte îngrijorată, cu degetul arătător pe buze. Mă încăpăţînez să stau acolo. Nu, nu voi ieşi afară. Mama mea, cu buzele strînse, o ţine pe Nana de subsoară ; vrea s-o salte puţintel ca astfel s-o silească să meargă. Celelalte femei sustrag vederii mele faţa Nanei. Una o ajută pe mama în strădania sa. Kalti arde pe cărbuni aprinsi într-o farfurie veche ceva care începe să scoată fum şi să miroasă puternic. O bătrînă dă porunci, vorbind scurt şi cu autoritate. Cu ochii săi frumoşi, Kalti se uită la mine dar nu mă vede. Îmi iau tălpăşiţa.

— Mîine o să-l săruţi pe feciorul Nanei, îmi şopteşte Titi cînd ajung acasă. Nu-mi mai amintesc de altceva. Nu ştiu ce-am făcut acasă, cum am dormit în lipsa mamei şi ce s-a mai întîmplat peste noapte. Fui brusc deşteptat din somn de strigătele mamei şi de ale surorilor mele ; blajina mea Nana tocmai murise. Oh ! îmi voi aminti toată viaţa

mea de aceste strigăte şi de durerea fără seamăn care mă cutremurară şi-mi dădură ghes să sar în sus din culcuşul meu şi să urlu de spaimă. Ori de cîte ori aud bocetele femeilor noastre după cei morţi mă înfior fără voia mea, fiindcă ele îmi aduc aminte întotdeauna de sfîşietoarea deşteptare din somn de atunci, cînd am aflat despre moartea mătuşii mele.

După o noapte de chinuri, Nana muri în braţele surorilor sale înnebunită de groază. Născu o biată mogîldeaţă neînsufleţită, care o însoţi la cimitir. Care, mai degrabă, o tîrî cu sine acolo ! Micul cadavru rămase prins de trupul mamei sale din faptul nopţii. Nana, încetul cu încetul, se istovea de puteri, leşina dintr-o clipă într-alta. Peste puţin, nu mai fu decît o zdreanţă. Se auzea cum măruntaiele îi plesneau şi cum, şiroaie, şiroaie, sîngele dintr-însa se pierdea, cu gîlgîitul unui urcior pe care îl răstorni. O mică sforţare, la noroc, ar fi desprins cu totul rodul cel nenorocit al pîntecelui. Dar Domnul nu-şi revărsă mila asupra mătuşii mele ; actul de naştere avea să fie act de moarte. Ea trase să moară pînă dimineaţa şi se stinse încetinel o dată cu cea din urmă stea.

O revăd pe Nana întinsă pe scoarţa dăruită ei la nuntă şi acoperită cu o albitură ; o batistă de mătase galbenă îi ţine bărbia şi îi înconjură gingaşa faţă. Ochii îi sînt închişi, nările strînse, obrajii galbeni ca batista. Îmi dau bine seama că nu doarme. Pare că doarme, dar sînt mai multe feluri de a dormi : somnul greu, adînc al oboselii, odihna liniştită a deplinei sănătăţi, somnul dureros al bolii. Moartea e altceva. Acum iată, gîndindu-mă intens la Nana, îmi apare în minte obrazul ei şi, după

ce am văzut atîtea altele, chipul ei este inexpresiv, n-are nici o urmă de zîmbet ori de revoltă, nici o umbră de suferinţă ori de tihnă. Nimic... Iată ce e moartea. O fiinţă scumpă îşi dă sfîrşitul, nu te mai osteni să cauţi ceva ce ar lega-o de tine. Un burnuz atîrnat în locul unde stătea de obicei evocă pe acela care îl purta, mai bine decît „rămăşiţele pămînteşti". Ce mai înseamnă chipul cel blajin al Nanei, frumosul chip drag tuturor, care le surîdea tuturor? Moartea i-a răpit tot... Ea lasă o înfăţişare nepăsătoare, neprevăzută pe care o înalţă ca pe o stavilă de neînduplecat, de care durerea noastră se izbeşte, într-un mod vrednic de milă, fără a avea vreun răsunet.

XI

Pentru toată lumea din sat, ceea ce ni se întîmplă acum nu ieşea din comun. Moartea seceră în mod obişnuit oameni în floarea vîrstei. Oamenii plîng, se bocesc pînă răguşesc pentru o săptămînă, apoi încep a se chibzui ca să-şi poată spune, în sinea lor, că ei rămîn după cel dispărut şi că, orice ar face, nenorocirea e fără leac, fiindcă nimic nu înrîureşte asupra neînduplecatului orologiu al destinului. Dar, orice nenorocire din acele fără leac se poate desigur îndura.

Mama a văzut murind un frate, cîteva surori, pe maică-sa şi pe taică-su. S-a deprins să sufere şi să tacă. Se aseamănă cu stejarii pipernicţi care, crescînd pe marginea drumului, se îndîrjesc să se

nutrească şi să crească, fără să ţină seama de vremea rea, de caprele care pasc în voie din mugurii, din frunzele lor şi de securea mică a ciobanilor care îi ciopîrţesc fără milă. Mama s-a ales cu obiceiul de a se împotrivi durerilor strîngînd din buzele sale subţiri. E de-o tărie sufletească de neabătut şi fără a se sforţa, ori e nesimţitoare, fiindcă durerile au slăbit-o grozav. Va îndura această lovitură ca şi pe celelalte de mai înainte şi va începe din nou să trăiască, silindu-se să uite.

Dar în ce o priveşte pe Kalti, nu fu acelaşi lucru. Nana nu era numai sora sa. Era o parte din fiinţa ei. Cea mai bună parte. De la începutul suferinţei, ochii lui Kalti căpătară o ciudată înţepeneală. Privea dar nu vedea, umbla ca o maşină, nu răspundea nimănui nimic, parcă nici nu auzea. Peste zi, în toiul suspinelor şi al bocetelor, Kalti nu plîngea. Aşezată la picioarele moartei, nepăsătoare la acel du-te-vino al vizitatorilor ca şi la pregătirile de înmormîntare, stătea ţeapănă ca o statuie. Mama, care urma să se îngrijească de toate, se întorcea din vreme-n vreme spre Kalti, aruncîndu-i cîte o privire speriată. Veni momentul cînd trebui să iasă afară pentru a îngădui celor care spală mortul să-şi înceapă treaba lor ; cu toate rugăminţile depuse pe lîngă ea, refuză să se urnească din loc. Nu fu cu putinţă s-o înduplece să înţeleagă de vorbă să se supună. Arunca asupra lucrurilor şi asupra oamenilor o privire de lunatică. Uneori, îi tresăreau vizibil muşchii feţei : pleoapele îi coborau şi i se ridicau cu repeziciune ; mîna sa trăgea în grabă de poala *gandurei*, apoi toată fiinţa i se împietrea din nou. Cînd cioclii veniră să ridice trupul Nanei, se văzură, în sfîrşit, ţîşnind lacrimile

din ochii mătuşii Kalti. Dar erau, ca să zic aşa, lacrimi de acelea reci pe care nu le însoţeau nici o expresie a feţei, nici un ţipăt.

E un obicei ca părinţii să întovărăşească mortul pînă afară din sat. Mama, surorile şi verele sale, toţi din familia Ait Musa se aflau în convoi : o petreceau pe scumpa Yanina care pleca pe veci spre largul cimitir din Tizi, ducînd cu sine, sub măslinul secular, bîntuit de bufniţe şi de stafii, blîndeţea sa, zîmbetele sale, agerimea ei de minte. Femeile plîngeau toate amintindu-şi de aceste însuşiri. Şi dacă ar fi putut să vadă Nana toată această mulţime de lume, astea i-ar fi adus o uşurare întrucîtva că pleca dintre cei vii.

Dar Kalti nu era în convoi. Cînd mama şi surorile mele băgară de seamă lipsa ei, era prea tîrziu ca să încerce s-o scoată din odaia sa. Închisese poarta, apoi uşa. Degeaba băturăm cu pumnii, strigarăm, o rugarăm cu stăruinţă ; Kalti stătea nepăsătoare la văicărelile noastre, ca şi cum nimic-nimic nu putea s-o mai lege de acum înainte de cei în viaţă. Obosită de atîtea rugăminţi, presimţind o nouă nenorocire, mama se revoltă la rîndul său şi mila făcu loc mîniei, unui sentiment de răzvrătire cumplită, nu împotriva mătuşii Kalti, biet suflet strivit şi slab, ci împotriva destinului neîndurător care n-avea să refuze o nouă victimă.

— Veniţi încoa', copiii mei, zise ea, apucîndu-mă de mînă. Şi tu, o Dumnezeule, o, las în voia ta, poţi s-o iei... E tot ceea ce ea mai cere. Ce-aş putea să fac eu cu un suflet sfărîmat ? Oh, izbînda ta va fi uşoară şi n-o să ai nici un merit.

Ne întoarserăm trişti pe la casele noastre.

Unchiul meu, tata, cîteva vecine miloase se străduiră în zadar s-o înduplece pe Kalti să vorbească de după uşile încuiate. Şi fiindcă noaptea se apropia, mama se puse pe plîns gîndindu-se că soră-sa, cea atît de superstiţioasă, se va culca singură cu amintirea moartei în gînd. Se duse s-o roage, stăruitor, încă o dată ; ascultînd cu atenţie încordată auzi că mătuşă-mea umbla prin cameră. Atunci îi vorbi cu un ton aspru, înfieră lipsa ei de curaj, de supunere în faţa voiei lui Dumnezeu, inima ei crudă faţă de cei rămaşi în viaţă, egoismul său, şi o îndemnă să vină să petreacă noaptea în cameră cu noi, ori să deschidă uşa ca să ne dea voie să dormim noi la dînsa. Kalti se opri din mers ; nu mai auzirăm nimic şi o lăsarăm în pace.

Pe la miezul nopţii Kalti începu să vorbească singură-singurică, printre rînjete. Peste puţin prinse a schimba de la locurile lor lucrurile din cameră, făcînd zgomot şi începu să izbească în *akufi* cu lovituri răsunătoare. După aceea, o auzirăm cîntînd cît o ţinea gura tot felul de cîntece, religioase ori fără perdea, împletind o melodie de lume cu laude aduse profetului, proslăvind frumuseţea unei fecioare cu intonaţii monotone de ceremonie funebră. Nu se mai putea dormi prin vecini. Ni se dădu de ştire că mai adineauri Kalti înnebunise. Tăcuţi şi trişti, aşteptarăm în uliţă, înaintea porţii, pînă în zori. Cînd încă nu se luminase bine de ziuă, mătuşă-mea deschise uşile rîzînd cu hohote.

Ne repezirăm în camera ei. Ce privelişte ! Obiectele erau aruncate claie peste grămadă pe jos, policioarele erau goale, aşternutul de pe pat răscolit. La lumina albă a zorilor, se vedeau prin

toate ungherele grămezi de rufe şi de obiecte adunate alandala ; burduhosul chiup era răsturnat şi apa dintr-însul ajunsese să treacă peste pragul uşii, *akufiul* era culcat pe o parte, gura lui largă era pe jumătate îngropată într-un muncel de orz. În mijlocul acestei neorînduieli, Kalti stătea foarte dreaptă, cu părul ei lung fluturîndu-i în voie pe umeri şi pe spate. Îi şedea tare bine aşa. Mama şi celelalte femei băgară de seamă şi ele dar pricepură că îşi pierduse minţile. Se şi puseră cu toatele pe plîns. Tocmai de o nenorocire ca asta se temea mama ! Ca şi în ajun, o sumedenie de oameni veni în grabă şi curticica nu se mai golea. Oamenii din sat n-o isprăviseră cu nefericitele fete ale lui Ahmed.

Unii dintre vizitatori ne spuneau că era vorba despre o tulburare de scurtă durată. Mai trecuse ea prin asemenea momente grele. Totuşi, noi stăteam cu toţii acolo în curticică, înghesuiţi unii lîngă alţii, ca să ne uităm la Kalti, ca să pîndim, să surprindem cea mai slabă răsfrîngere de inteligenţă în privirea ei lipsită de expresie, ca să dăm un înţeles logic înverşunatelor ei divagaţii.

Obosită, fără îndoială, de gimnastica ei de peste noapte, Kalti se aşeză pe pragul uşii şi se uita cu sfidare la cei care soseau. Din cînd în cînd îşi aducea cosiţele pe piept şi se juca înnodîndu-şi şuviţile părului bogat. Apoi trăgea tare de ele şi azvîrlea cîte un smoc, cu o schimă de durere în colţul gurii. Fiindcă stătea cu picioarele ei subţiri crăcănate tare, fără ruşine, mama încercă să i le apropie într-o poziţie mai cuviincioasă. Mătuşă-mea mîrîia, supărată, ridică de îndată poala *gandurei* sale şi îşi

descoperi pîntecele. Bărbaţii întorceau ochii într-altă parte, plecau dînd din cap, lăsînd pe femei singure dinaintea nebunei. Kalti îşi aplecă bărbia în piept, cu viclenie. Noi ne uitam la ea cu atenţie, nici una dintre mişcările sale nu ne scăpa din ochi. Ea părea că îşi dădea seama de asta datorită unei misterioase rămăşiţe de judecată sănătoasă. S-ar fi putut crede că plănuia cine ştie ce faptă rea şi că aparenta sa supunere era cu chibzuială simulată. Mama, cu o sclipire de nădejde în ochi, mă ţinea de mînă şi ne apropiam împreună de Kalti pentru a o îndupleca să fie cuminte.

— Uite, prietenul tău drag ; nu-i aşa că n-are de ce să-i fie frică de tine ?

Mătuşă-mea îşi îndreptă asupra mea nişte ochi de nerecunoscut, nişte ochi cu o căutătură tulbure, care nu voiau să mă recunoască ; rînd pe rînd, ori sclipeau cu o licărire ciudată, ori se potoleau deodată, adumbriţi de un văl de nepătruns, care mă priveau ţintă şi căutau să-mi ghicească gîndurile, apoi mă lăsau în pace pentru a se pierde în gol. O ! bieţii ochi de nebuni, nicăieri nu-i voi vedea fără a nu fi copleşit de emoţie. Numai ei răsfrîng durerea din adîncul sufletului şi caută speriaţi ceea ce inima şi mintea nu mai au. De asta sînt sălbăticiţi, îngroziţi şi inspiră milă. De ce Dumnezeu nu le îngăduie smintiţilor să fie orbi ? Socot că suferinţa lor ar fi mai lesne de îndurat.

Tremurai de spaimă în faţa aceleia care mă iubise şi mă alintase atît, care fusese pentru mine un izvor de dragoste şi de visare ; n-avui de fel curaj în faţa aceleia de la care am învăţat să admir vitejia şi să plîng de milă. Bagă ea de seamă asta sau întîmplarea pedepsi teama mea ? Mătuşă-mea se

repezi la mine, îmi trase două pupături zgomotoase pe amîndoi obrajii, apoi întoarse capul şi prinse a rîde prosteşte.

Femeile vorbeau între dînsele, înduioşîndu-se de această îmbrăţişare înflăcărată ; smintita găsi potrivit momentul acela pentru a străbate curtea din două sărituri şi pentru a dispărea cu pas grăbit după colţul străzii. Ne repezirăm în urma sa. Mergea drept înainte, îmbrăcată în *gandura* fără cingătoare care îi atingea călcîiele, cu părul fluturînd pe umeri. Ştrengarii de băieţi care o întîlneau se dădeau la o parte din drumul ei ; o bătrînă încercă s-o oprească dar fu trîntită cu brutalitate la pămînt ; ea ne atrase după sine pînă afară din sat. Dar alarma se dăduse, nişte veri începură s-o urmărească ; o ajunseră, o aduseră acasă în pofida zvîrcolirilor, a loviturilor, a ţipetelor şi a ocărilor sale.

Se întoarse, nu în căscioara ei, ci acasă la părinţii mei. Închiserăm poarta şi rămaserăm singuri cu ea. Ochii îi erau scînteietori, obrajii biciuiţi de vîntul răcoros al dimineţii, strălucitori. Părea că nu se sinchisea de noi, că ameninţa să se răzbune pe noi, ca un vrăjmaş îndîrjit. Nu-şi plecă ochii în jos, supusă, decît în faţa chipului posomorît al tatălui meu. De aceea doream ca el să stea acasă căci începusem să ne temem de dînsa. Dar trebui totuşi numaidecît să plece ca să-şi vadă de treburi. Kalti rînji de bucurie. Văd şi acum scena : se rezemase de un perete, lîngă rîşniţă ; eu stăteam de ajuns de departe de ea, în dreptul uşii, gata-gata să mă fac nevăzut. Titi şi-o fi dat desigur seama de avantajul poziţiei mele ; ea porni

să străbată camera și să vină lîngă mine. În momentul cînd trecea pe dinaintea mătușii mele, aceasta fu apucată cu violență de păr :

— Vino-ncoa, fată, nu te teme de mătușă-ta !

Titi căzu jos scoțînd un strigăt de groază. Eu mă repezii pe ușă afară, urmat de Baya. Mama se puse la mijloc. O înșfăcă și pe ea. Strigătele noastre atraseră pe Helima, pe fiicele ei, pe niște vecine ; acestea reușiră s-o stăpînească pe Kalti și o păziră toate împreună pînă ce se întoarse acasă tata.

Ce triste zile petrecurăm ! Starea mătușii Kalti ne sili aproape s-o dăm uitării pe biata Nana, al cărei mormînt abia se închisese. Acum, iată-ne într-o grea încurcătură. Ce să facem cu Kalti ? N-aveam decît o singură cameră, unde s-o găzduim ? Unde s-o închidem, mai bine zis ? Căci trebuia s-o închidem ca s-o oprim să nu facă vreun rău ori ca să n-o ia la fugă. Fuga îndeosebi îl îngrijora pe tatăl meu. L-am auzit vorbind cu niște unchi ; lor le era frică să nu se întîmple ceva și mai rău dacă am fi scăpat-o din mînă. Cine mai știe ? Era tînără, s-ar fi dus poate în vreun ținut străin, ar fi făcut de rușine familia. Niște necunoscuți s-ar gîndi oare să fie îngăduitori cu o nebună ? Sarcina aceasta rămînea o datorie a familiei. Și apoi, acasă, Kalti era o primejdie pentru copii, ar fi putut să ajungă furioasă. Cei în vîrstă ar putea sta ei oare continuu cu ea ? Singura soluție cuminte ar fi fost să-i lege picioarele, pînă ce ea s-ar vindeca ori s-ar domoli.

Începînd de a doua zi, părinții mei, ducîndu-se la cîmp, o lăsară pe mătușă-mea cu Titi și cu mine. Îi legaseră strîns picioarele cu o funie de

păr de capră, care i se urca pînă pe şale şi care o pironea de un stîlp de la despărţitura de sub tavan. Ajunsese astfel nevătămătoare, dar stîrnea milă, chiar şi în sufletele noastre de copii. Îmi aduc aminte că sora mea nu se putea uita la dînsa fără să nu plîngă, că noi refuzam să ieşim afară să ne jucăm, să o părăsim fie şi o singură clipă, pînă la întoarcerea mamei şi a lui Baya.

Pe înserate, mă culcai în despărţitura de sub tavan laolaltă cu surorile mele. Tata o dezlegă pe mătuşă-mea şi-i dădu poruncă să mănînce. Îi vorbea cu un glas autoritar. Erau înspăimîntători amîndoi: se măsurau din ochi. Kalti prinse a ţipa, el o lăsă să-şi facă voia după pofta inimii. La un moment dat o văzurăm că apucă farfuria de cuscus şi mănîncă lacomă cu mîna: lingura îi căzuse la picioare. Într-o clipă goli farfuria şi înainte de a interveni tata, o aruncă în uşă, făcînd-o ţăndări.

Mama mea era mîhnită tare, dar toate astea nu erau decît începutul. Nu puteam să dăm găzduire unei smintite şi să-i îndurăm toate năbădăile. Destinul era prea crud cu părinţii mei. Mai întîi, erau nevoiţi să stea treji, cu rîndul, toată noaptea, spre a o supraveghea îndeaproape pe Kalti, care le-ar fi putut face o poznă; să dea casei foc, să răstoarne vreun chiup cu untdelemn, să sugrume oaia sau chiar pe nepotul ei. Şi de cum avea mîinile slobode Kalti se juca rupîndu-şi în bucăţele *gandura*: ţinea să se îmbrace în zdrenţe; nu trecu cine ştie cîtă vreme şi o sărăci pe soră-sa, căci după ce sfîşie *gandurele* moştenite de la biata Nana, nu-i mai rămînea nimic de îmbrăcat şi tata nu era în stare să-i cumpere îmbrăcăminte nouă.

În sfîrşit, Kalti, care altădată avea atîta grijă de toate nimicurile, ajunsese respingătoare : se temea de apă ca de foc, nu consimţea să fie pieptănată, îşi uşura pîntecele cînd şi unde apuca. N-a fost niciodată casa noastră atît de murdară ca în aceste nenorocite zile. Lucru ciudat, Kalti mînca tot ceea ce i se dădea şi o ducea cu sănătatea mult mai bine decît altădată. Se îngrăşa, era tot mai rumenă la obraz, căpătase un glas răsunător. Avea toate însuşirile proprii animalelor şi mintea la cap nu-i mai venea. Mama, dimpotrivă, se sleia de puteri şi se tot subţia la trup. Vecinilor le inspira milă, dar mila nu ne era de nici un folos. Contenisem să o mai deplîngem pe Kalti, că pe noi ne socoteam mai vrednici de plîns decît pe dînsa. Doream cu înfocare o eliberare, în orice chip.

Îmi aduc aminte că la un moment dat mătuşă-mea ajunse ca din senin mai liniştită. Era într-o stare, ca să zic aşa, de prostraţie. Nu o mai ţineam legată. Se aşeza de dimineaţă pe o băncuţă de piatră de lîngă poartă şi acolo îşi petrecea toată ziua. Stătea cufundată într-o visare fără de sfîrşit ; păduchii durdulii care mişunau prin zdrenţele sale se încălzeau la soarele blajin de iarnă. Să nu care cumva să-i fi vorbit, ori să o fi atins. Mama zicea că asta era din pricina lunii pline. Ea se temea că o să i se întoarcă accesul de furie cînd luna avea să fie în ultimul pătrar, ori cînd s-o arăta pe cer crai nou. Cît despre vecine, ele susţineau că nişte draci umblau să-i împărtăşească lui Kalti tainele vrăjitoarelor, că peste puţin ea se va apuca să prevestească viitorul şi că va cîştiga atunci atît, încît va avea posibilitatea să-şi hrănească din belşug familia.

Se cuvine să mărturisesc aici că tata își apleca urechile cu bunăvoință la aceste presupuneri, atît de aspru ne era traiul de pe o zi pe alta. În ce-o privește pe mama, ea se supăra foc la gîndul de a trage folos dintr-o asemenea nenorocire. Nu admitea ca o fiică a lui Ahmed să ajungă vrăjitoare. Mai degrabă sărăcia, mai degrabă moartea nebunei ! Ar fi vrut ca soră-sa să fie dusă acasă la niște *marabu* renumiți în Zaonia pentru ca să-și dea osteneala aceștia să scoată diavolul dintr-însa prin vrăji. Dar pe lîngă că ea nu credea prea tare în puterea *șeicilor*, nu era ușor pentru tata să călătorească împreună cu o tînără smintită. Ar fi avut nevoie de bani, de o vită, de tovarăși de cale, ar fi trebuit să-și întrerupă lucrul, să-și părăsească livada și casa, să se deprindă cu gîndul unor primejdii de neprevăzut și nici nu se bizuia prea-prea pe vindecare.

Liniștiți de noua purtare a lui Kalti, ajunsă a fi nevătămătoare, cei din familia Menrad își reîncepură felul lor de viață obișnuit. În toiul treburilor și al grijilor lor, li se întîmpla părinților mei s-o dea uitării pe nebună și să nu se gîndească la dînsa decît atunci cînd o vedeau acasă. Peste puțin ea nu mai fu decît o gură în plus la mîncare ; toți pierdură încetul cu încetul nădejdea de a o vedea vindecîndu-se, ca deprinderea de a o supraveghea. I se întîmpla lui Kalti să iasă din casă singură, să se ducă prin vecini, la unul sau la altul. De obicei, deschidea la noroc poarta unei case, încremenea locului în prag și nu scotea nici o vorbă. Nevestele încercau să-i vorbească fără nici un rezultat ; cînd îi ofereau cîte ceva, ea întindea mîna cu nepăsare, cu o privire absentă.

Într-o seară, la întoarcerea din ţarină, Fatma, Baya şi Ramdan n-o găsiră pe Kalti acasă. Titi, care îşi petrecuse ziua prin curte, cu micuţa Zazu în spate, o văzuse tocmai ieşind pe mătuşă-sa la cîteva minute după plecarea părinţilor şi eu însumi încercasem s-o opresc cînd ea trecuse prin dreptul şcolii, pe la ceasurile zece.

— Lasă-mă să mă duc la soră-mea, îmi spusese ritos dînsa.

Pe mama o podidiră lacrimile cînd auzi mărturia mea. Pentru prima dată Kalti vorbea despre cea moartă. Să fi fost un semn că se vindecase ? Fiindcă cimitirul e la o mică depărtare de şcoală, tata mă trimise grabnic într-acolo, împreună cu Titi, în nădejdea că o vom găsi pe mătuşă-mea la mormîntul Nanei. Mama era convinsă de asta. Dar nu găsirăm pe nimeni în cimitir. Ei luară hotărîrea să cerceteze toată mahalaua : dar tot nimic. După un ceas de căutare într-o parte şi într-alta, un cioban îi spuse tatii că o văzuse pe Kalti şi că plecase la Amalu.

Amalu este livada de măslini şi de smochini lăsată moştenire de Ahmed celor trei fiice ale sale. E un petec de loc aşezat în înfundătura unei văi adînci străbătute de un şuvoi cu toane, avînd o albie cu pietriş, îngustă, în care apa cînd scade deodată, cînd se revarsă peste maluri. O cărăruie se întinde printre tufe de mărăcini şi arbuşti de fistic, îndreptîndu-se în zigzag din sat spre Amalu. Ai nevoie de-o jumătate de ceas la scoborîş, dar de un ceas şi mai bine la urcuş. Era în luna martie. Aproape că se înnoptase. Pe tata, obosit după ce muncise o zi întreagă, nu-l trăgea inima să coboare pînă la Amalu ca s-o aducă înapoi pe ne-

bună... Altminteri ea era foarte blîndă acum. Era lesne de închipuit că avea să-şi petreacă noaptea în colibioara acoperită cu paie care se află într-un colţ al livezii şi unde fetele lui Ahmed aveau obiceiul de-a îngrămădi cîteva maldăre de nutreţ înainte de a le vinde. Cum Kalti cunoştea pînă şi cel mai tăinuit colţ din acel petec de loc, chiar mama ne spuse că soră-sa se va duce pe negîndite să se culce în colibioară. De altfel, o noapte petrecută sub cerul liber în desişul de verdeaţă, poate că va înviora gîndurile nebunei. Oare necazurile aveau să se întoarcă iarăşi ? Era un pic de proastă dispoziţie şi de lehamite în casă. Pe scurt, nu se îngrijorară afară din cale.

Peste noapte vremea se schimbă ca din senin, cum se întîmplă întotdeauna în martie. Începu să plouă. Ploaia răpăia năprasnic pe acoperişuri, vîntul bocea întristător de-a lungul ulicioarelor şi se strecura prin crăpăturile porţilor. Mama începu să se gîndească la soră-sa. Tata se silea s-o liniştească, dar inima ei îi spunea c-avea să se întîmple ceva rău. Sătul pînă-n gît de cît o ascultase şi îndeajuns de buimăcit, tatăl meu se ridică, se îmbrăcă, şi ieşi din casă. Îl auzirăm strigîndu-l pe fratele său şi amîndoi schimbară cîteva vorbe ; treziră din somn şi pe alţi veri, apoi se întoarseră acasă la noi ca să ţină sfat. Erau cinci ori şase. Se încălţaseră cu sandalele de piele, îşi îmbrăcaseră pe mîneci ponositele lor burnuzuri, îşi puseseră glugile în cap, legîndu-le colţurile prelungi după ceafă ; se înarmaseră cu ciomege, ca să pornească prin întunericul nopţii. Între timp ploaia îşi întetise răpăiala şi cînd ieşiră pe uşă, stropii grei cădeau repezi ca o avalanşă de boabe de grindină.

Se înfundară în noaptea întunecoasă, lăsîndu-ne îngrijoraţi. Ei înşişi se duceau trişti şi tăcuţi, orbecăind prin băltoace noroioase, unul după altul, ca nişte năluci. De la poalele colnicului, de unde începe să se cocoaţe satul, putură să asculte şuvoiul năvalnic al Amalului urlînd de mînie.

De dimineaţă, la deşteptarea mea din somn, zării burnuzul tatii agăţat de un cîrlig înfipt în perete, lîngă uşă ; era ud leoarcă, murdar şi dintr-însul se scurgeau picături pe prag ; tata ascuns sub o cergă dormea într-un ungher. Mama avea ochii roşii. N-o găsiseră pe Kalti. Pesemne că n-aveau s-o mai vadă şi taina dispariţiei sale va rămîne ceva de neînţeles pentru întreaga familie. În ce mă priveşte, eu cred că a pierit luată de şuvoiul năvalnic care trece nu prea departe de colibă.

Rîul Sebau sau afluenţii săi lasă cîteodată, în cîmpia de la Tizi-Uzu, pe malurile lor întinse şi leneşe, cîte un cadavru umflat, cu pîntecele bombat, ca un balon, cu vînătăi pe tot trupul, cu pleoapele înnegrite, cu buzele răsfrînte tare, cu limba îngroşată ieşită pe jumătate afară pe la un colţ al gurii. O fi aruncat-o rîul astfel pe Kalti ? N-o să ştim niciodată. Cînd se dă peste vreun mort de ăştia, noutatea trece dintr-un sat într-altul, oamenii caută să recunoască al cui e cadavrul ; îl duc apoi acasă la dînşii şi are parte de îngropare după toate rînduielile datinei şi după obiceiurile din vechi. Dacă nu-l recunoaşte nimeni, e îngropat Dumnezeu ştie cum şi familia nu-l mai aşteaptă pe cel dispărut.

Asta ni se întîmplă şi nouă. Nici o urmă a lui Kalti, cu toate cercetările care au durat o săptămînă întreagă. Începe a fi chiar îndoielnic că ea ajunsese la livadă şi ciobanul nu se mai băgă să-şi întărească prin ceva nou spusele sale de cînd femeile susţineau o altă versiune : eu nu minţisem povestind vorbele pe care fugara le-ar fi rostit trecînd prin faţa şcolii ; se grăbiră să tragă concluzia că nebuna, asemenea unei sfinte din timpuri biblice, trecuse din viaţă la moarte, ca să o ajungă din urmă pe preaiubita ei soră, cu mijloace de călătorie pămînteşti, ca şi cum ar fi fost vorba despre o schimbare de sălaş. Oamenii cu scaun la cap nu dădeau crezare la vorbe de astea şi mama, în durerea sa, deplîngea îngrozitoarea moarte care o răpise pe soră-sa.

Să spun că noi o plînserăm tare pe Kalti, ar însemna poate să întrec măsura, căci de la moartea Nanei se aciuase, ca să zic aşa, un doliu neîntrerupt în casă, fără a mai pune la socoteală toate belelele pe care ne era dat să le îndurăm.

Lăsînd la o parte o oarecare doză de supărare şi de milă, cu toţii eram mai cu seamă obosiţi de această stare de lucruri şi doream cu înfocare puţintică bucurie şi mulţumire. Numai mama suferi cumplit în urma acestei pierderi. Spunea că vedea dispărînd ultima mlădiţă din trunchiul neamului — biată mlădiţă dintr-un trunchi uscat — că urma să fie singură de acum înainte, că n-avea alt sprijin decît sălaşul conjugal şi nici altă dragoste decît aceea a copiilor săi. Cîteodată îşi imputa că n-o îngrijise îndeajuns pe soră-sa.

Noi, copiii, înţeleserăm deopotrivă că pierdeam şi noi ceva : căscioara mătuşilor mele fu vîndută de tata unui vecin care dădu jos numaidecît peretele despărţitor dintre camere. Pe noi nu ne mai interesa de fel livada cea îngrozitoare ; verii noştri, ai lui Ait Musa, o vîndură şi-şi împărţiră banii luaţi pe ea. Nu mai avurăm după aceea minunatul nostru refugiu, scumpul nostru cuib, nu mai avurăm pe cine iubi ; în afară de părinţii noştri, nimeni nu se mai interesa de noi. Nu ne mai rămăsese altceva de făcut decît să ne strîngem cu frică pe lîngă tata şi mama.

FECIORUL CEL MAI MARE

Astăzi, această sărăcie lucie, cu mîndrie și cu măreție îndurată de către ai mei din casă, e gloria mea. Pe atunci, ea îmi părea o rușine și o ascundeam cît puteam mai bine. Cumplita teamă de gura lumii !

Michelet

Acesta e crîmpeiul de mărturisire pe care oricine poate să-l citească în voluminosul caiet liniat al lui Menrad Furulu. Povestitorul care îl cunoaşte bine şi care îl supune judecății cititorului își ia, prin însuşi acest fapt, obligația să-l ducă la bun sfîrşit. Să mai repetăm oare că Furulu tace molcom, sfiindu-se ori ruşinîndu-se a vorbi despre sine, că trece pana unui prieten care nu-i va răstălmăci gîndurile şi care ştie cu de-amănuntul povestea vieții sale, unui frate iscoditor şi guraliv, fără o fărîmiță de răutate, căruia îi ierți orice cu surîsul pe buze ?

Cînd nu va fi nimic de adăugat pe seama ta, Furulu, poate că ți s-o împlini şi ție veleatul, căci viața nu e lungă, fără doar şi poate. Copiii tăi, copiii copiilor tăi vor afla şi ei că tu ai suferit ? Da, ar fi bine să ştie, dar vor avea şi ei de suferit, de iubit şi de luptat. Ce învățăminte s-ar cădea să tragem pentru dînşii ? „Învățăminte". Nu se pot trage „învățăminte" şopteşti tu. Îți şi văd surîsul blajin şi resemnat. Ai dori ca povestitorul să-şi pună lacăt la gură. Nu, îngăduie-i să nu tacă. El nu-şi face multe iluzii dar te iubeşte tare. Va istorisi viața ta care seamănă cu mii şi mii de alte vieți, deosebindu-se, oricum, prin aceea

că tu eşti ambiţios, Furulu, că tu ai putut să te instruieşti şi că vei fi ispitit să-i cam dispreţuieşti pe ceilalţi, pe acei care n-au avut mijloace ca să înveţe.

Vei greşi, Furulu, căci nu eşti decît un caz aparte şi dacă-i vorba despre învăţăminte, din viaţa acestor oameni se cade să le tragem.

I

În chiar anul cînd își pierdu mătușile, atunci cînd tare mai doreau toți un dram de noroc, Furulu avu un frate, căruia i se dădu numele Dadar și a cărui apariție redeșteptă mînia neputincioasă a mătușii Helima.

Furulu pierzîndu-și calitatea de băiat unic la părinți dobîndi pe aceea de fiul cel mai mare, ceea ce atrage, i se explică, anumite îndatoriri în viitor, cînd frățiorul va fi mare, și o mulțime de foloase în prezent. La început, avu partea sa din toate bunătățile (din ouă, din carne, din plăcintă) din care mamă-sa mînca spre a se întrema. Mai tîrziu, micuțul avîndu-și, în chip simbolic, partea sa din tot ceea ce se împărțea, se prefăceau că i-o dădeau și mîna sa se abătea spre Furulu, care primea astfel de două ori mai mult decît ceilalți. Surorile n-aveau nimic de zis : fratele mai mic are tot dreptul să cedeze ceea ce i se cuvine fratelui mai mare. Cu atît mai rău pentru ele dacă nu-s decît fete.

Iată, așadar, în întregul ei, familia Menrad. Șapte persoane. Una singură muncește și cîștigă : tatăl. Se zbuciumă, face pe dracu-n patru, nu pierde nici o zi de lucru, nu-și îngăduie și nu în-

găduie nimănui nici un fel de lux. Tremură la gîndul că se apropie acele sărbători — *aidele* — care înghit toţi gologanii. Tremură la gîndul că se apropie iarna, care înghite toate proviziile. Furulu, fratele său şi surorile sale cresc mari, la voia întîmplării. Dar ca să nu lungim vorba, trec astfel printr-un răstimp liniştit din care Furulu nu păstrează decît o nedesluşită amintire. Nu-şi aduce aminte cu precizie decît de clipele păcătoase din copilăria sa.

Avea unsprezece ani aproape, cînd tatăl său, istovit de oboseală, căzu greu bolnav. Era pe la sfîrşitul sezonului de smochine. Ramdan îşi petrecuse toate nopţile în livadă, supraveghind uscatul poamelor pe lozniţă. Într-o dimineaţă, urcă spre casă cu ochii înfundaţi în orbite, cu trupul în fierbinţeli, cu buzele albicioase. Se strînge ghem gemînd pe sacul cu frunze de frasin pe care l-a adus anevoie în spate. Repede o rogojină, o cergă, o pernă mică, rotundă şi turtită. El se întinde în pat şi refuză să mănînce. Geme într-una. Nevastă-sa zice că o să-i treacă ; fiicele sale se întreabă dacă nu ar trebui să plîngă. Furulu e nepăsător, deoarece asta nu-l priveşte. De altminteri, tatăl său e puternic. Nu se dă învins de o boală.

— Boii or fi avînd ceva de mîncare pe noapte, nu ştii ? întreabă mama. Va să zică, nu poţi într-adevăr să umpli un sac deseară ?

— Nu, sînt bolnav. Du-te la livadă cu copiii tăi... Urcă-te în frasinul din mijloc, în cel mai plăcut dintre toţi : e lesne să te caţări într-însul. Ţineam să-l păstrez pentru cele de pe urmă îmbucături. Dar fiindcă am ajuns aşa, începeţi-l. Să

nu-l laşi pe Furulu să se urce. Să se ducă s-adape boii. Tare aş vrea s-adorm. Trimite-i să se joace pe afară.

Spre seară mama se întoarse. Începe să-l hărţuiască.

— Nu ţi-e cumva mai bine? Sprijinindu-te într-un ciomag ai putea, cred, să te duci să păzeşti smochinele. E de-ajuns numai ca oamenii să te vadă trecînd. Cînd or şti hoţii că eşti acolo nu se mai apropie.

— Cheamă-l pe frate-miu. Să se ducă el în locul meu la noapte. Ascultă! strigă-l să vină. Trimite-l pe cel mic după dînsul. Dă-mi să beau.

— Nu vrei să te frec cu mîinile mele în vreo parte unde te doare?

— Nu! Mă doare peste tot.

— Un ciorchine de struguri? Poate că vrei mai degrabă puţintel cuscus cu lapte mai înăsprit? Asta înviorează!

Ramdan nu mai răspunde. Închide ochii. Îi deschide numai ca să-l primească pe frate-su. Lunis îşi dă seama şi el că n-are ceva prea grav. Se va duce să se culce în livadă. Dar a doua zi, dis-de-dimineaţă, va pleca într-o călătorie de-o săptămînă.

Peste noapte bolnavul vorbeşte în dodii. Spune lucruri fără şir; stă de vorbă cu maică-sa care e moartă; se înăbuşă, ocărăşte pe nişte oameni necunoscuţi şi care nu-s de faţă; zice că aceştia îl ameninţă. Nevastă-sa nu adoarme; copiii se trezesc. Stau muţi şi înspăimîntaţi.

— Nişte *djenuni*, zice mama, tatăl vostru se luptă cu ei de-un ceas.

Furulu se face ghem, tare ar dori ca *djenunii* să nu bage de seamă că-i şi el pe acolo. Pe tată-su l-au doborît... Cît îs de puternici !

A doua zi, cu toate că era obişnuit să-şi împlinească somnul, el se sculă fără prea mare greutate o dată cu soarele pentru a o însoţi pe soră-sa Baya pînă la livadă... Au să scoată din gurbi[1] lesele de smochine de pus pe lozniţă, au să adune ce-or mai găsi pe sub smochini, au să ducă la păscut oile şi au să aducă sacul cu frunze de frasin, culese de unchiul la lumina lunii. După ce se va întoarce acasă, ştie că va trebui să se ducă să adape boii la izvorul cu troacă şi că pe la amiază va pleca iarăşi spre livadă ca să bage smochinele înlăuntrul *gurbiului*, să umple un sac pentru vite şi să caute prin tufele de porumbei uscături de ars în *kanun*. Se gîndeşte că tatăl său va fi mulţumit de cîtă treabă o să facă.

Acasă, găseşte un bătrîn şeic străduindu-se să scrie ceva pe un *baier* fermecat. Tata a aţipit. *Marabuul* trezeşte bolnavul ca să-i pună cîteva întrebări. Ramdan răspunde cu chibzuială la întrebări. Ce îl opreşte pe *taleb*[2] să nu descopere un înţeles tainic vorbelor ? E limpede ca lumina zilei, crede dînsul, că *djenunii* au fost stîrniţi din cuibul lor la vreme de noapte, de lîngă un izvor din preajma lozniţei şi că i s-au băgat în trup, fiindcă n-a fost cu luare-aminte să-i îndepărteze de la sine, rostind zicala cunoscută, ceva asemănător cu *„vade retro, Satana !“*[3] Deci toată vina se aruncă asupra celui

[1] *Gurbi :* colibă.
[2] *Taleb :* scrib public.
[3] *Vade retro, Satana ! :* Piei, Satano ! (în lb. lat.)

bolnav. Acum, pentru a-i goni, trebuie să taie un ţap şi să afume în partea de jos pîntecul bolnavului cu frunze arse de leandru trandafiriu scrise pe amîndouă părţile. Această ultimă operaţie va fi repetată de trei ori. Spre a se feri de încurcături, cele trei foi de leandru să aibă fiecare una, două ori trei linii trase de către *taleb*.

Furulu are o frică afurisită de *djenuni* ; i-ar părea tare rău să-i supere cîtuşi de puţin. Dar îşi aduce aminte, la locul şi timpul potrivit, de o scurtă snoavă povestită de profesorul său ; acesta, spre a-i face plăcere bătrînei sale mame, care îi tot cerea un *baier* fermecat, îi aduse, o dată, o hîrtiuţă cu grijă îndoită, cuprinzînd întreg textul fabulei „Greierele şi furnica". Aşadar, spre a dovedi surorilor sale că el are un cuget liber şi că nu se lasă înşelat de un bătrîn legat la cap cu turban şi avînd idei ruginite, care tocmai le storsese cu viclenie zece franci, povesteşte snoava institutorului, adăugînd că greierele şi furnica au vindecat-o pe bătrînă mai repede decît i-ar fi stat în putinţă unui adevărat *baier* fermecat... Dar spre a aduce pe faţă această critică îndrăzneaţă, a aşteptat desigur să plece şeicul şi să aţipească tată-su. Cine ştie cîte se mai pot întîmpla. Dacă tata ar fi fost cu ochii deschişi, cine dă chezăşie că dracii din trupul său nu mi-ţi aruncă ocheade galeşe, nu mi te pîndesc şi nu-şi schimbă nici nu ştii cînd domiciliul şi ajung să se sălăşluiască în tine. Într-asemenea clipe, Furulu — degeaba vorbeşte profesorul său — stă cuminte deoparte !

Temerile sale sînt totuşi zadarnice, fiindcă *djenunii* nu se hotărăsc să-şi părăsească victima. Al doilea, al treilea *marabu*, nu reuşesc mai bine decît

primul. În clipele sale de luciditate, tata mărturisește că el nu „găzduiește“ pe nimeni, dar cînd se apucă iarăși să vorbească într-aiurea, e tare greu să-l crezi.

Fratele său, Lunis se întoarse în sfîrșit din călătorie și fu foarte mirat că-l găsi și mai bolnav. Era într-adevăr, grav. Și fiindcă o nenorocire nu vine niciodată singură, careva făcuse țăndări ușa *gurbiului*, într-o noapte cînd nu se găsise nimeni să-l păzească. Răsturnase cîteva lese, furase o bună parte din smochine. Lunis luă conducerea gospodăriei. Căzu la învoială cu proprietarul ca să vîndă boii pe care nu avea cu ce să-i hrănească. Partea de cîștig o folosi ca să îngrijească bolnavul. Ea nu ținu multă vreme. Trebuia să cumpere carne și griș o dată pe săptămînă. Tăie încă un țap și din cînd în cînd cîte-o găină. *Aidul* se apropia, nu se putea să nu le cumpere copiilor cîte-o *gandură*. Vîndu măgarul și o oaie. Pe scurt, bietul Ramdan era sărăcit înainte de a merge spre însănătoșire. Lunis, pentru a-și scăpa fratele de la moarte, cheltuia de prisos și fără să mai țină vreo socoteală. Cînd aducea carne, o mîncau copiii ; cînd se fierbea cafeaua, bolnavul nu bea dintr-însa decît o ceașcă. În sfîrșit, cînd putu să mănînce, Ramdan nu găsi nici bucate, nici bani. Atunci se împrumută, cu o camătă de cincizeci la sută, spre a-și recăpăta puterile și spre a-i hrăni pe ai săi. Era în iarnă și tot împrumută pînă-n primăvară.

Cînd își căpătă din nou vlaga, o dată cu zilele primăverii, putu să măsoare cu ochii plini de spaimă adîncimea prăpastiei în care boala îl afundase. Sărăcia se ține scai de dînsul. Pentru prima dată de la împărțeală, se duse tare mîhnit acasă la

cadiu, ca să pună amîndouă degetele sale cele mari în josul unei chitanţe de împrumut. Îşi ipotecă livada şi casa. În ziua aceea, o zi de tîrg, dacă Furulu îşi aminteşte bine, tatăl său, înfrîngîndu-şi necazul, adusese un pachet de măruntaie. Li se părură amare la toţi.

După cîtva timp, lăsîndu-şi familia în grija fratelui său, Ramdan îşi părăsi într-o dimineaţă satul, ca să se ducă să caute de lucru în Franţa. Era ultimul mijloc de scăpare, ultima nădejde. Îşi dădea prea bine seama că dacă ar mai fi stat în sat, datoria ar fi crescut ca un bulgăre de zăpadă şi ar fi luat cu dînsa în curînd, ca o avalanşă, modesta moştenire din familie.

II

În ajunul plecării, nici unul dintre copiii săi habar n-avea despre ceea ce urma să se petreacă. Dar întîmplarea vru ca Furulu să se trezească din somn în timpul nopţii. Tatăl său nu dormea. Se închina pe întuneric... Îşi făcea rugăciunea cu glas tare, cerînd ca providenţa să aibă îndurare de dînsul, să-i sară într-ajutor, să îndepărteze piedicile din calea sa, să nu-l părăsească. Apoi, într-o pornire de deznădejde, o ruga fierbinte să vegheze asupra copiilor săi. În tăcerea nopţii glasul era domol şi foarte pătrunzător. Fiecare cerere a lui fusese însoţită de o mişcătoare mărturisire. Ramdan îşi descrise strîmtorarea mare, sărăcia în care se afla. I se păru lui Furulu că o fiinţă mai presus de fire plutea peste capetele lor şi asculta totul.

Rămăsese uluit, încurcat. Era de-ajuns să întindă braţul ca să-l atingă pe tatăl său, căci dormea tot alături de dînsul. Dar îşi ţinu răsuflarea şi nu se mişcă. Se întrebă în sinea lui ce se întîmpla. Durerea tatălui său îl strîngea de gît, îi strîngea inima şi lacrimi prinseră a-i curge în tăcere pe obraji.

În răstimpul cît ţinu rugăciunea, nu putu închide ochii. Se străduia să ghicească noua durere a familiei. Negăsind ceva, se gîndi că poate toţi taţii se închină astfel în taină, cînd în casă au multe supărări — şi aveau atîtea pe capul lor, cei din familia Menrad, ştia el foarte bine. Aşa încît adăugă din toată inima şi rugăciunea sa la aceea a tatălui său şi adormi nici nu ştiu cînd.

A doua zi dimineaţă sculîndu-se cel din urmă, ca de obicei, văzu că mamă-sa şi surorile sale plîngeau. Tatăl plecase în zorii zilei şi pentru a nu-şi înteţi durerea, preferase să pornească la drum fără ştirea nimănui, fără să-şi ia rămas bun de la careva. Trimisese îndărăt nu de mult unui prieten, *gandura* şi burnuzul său. Plecase îmbrăcat cu haină şi pantalonii franţuzeşti, pe care i-i dăduse un văr şi pe care văzusem că-i cîrpise cu sîrguinţă săptămîna trecută.

Furulu îşi aduse aminte de tot ceea ce auzise în toiul nopţii. Mamă-sa, zîmbind în silă, îi spuse că auzise şi ea. Se arăta vădit mulţumită aflînd că fecioru-su nu dormise. Fiicele se cam ruşinară de purtarea lor rea. Ele nu-l iubeau deci pe tatăl lor, de vreme ce nu putuseră să se trezească din somn ?

„Nu ! se gîndi Furulu. Asta dovedeşte că mama nu se poate bizui pe dînsele, dar că se poate bizui pe mine, în timpul lipsei de-acasă a tatei“.

Acest gînd îl opri de-a mai plînge ca surorile sale. El încercă să le mai uşureze puţin durerea şi plecă la şcoală. Numai că, din cînd în cînd, ceva i se înnoda în pîntece, în coşul pieptului şi i se părea că i se suia în gît.

Peste douăzeci şi două de zile sosi prima scrisoare. Fusese adusă de *amin*. Nimeni nu îndrăzni s-o deschidă pînă la ceasurile patru, în răstimpul cînd Furulu lipsea de-acasă fiind la şcoală. El apucă scrisoarea din mîinile lui Baya şi sărută plicul. Toţi se adunară împrejurul său. Frăţiorul cel mai mic, Dadar, îl trăgea de *gandura* spunîndu-i : „Iute, să-l văd pe tata"... Furulu şovăia. Era el în cursul mijlociu, dar o scrisoare e greu de citit, trebuie să dea lămuriri. Spre mai multă siguranţă se hotărî să cheme pe unul mai vîrstnic care ieşise din şcoală cu certificat de absolvire. Cel tobă de carte nu aşteptă să fie rugat. Veni, deschise scrisoarea fără să-i tremure mîna şi începu să traducă. Pe măsură ce acesta citea şi traducea, Furulu îşi dădea seama că şi el ar fi putut să facă la fel. Ochii îi străluceau de bucurie. Numai o singură expresie l-ar fi putut încurca : „Nu trebuie să vă faceţi sînge rău".

Tatăl e „bine sănătos", el nădăjduieşte că scrisoarea îi va găsi şi pe copiii săi „în aceeaşi stare". El lucrează şi nu peste multă vreme va trimite ceva bani. Le cere copiilor să fie cuminţi, să asculte de mama lor. Să nu cumva să ducă la păscut capra în livada de măslini unde sînt pomi de curînd altoiţi ; să nu care cumva să uite să sprijine cu proptele smochinii. Scrisoarea e plină de îndemnuri energice. Dă poruncile sale întocmai ca şi cum ar fi acasă. Cutare frasin să fie despuiat de

frunze primul, cutare smochin să fie udat de cum vor porni căldurile ; nutreţul din cutare loc să fie păstrat numai pentru capră, celălalt se va vinde. Urmează întrebări de tot felul asupra merindelor şi cumpărăturilor lăsate acasă, asupra vecinilor, asupra unchiului. Sfîrşeşte cu „o salutare din toată inima întregii familii şi fiecăruia după numele său" şi cu „salutări din partea scriitorului acestor rînduri" — ale celui care a scris epistola după dictarea lui Ramdan.

Toţi sînt mulţumiţi. Familia întreagă adunată împrejurul celor doi şcolari vine în contact cu tatăl prin mijlocirea acestei foi de hîrtie. I se răspunde pe loc. Au tot ce le trebuie în acest scop. Absolventul şcolii stă pe vine sub privirea necruţătoare a lui Furulu. Aşază o foaie curată pe o carte veche şi înmoaie tocul în cerneala din călimara ţinută de către Furulu.

Acesta nu îndrăznea să scrie el prima epistolă. Ştia că sînt anumite întorsături de frază îndeobşte folosite şi el încă nu le cunoştea. Se hotărî *in petto* [1] să le înveţe şi să nu mai ceară ajutorul nimănui în privinţa corespondenţei sale. Deprinse deci felul de a sfîrşi scrisoarea prin „o mie şi-o sută de salutări", „fiul tău cel devotat", şi „răspuns urgent". Pizma lui nu-i îngădui să mulţumească în mod călduros prietenului său, căruia îi atrase atenţia, chiar cu sinceritate, asupra a două greşeli de ortografie. A doua zi luă cu dînsul scrisoarea la şcoală unde urma să fie încredinţată poştaşului. Profesorul se miră, fiindcă nu recunoscu scrisul elevului său şi îi spuse că-l ştie în stare să

---

[1] *In petto* : în sinea lui (în lb. ital.)

scrie cu propria mînă tatălui său. Dar după vreo cincisprezece zile, Furulu prezentă a doua scrisoare institutorului. Pe plic se lăfăia adresa tatălui, ca o mostră a celui mai frumos scris al său: „Menrad Ramdan, 23, strada La Goutte d'Or, Paris-18".

Profesorul aruncă o căutătură, înțelese că Furulu aștepta ceva.

— E bine, zise el și Furulu plecă.

A treia epistolă pe care Furulu o scrise tatălui său începea astfel: „Cu bucurie îți scriu ca să-ți dau de veste că am fost promovat la examenul de absolvire..." Această frază învățată la școală, în cursul redactării unei compuneri — „închipuiți-vă că ați trecut examenul de absolvire și că anunțați vestea aceasta unui prieten" — îi păru frumoasă în ea însăși și vrednică de a fi citită la Paris. Fiindcă înfățișa o stare de fapt, ea îi păru mai frumoasă chiar și vrednică de-a ieși din pana unuia care trecuse de curînd examenul de absolvire. Era mîndru de mai înainte de impresia pe care avea s-o facă asupra „scriitorului" tatălui său.

Reușise nu de mult la examen împreună cu doi dintre colegii săi.

Probele le dăduseră la Fort-Național, la vreo douăzeci de kilometri departe de sat, un adevărat oraș, cu mulți francezi, cu clădiri înalte, cu străzi frumoase și magazine arătoase, cu vehicule care merg singure. Nu mai era Tizi. Totul îi păru frumos, curat, mai mare. Și cînd te gîndești că lumea zice că-i un sătuleț! Avu vreme să umble prin oraș încolo și-ncoace, căci sosise în ajunul examenului. Fu surprins și bucuros dîndu-și seama că

ştie franţuzeşte. Rămăsese uimit cînd auzi pe nişte băieţandri vorbind tot aşa de bine ca şi dînsul, dar cu un accent mult mai plăcut.

Şi astăzi îi sună în urechi numele candidaţilor strigaţi după catalog : iată inspectorul, examinatorii, atîţia rumi adevăraţi. Se vede în clasă, în faţa unei compuneri şi a unor probleme. Se dezmeticeşte din groaza care-l cuprinsese, lucrează cît poate mai bine, dă dezlegări bune, trece la oral. Unde o fi sfiala lui obişnuită ? Răspunde la întrebări, nu i-e teamă, nu mai e cel de altădată, profesorul său nu l-ar mai recunoaşte.

Înapoi în sat, cei doi colegi ai săi şi cu dînsul se întorc peste noapte, tare osteniţi. A doua zi dimineaţă se sculară primii ca să anunţe profesorilor, elevilor, rezultatul examenului. Primesc felicitări. Erau nişte copii minunaţi. Lui Furulu i se umple inima de bucurie şi de mîndrie. Se cuvenea să-i dea de ştire şi tatălui său.

Primi răspunsul aşteptat o dată cu o sumă de două sute de franci. Scrisoarea şi banii fuseseră înmînaţi unui prieten care se întorcea din Franţa şi care locuise în aceeaşi casă cu tatăl lui Furulu. După ce prietenul acesta sosi în sat, se duseră la el acasă să-i pună cîteva întrebări. El îl îmbrăţişă pe Furulu „din partea tatălui său“ şi dădu mamei banii. Apoi scoase din geamantan un catalog voluminos al unui magazin de încălţăminte şi un roman de dragoste, din „Colection Gauloise“ înfăşurat cu o sfoară :

— Fireşte ! s-ar părea că ai ajuns tobă de carte şi tu ? Ei bine, uite nişte cărţi pe care tatăl tău ţi le trimite. E foarte mulţumit de tine, să ştii.

Şi Furulu înhăţă pachetul.

III

În octombrie viitor, în loc de a nu mai da pe la şcoală, Furulu se hotărî să se întoarcă acolo spre a se pregăti pentru concursul de bursă. În sinea lui îşi dădea seama că ar fi mai de folos acasă ca cioban. Dar colegii cu care dăduse examenul de absolvire nelegînd cartea de gard, el nu putea face altceva decît să se ia după dînşii. Si apoi, singurele vite pe care le aveau erau capra şi ieduţul ei. Această capră n-avea nevoie de un paznic anume. O băgaseră în cireada satului. Din treizeci în treizeci de zile, ori din patruzeci în patruzeci, el putea să lipsească o jumătate de zi ca să ducă la păscut în meşmel [1] muşteriii obişnuiţi ai cirezii. După aceea, ar sta liniştit pînă ce i-ar veni iarăşi rîndul. Acasă, capra nu-i de fel greu de hrănit : un săculeţ de frunze de frasin peste vară, cîteva braţe de iarbă în cursul primăverii, o legătură de mlădiţe de măslin ori de arbore de plută peste iarnă, un mănunchi de nutreţ cînd este. Dacă, după toate astea, Furulu şi fratele său n-au cuscus cu lapte cît poftesc, s-ar putea spune că ea e nerecunoscătoare.

Negreşit că ciobanii se dedau şi la alte treburi pe lîngă paza turmei lor : supraveghează ţarina, umblă după lemne, strîng măsline ori smochine, după sezon, dar Furulu n-are două surori zdravene de florile mărului. Poate umbla la şcoală fără să tulbure de la treburi pe careva. Mama şi surorile sale îşi văd de muncile din livezi. Tatăl său

[1] *Meşmel* : în Kabilia, un fel de islaz folosit în comun.

trimite îndeajuns de la o vreme cei o sută cincizeci ori două sute de franci trebuincioşi pentru a cumpăra orz. Unchiul său, Lunis, aduce din tîrg ceea ce e de neapărată trebuinţă.

Doar în sezonul măslinelor îi pizmuieşte el întrucîtva pe acei care au terminat şcoala : sturzii şi graurii se năpustesc cu miile asupra măslinilor. În timp ce bărbaţii se grăbesc să scuture fructele bătînd pomii cu prăjina, femeile să le adune, măgarii să le care, ciobanii se dedau cu patimă la vînătoare. Pe o suprafaţă mare de loc au întins sumedenie de laţuri. Fiecare aşază cîte două-trei ori chiar cinci sute. Băieţii pleacă de dimineaţă, pe un frig cumplit, ca să schimbe nada — frumoase măsline sclipitoare — apoi se adună în grupuri sub măslinii cei groşi, pe o colină de-alături, de unde pot supraveghea prinzătoarele. Aprind focuri ca să se încălzească la picioare şi la mîini şi aşteaptă, cu înfrigurare, clipa cînd vor porni în inspecţia lor pe înserate.

În zilele de vacanţă, Furulu a cunoscut şi el aceste aşteptări pline de nădejde, cînd inima zvîcneşte să-ţi spargă pieptul. Băieţii îşi pierd şi pofta de mîncare şi nu simt nici frigul, nici ploaia, nici ghimpii mărăcinilor. Cînd văd că un graur înţepeneşte în bastonaşul flexibil înfipt în pămînt şi că sfoara se cutremură, bucuria le răscumpără orice oboseală. După ce li se taie gîtul şi li se smulg penele, păsările sînt îndesate în glugi — dar le iau vii cu dînşii pe cele prinse la cel din urmă tur, pe înserate. În faţa şcolii, dacă din întîmplare elevii ies chiar atunci, ciobanii se ivesc să-i întîmpine tocmai pentru ca aceştia să jinduiască felul lor de viaţă.

Furulu s-a ostenit de atîtea ori să pună şi el laţuri în livada sa. I le fură cînd e la şcoală. Mînia lui atinge culmea atunci cînd bagă de seamă că într-acelaşi timp dispare laţul şi sturzul prins într-însul. Nu se poate răzbuna decît urînd plecare grabnică, din toată inima, acestor păsări „migratoare" — o vorbă pe care el o explică binevoitor oricui stă să-l asculte — şi aşteaptă cu nerăbdare luna martie, care coincide cu sfîrşitul vînătorii şi al anotimpului priincios măslinilor. Sacrificînd aceste plăceri studiului, nu-i mai rămînea altceva decît să reuşească la concurs. De ceea ce şi avu parte în mod strălucit. Subiectul compunerii îi conveni : „Tatăl dumitale, muncitor în Franţa, e neştiutor de carte. Îţi vorbeşte despre greutăţile peste care dau acolo acei care nu ştiu nici să citească, nici să scrie, despre părerile lui de rău că nu are cunoştinţe, despre folosul învăţăturii". Tatăl său fiind chiar în această situaţie, Furulu putu să-şi închipuie lesne necazul lui cînd tîrguia, cînd îşi căuta de lucru, cînd un maiestru îi dădea cîte un ordin. Era uşor să şi-l închipuie greşind metroul sau strada. Îşi dădea seama că nu avea putinţă să-şi păstreze tainele familiei, fiindcă era nevoit să roage pe alţii să-i scrie scrisorile. Pe scurt, ideile nelipsindu-i, făcu o bună compoziţie. În privinţa problemelor de matematică, toţi aveau încredere în pregătirea lui. Era materia sa de predilecţie. Răspunse strălucit la oral şi se întoarse acasă avînd certitudinea că reuşise.

Se şi gîndea de pe acum la fraza straşnică prin care va da de veste tatălui său despre succesul dobîndit. Dar, de data aceasta, n-avu prilejul s-o folosească. Bucuria lui fu de scurtă durată. Amar,

un bărbat tînăr din sat, tocmai sosise de la Paris şi aducea cu dînsul veşti rele. Se întîlni cu Furulu pe lîngă cafenea şi cum băiatul îi strînse mîna urîndu-i bun venit, Amar se întunecă la faţă şi-i zise :

— Mă întrebai adineauri dacă m-am întîlnit cu tată-tu ? Da, fii liniştit, l-am văzut. Du-te şi vino cu maică-ta, am adus ceva pentru voi.

— Ţi-a dat o scrisoare ? Dă-mi-o mie !

— O am în buzunar... Să vină mai întîi maică-ta, du-te repede.

Mama soseşte în graba mare.

— Nană Fatma, zice omul, copiii tăi au noroc. Du iarăşi ceva prinos la *kuba* [1] din sat. Bărbatu-tu era cît pe ce să se prăpădească. Acum a scăpat, nu te teme.

Biata femeie şi feciorul ei se îngălbeniră la faţă :

— Ce i s-a întîmplat ? Spui adevărat ? Dacă a murit sau trage să moară, degeaba îmi ascunzi, sînt de-ajuns de curajoasă. Se împlinesc două luni de cînd n-a mai scris.

— Nu, zău ! ţi-am spus că s-a vindecat. Un camion l-a rănit la uzină. A stat în spital. Peste cîtăva vreme va începe iarăşi lucrul. Ţine, ia două sute de franci trimişi de dînsul.

— E încă în spital ?

— Era gata-gata să iasă de acolo, săptămîna trecută.

— Şi banii ? Îi păstra la dînsul !

— Oh ! Atîta mi-a spus, să vă dau două sute de franci. Iată-i. Aş putea să vă dau şi mai mult dacă doriţi. Uite scrisoarea, Furulu. Vă trimite

---

[1] *Kuba* : capelă.

vorbă să trăiţi în bună înţelegere cu toţi vecinii voştri. Dar să nu duceţi grija lui. A trecut prin suferinţe, dar se va vindeca. Domnul n-a vrut să vă lipsească de tatăl vostru.

Mama şi feciorul se îndreptară întristaţi spre casă. După ce surorile veniră de la livadă, cu toţii se adunară împrejurul *kanunului*. O nelinişte profundă se citeşte pe toate feţele. Fatma din timp în timp îşi şterge ochii cu poala fustei. Plîng toţi, în tăcere, fiindcă trebuie să ascundă vecinilor această nenorocire.

Unchiul Lunis se întoarce pe înserate. A aflat şi el vestea cu bogăţie de amănunte. Încearcă să-i liniştească pe copii, cu toate că el însuşi nu-i de fel liniştit. E ceva mai rău decît le-a spus Amar ? Poate că le-o mai fi ascuns el ceva. Mama îl roagă cu cerul şi cu pămîntul pe Lunis să-i spună tot ceea ce ştie. Lunis se jură că starea fratelui său nu-l îngrijorează. Vrea să-i ia pe cei doi băieţi să cineze la dînsul acasă. Fatma se împotriveşte. El pleacă nemulţumit. Toţi sînt trişti şi arţăgoşi. Cîte un nod de deznădejde li s-a urcat în gîtlej. Scrisoarea nu cuprinde nici o veste bună. Îi îndemna ritos în puţine cuvinte „Vă trimit două sute de franci ; vedeţi să v-ajungă mai lungă vreme. N-o să vă mai trimit nimic, timp de cîteva luni. Cînd nu veţi avea bani, vindeţi capra şi un copac..."

A doua zi dimineaţă, la şcoală, profesorul, explicînd pe scurt lecţia de morală, spuse cam aşa : „Copilăria e vîrsta fericită ! Voi, şcolarilor, voi n-aveţi alte preocupări decît să învăţaţi sau să vă desfătaţi. Voi aveţi somnul liniştit, voi n-aveţi nici o grijă. Cîteodată tatăl vostru nu în-

chide ochii cîte-o noapte întreagă, chinuit de tot soiul de necazuri. Se gîndeşte la copiii săi, la cămătarii care îl hărţuiesc, la *ikufanele* goale. Voi sînteţi liniştiţi, voi nu cunoaşteţi ce-i zbuciumul".

„Nu-i adevărat ! Nu-i adevărat !" se gîndea Furulu în timp ce profesorul său vorbea. Îi venea să i-o spună verde-n ochi. Nu ! copiii sînt mai simţitori decît crede el. Ei împărtăşesc necazurile părinţilor lor.

Peste puţină vreme, veştile cele mai năstruşnice umblau prin sat pe seama lui Ramdan, aruncînd într-o mare îngrijorare nefericita familie : umbla vorba că i s-ar fi tăiat un picior, poate chiar amîndouă ; unii ziceau că orbise, alţii, în sfîrşit, că murise. Lunis se duse la Tizi-Uzu şi dădu o telegramă cu răspuns plătit gazdei la care stătea fratele său. O telegramă îi veni şi o scrisoare urmă în curînd. Un francez nu umblă cu minciuni. În sfîrşit, se liniştiră.

IV

Trecuse un an şi jumătate de cînd Ramdan era în Franţa. Într-o seară, prin septembrie, Furulu se întorcea de la livezi cu frăţiorul său mînînd turma de capre pe care o aducea de la păscut. În apropiere de sat, cei doi băieţi se întîlniră cu lunganul de Ahsen, vărul lor, care se îndreptă spre Dadar şi apucîndu-l cu două degete de obraz îi spuse :

— Fugi acasă, ia-o înaintea lui Furulu, a venit taică-tu !

Cei doi băieţi încremeniră locului în mijlocul potecii, cu gura căscată de uimire, neîndrăznind să facă un pas, nici să scoată o vorbă, în timp ce Ahsen îşi văzu de drum în linişte, cu zîmbetul pe buze. Furulu tresări deodată, parcă s-ar fi trezit din somn, o împunse la fugă drept înainte, părăsind turma şi uitînd de Dadar care se străduia din răsputeri să se ţină de fratele său mai mare.

Ramdan tatăl era acasă. Cîţiva vecini şi vecine se făcuseră roată în jurul său, pe cînd Fatma, bucuroasă tare, stătea în prag să primească musafirii. Băieţii tăiară drum pînă la tatăl lor, care îi îmbrăţişă rîzînd în felul său zgomotos :

— Furulu, să ţi-l ţină Domnul sănătos, e bărbat acum, zice o bătrînă.

— Dea Domnul pace în casa ta ! Da, a crescut mare. Era şi vremea, eu m-am hodorogit.

— Tu ? Tu eşti mai zdravăn decît înainte !

Fapt e că Ramdan se schimbase tare : se îngrăşase, faţa şi mîinile aproape că i se albiseră, avea obrajii rumeni.

Într-adevăr, s-ar fi putut crede că nu fusese bolnav.

— Şi cu toate astea, el mînca de-ajuns, chiar şi aici, grăi Fatma ; ştiţi cu toţii, mulţumim Domnului, că nu ne lipseşte nimic.

— Nu se poate compara ceea ce e în Franţa cu ceea ce e pe la noi, i se răspunse.

Furulu tare ar fi vrut să-i vadă o dată plecaţi pe toţi musafirii ca să rămînă singur cu părinţii săi. Într-un ungher al camerei zăceau un sac mare şi o valiză misterioasă şi privirea lui nu se putea desprinde de-acolo... Cît despre Dadar se aşezase pur şi simplu pe valiză şi se aruncase înverşunat,

cu dinții și cu unghiile, asupra sforii care lega sacul la gură. Din simplă invidie, Zazu căuta să-l desprindă de-acolo și astfel se iscă un tărăboi care atrase o clipă atenția celor mai în vîrstă.

Între timp Ramdan se văzu supus la o sumedenie de întrebări de către toți acei care aveau rubedenii la Paris. Le răspundea tuturor cu bunăvoință și dădu cîteva pachete care i se încredințaseră. Musafirul care plecă în cele din urmă, spre marea bucurie a copiilor, fu unchiul Lunis. Pe Furulu, e adevărat, îl interesă convorbirea dintre cei doi frați fiindcă ea se referea la accidentul tatălui său și la suferințele îndurate în spital. Dar se gîndea că avea de ajuns timp de acum înainte ca să ceară să i se istorisească încă o dată totul. În acea clipă, îl interesa mai ales să scotocească prin bagaje. Ardea de nerăbdare de asemenea să-i vorbească între patru ochi despre succesele sale de școlar. Scoase din sac vreo douăsprezece pîini și cîteva haine. Valiza era de asemenea ticsită. Pîinile, tăiate în bucăți, le împărțiră și la vecini. Furulu și soră-sa, Titi, umblau de colo pînă colo, din casă în casă. Unchiul căpătă două pîini întregi. Apoi, într-aceeași noapte, înainte de a se culca, Ramdan împărți copiilor săi de-ale îmbrăcămintei. Aceștia se împopoțonară numaidecît, de parcă se deghizaseră în măscărici. Își băteau joc unii de alții, rîdeau, se îmbrățișau, se certau între dînșii. În cele din urmă Dadar adormi cu ghetele cu care tocmai îl încălțase, îmbrăcat într-o jiletcă de un roșu aprins, avînd o beretă trasă pînă peste urechi ; Zazu se scufundase într-o *gandură* făcută pentru mamă-sa ; numai capul îi ieșea la iveală și pe cap avea un șal de mătase gal-

benă ai cărui ciucuri îi cădeau peste ochi. Furulu, ordonat din fire, își așeză cu grijă pachetul său deasupra pe pernă, oprind pe oricine voia să pună mîna pe el. Baya și Titi, cei mai în vîrstă, își înconjurară șalele cu lucrurile lor și se prefăceau că ascultă cu atenție la ce spuneau părinții.

Ramdan istorisea tocmai a doua oară cum se întîmplase accidentul. Cu dorința vădită de a stîrni interesul copiilor săi și îndeosebi al lui Furulu, își scoase din buzunar portvizitul și trase dintr-însul un teanc de hîrtii.

— Iacă, citește asta dacă într-adevăr știi carte. Ia te uită prin ce a trecut tatăl tău... Ce-a mai suferit.

Furulu se uită în actele arătate dar nu înțelese nimic din ele. Antetul „Spitalul Lariboisière" era foarte lesne de citit, ca și o pecete violetă. Ca să citești restul, scris de mînă, ar fi trebuit un medic în carne și oase. Erau niște certificate. Furulu, după ce se uitase cu atenție pe fiecare foaie, le înapoie tatălui său, dînd din cap a mirare pentru a-i insufla convingerea că înțelesese totul.

— Ai văzut?

— Da.

— Bine. Uite acum rana, zise tata, descheindu-și cîțiva dintre nasturii de la cămașă. Mi-au sfîșiat tot pîntecele. Copiii căscară ochii mari. El îi liniști.

— O! asta nu e nimic, au cusut-o apoi la loc. Nu rămîne decît o cicatrice lungă.

Copiii se apropiară de tatăl lor și văzură într-adevăr o cicatrice care străbătea toată lungimea

burţii şi se întrerupea la buric. O atinseră uşor, de teamă că rana să nu se deschidă din nou. Nici o primejdie : era bine cusută.

După aceea Ramdan luă din valiză un sul lung de hîrtie cuprinzînd mai multe foi, de formatul unui caiet. Scrisul era mare şi frumos : de data asta Furulu putu să citească şi să traducă binişor ; tatăl constată de-a binelea că fiul său ştia carte. Era o hotărîre dată de un tribunal civil din Seine. În baza acestei hotărîri, o societate de asigurare se vedea condamnată să plătească susnumitului Menrad Ramdan un venit pe viaţă, de şaptezeci şi patru de franci pe trimestru.

— Vezi că tatăl tău nu se lasă tras pe sfoară, zise Ramdan fiului său. Am pierdut procesul în faţa unei judecătorii de pace, dar am făcut apel la tribunal şi am cîştigat.

De ce la judecătoria de pace şi la tribunal ? Pentru că Menrad lucra la turnătoria din Aubervilliers. Lucra acolo fără întrerupere tot aşa ca şi în livada sa din Kabilia. Pe lîngă ore suplimentare, în fiecare zi, lucra şi duminicile. Şi tocmai într-o duminică un vagonet pornit pe şină îl înţepeni ca-n piroane în zid. Fu internat în infirmeria societăţii şi după o săptămînă se crezu vindecat. N-avea nici o rană la vedere, dar suferea de dureri înlăuntru. Doctorul îl zori să părăsească infirmeria. Menrad nu dorea altceva decît să înceapă iarăşi lucrul. Se grăbea să cîştige bani cu care să-şi poată achita datoriile şi să se întoarcă la copiii săi. Ieşi deci şi se întoarse la uzină. Chiar de la sfîrşitul primei zile de lucru, după ce ajunse acasă, durerile începură din nou, cu mult mai îngrozitoare. Fu internat din nou, mai mult mort

decît viu, la „Lariboisière“ şi trebui să fie operat. Petrecu trei luni, trei nesfîrşite luni de dureri şi de spaimă, departe de ţara sa, de copiii săi.

Cînd ceru societăţii suma cuvenită care se plăteşte de obicei drept despăgubire accidentaţilor din timpul muncii, aceasta refuză şi el o trase în judecată. Cîţiva binevoitori îl ajutară, sfătuindu-l şi arătîndu-i unde trebuie să-şi îndrepte plîngerea. După multe şi multe peripeţii, pe care nu le va uita niciodată, dobîndi „asigurarea“ care i se datora şi un venit pe viaţă pe care nu-l ceruse, nici nu nădăjduise să-l capete. Dacă Furulu ar fi cunoscut din vreme această păţanie, la concursul pentru bursă ar fi adăugat negreşit un capitol în compunerea sa, povestind toate necazurile tatălui său, ceea ce fără doar şi poate, i-ar fi uimit tare pe examinatori.

Toate lucrurile despre care vorbise Ramdan aparţineau trecutului, cu toţii, la urma urmei, au fost de părerea Fatmei. Ea se arătă vădit bucuroasă că se întîmplase accidentul care aducea familiei aproape trei mii de franci dintr-o dată.

Or, ca să cîştige aceste trei mii de franci, tatăl ar fi trebuit să lipsească de-acasă încă un an. Ramdan recunoscu că aşa este. Se întorcea el din Franţa cu pîntecele cusut, dar îndeajuns de bogat ca să-şi achite datoriile şi să-şi recapete liniştea de odinioară. Avea ca la zece mii de franci în buzunar ! Drăguţa lui pensie îi garanta tabacul de tras pe nas pînă la moarte.

Medicii îi prescriseseră un an de neactivitate deplină, cu o hrană sănătoasă şi îmbelşugată. Nu ştiau, fără îndoială, că un kabil are şapte vieţi într-însul şi nu se supune reţetelor prescrise de ei

decît atunci cînd nu mai are puterea de a le călca. Ramdan, în ceea ce-l privea, ştia că era bine sănătos. Livada sa îl aştepta. Prietenii şi vrăjmaşii îl pîndeau. Era gata să le arate tuturor că avea şi acum aceeaşi putere. Nu-şi îngădui decît două zile de odihnă...

Era în luna octombrie. Furulu, care tocmai părăsise şcoala, îl însoţea în chip regulat pe tatăl său la ţarină şi împărţea cu el munca. Îşi cumpăraseră boi, nişte oi şi un măgar. Toţi din familie aveau de lucru pînă peste cap. Zilele îndestulate parcă binevoiau să se întoarcă. Ramdan-tatăl era mulţumit că fecioru-su îi dădea un ajutor preţios. Fără să mai amîne, se gîndi să stea de vorbă cu el cum vorbeşti cu un bărbat şi nu cu un copil.

Într-o după amiază, erau amîndoi pe arie lîngă colibă, unde se aflau bine închise lesele cu smochine. Tata s-apucase tocmai să dreagă samarul măgarului, ros de şoareci în timpul lipsei sale de-acasă.

— Vezi tu, băiete, perechea de boi e tot a noastră, ca şi măgarul şi oile. Aş putea să mai cumpăr încă două oi. Sîntem doi. Nu-i ceva peste puterile noastre. La primăvară vom vinde boii ca să cumpărăm alţii mai mărunţi. Vom vinde şi trei oi şi vom putea să ne luăm o vacă. Vom avea de asemenea şi ceva untdelemn peste ceea ce consumăm noi într-un an. La vara viitoare, voi duce pe spinarea măgarului la tîrg legume de vînzare, în timp ce tu, cu surorile tale, veţi îngriji de vite şi veţi cultiva ţarina. Peste puţin vom înlocui măgarul cu un catîr. Am să fac şi comerţ. Am să te

iau cu mine, din cînd în cînd, la tîrg, ca să-ţi faci şi tu ucenicia. Socot că dacă o să ne ajute Domnul, n-o să mai fim nenorociţi.

Pe măsură ce tatăl desfăşura aceste planuri ale sale, Furulu lucra cot la cot cu dînsul şi simţea o plăcere neaşteptată. În minte i se deschidea perspectiva unei activităţi la care nu se gîndise pînă atunci ; se vedea ajungînd felah ; întrezărea că prin munca tatălui său bunăstarea va intra în casa lor. Dar era oarecum neîncrezător. Alt vis avea el. Îşi închipuise într-una că e student, sărac dar distingîndu-se la învăţătură, mai bun decît ceilalţi. Într-atît se obişnuise cu imaginea acestui student, încît, în cele din urmă, îi ajunsese scumpă de tot. Şi iată că tatăl său, într-un răstimp atît de scurt, printr-o temeinică argumentare, izbutise să-i alunge acest vis ca pe o fantomă. Cu toate acestea, spuse cu jumătate de glas pentru a avea cugetul împăcat :

— Şi dacă mi se dă bursă ? Voi putea să-mi urmez studiile mai departe fără să te mai pun la cheltuială. Profesorul mi-a spus-o.

— Mai întîi că nu ţi-a dat nici o bursă, fiindcă vacanţa s-a isprăvit şi nu ţi-au trimis nici o comunicare scrisă. Apoi, chiar dacă vin banii, crezi că sîntem noi croiţi pentru şcoli ? Noi sîntem săraci. Studiile sînt pentru cei bogaţi. Ei pot să-şi îngăduie să piardă mai mulţi bani, să iasă rău la învăţătură pentru ca, în cele din urmă, să se întoarcă să facă pe trîndavii în sat. Aşa s-a întîmplat cu fiul lui Said, cămătarul, nu ? În Aguni mai sînt şi alţi doi ori trei la fel. Mi s-a spus limpede. E foarte greu, francezii nu dau locuri în şcoală pentru nimic în lume. Pe cînd dacă stai aici, ai să

cîştigi cît mine şi nu ne va lipsi nimic. Peste doi sau trei ani, ai să fii de-ajuns de priceput ca să pleci să lucrezi în Franţa. Ai să vezi atunci că folosindu-te de cele două certificate ale tale, ai să te descurci mai uşor decît noi ceştilalţi. N-ai să înduri necazurile pe care le-am îndurat eu. E tare frumoasă, Franţa, vei vedea totul, vei înţelege totul. După ce ai să te întorci, o să te însurăm. Asta e viaţa pe care ţi-o propun. E singura care ni se potriveşte. Frate-tău va creşte mare, tu ai să-i fii călăuză. Surorile tale au să se mărite. Ai să mă înlocuieşti în toate treburile şi o să-mi aştept moartea în linişte.

Furulu asculta în tăcere şi admira această înţelepciune. Cînd taică-su vorbi despre căsătorie, îşi aplecă bărbia în piept, înroşindu-se de ruşine. Ramdan îşi pironise ochii la samarul la care cosea de zor. Isprăvise de vorbit. Nu i se putea da nici un răspuns în contradictoriu, fiindcă adevărul curat ieşea din gura sa. Tăcură amîndoi un răstimp, fiecare gîndindu-se la acele vorbe adînci. Apoi, Ramdan îi dădu fiului său să facă o treabă. Furulu se sculă supus şi se îndepărtă.

Pe înserate, întorcîndu-se în sat, găsiră o scrisoare de la directorul liceului din Tizi-Uzu, anunţînd că i se acordase bursa şi că i se păstrase un loc bursierului începător care urma să se prezinte fără întîrziere. Iată cum îi place norocului să-i pună la încercare pe oameni.

Băiatul fu uluit, tocmai cînd începea să deznădăjduiască. Icoana studentului sărac îi veni din nou în minte cu toate atracţiile ei. Era şi mai îmbietoare acum cînd putea să devină realitate. Tatăl, el însuşi, începea să dea crezare acestei posibi-

lităţi. El era omul să lase prosteşte *baylekului* [1] cei 180 de franci pe care acesta se pregătea să i-i dăruiască în fiecare lună fiului său ? Nu ! Nu-i aşa ?

Nici el, nici Furulu nu consimţiră să-şi schimbe părerea despre ceea ce vorbiseră în ţarină. Dăduseră totul uitării, printr-o înţelegere reciprocă. Nu mai vorbiră decît despre bursă, despre şcoală, despre studii. Furulu fu personajul cel mai de seamă în toată seara aceea. Surorile sale se uitau la dînsul cu respect. Fatma găti o cină bună în cinstea lui, în timp ce el cu taică-său, ceva mai la o parte, vorbeau despre lucruri serioase. Urma să-l pregătească de plecare. Nu era de fel treabă uşoară, dar aveau bani în casă şi „cu bani, zice Ramdan, în vorbirea lui plină de zicale, ieşi la liman din cea mai grea ananghie".

Ramdan avea dreptate. De a doua zi chiar se puseră cu temei pe treabă. Se duseră să-l vadă pe director ca să capete deslușiri, ca să se înscrie ; trimiseră la Alger să se cumpere cele de trebuinţă ; cheltuiră o groază de bani şi noul student, avînd cam tot ce se cade să aibă, putu, după ce trecu vacanţa de la sărbătoarea tuturor sfinţilor, să intre în colegiu.

Menrad-tatăl nu era el omul lesne de înşelat. Ştia foarte bine că fecioru-su n-avea să ajungă la nici un rezultat. Dar în oraş, Furulu va fi mai bine hrănit decît acasă la dînsul, va creşte mare departe de traiul aspru al băieţandrilor din satul lui. Fiindcă statul binevoia să-l ajute ca să-i dea o creştere bună, Ramdan nu se împotrivea. Lucrul de

---

[1] *Baylekul* : statul.

căpetenie era să-l vadă pe fecioru-su ajuns iute om în toată puterea cuvîntului ca să împartă cu el grija întreţinerii familiei.

Furulu, în ceea ce-l priveşte, nu vedea într-asta nici o viclenie. Era sincer. El se ducea în mod nevinovat la colegiu, cu gîndul să obţină diploma, ca apoi să intre în Şcoala normală, spre a ajunge institutor.

V

Furulu, gata de plecare, îşi lăsă familia întristată. Tuturor le părea rău după dînsul. Casa, chiar şi ea, păru mai tristă. Pe înnoptate, cînd toţi se adunară la cină, fiecare simţi un gol în sufletul lui. Li se părea că familia era mult mai mică decît în ajun, ca şi cum tînărul făcea el singur cît trei ori patru persoane. După aceea, vorbiră despre dînsul, numai şi numai despre dînsul. Surorile îşi aminteau de neajunsurile pe care le pricinuiseră viitorului bărbat ilustru, le părea rău că nu-l răbdaseră în cutare şi în cutare prilejuri, făgăduiau să-l iubească mai mult, cu gingăşie. Mamă-sa ar fi vrut să-i trimită toate îmbucăturile de cuscus pe care le lua în gură. Era neliniştită fiindcă băiatul se va culca singur de acum înainte, neavînd pe cineva să-l supravegheze cînd va dormi ; era tristă ştiindu-l departe de îngrijirile şi de dragostea ei. Tatăl se strădui în zadar să o îmbărbăteze. Fatma avea ochii în lacrimi. El tuşi de trei-patru ori ca să prindă curaj.

Furulu era însă liniştit şi bine instalat. Culcîndu-se prima oară în viaţă într-un pat adevărat, după ce mîncase nişte bunătăţi pe care maică-sa şi surorile sale nici măcar nu şi le-ar putea închipui, nu se gîndi o clipă la familia sa. Aceste trei zile din urmă fuseseră pline de întîmplări neobişnuite ; le trăise ca într-un vis şi, înainte de a adormi, simţea nevoia să le retrăiască pînă în cele mai mici amănunte, pentru a se încredinţa că nu-i treceau doar nişte năluciri prin cap, că fericirea lui era adevărată...

Sîmbătă seară : e acasă. Tocmai primise puţintica lui rufărie. Directorul se gîndea să-l înscrie ca intern, tatăl s-a împotrivit fiindcă n-are bani de-ajuns. L-a înscris deci ca extern, dar nu găseşte o gazdă. În privinţa hranei, va avea la îndemînă locanta ceea păcătoasă. Tatăl se întoarce acasă într-o stare de nehotărîre. Poate că va trebui pînă una alta să se resemneze să doarmă la hotel. Mari cheltuieli în viitor. Ramdan se află la grea strîmtoare. Să-şi lase băiatul de capul lui în oraş ? Să înceapă din nou a împrumuta ca să poată să-l întreţină la internat ? Directorul totuşi a stăruit mult...

Duminică dimineaţă : providenţa nu părăseşte niciodată pe cei nenorociţi. Ea îi iese în cale lui Furulu sub chipul atrăgător al lui Azir. Azir e un băiat din Aguni de aceeaşi vîrstă cu dînsul, elev la colegiu şi el... A auzit vorbindu-se despre Furulu şi despre bursa lui. Vine să-l caute în Tizi. La prima vedere inspiră încredere. E blond cu ochii albaştri. Gura îi surîde într-una şi cu unul

dintre acele zîmbete binevoitoare care atrag prietenie. Are darul de a simplifica lucrurile cele mai complicate.

— Sînt şi eu extern, zice el către Furulu, şi bursier ca şi tine. Sîntem din acelaşi ţinut. Ard de nerăbdare să nu mai fiu singur. Dacă vrei, vom locui laolaltă şi vom fi prieteni.

Lui Furulu îi veni să-l sărute. Azir rezolva mai dinainte greutăţile. Nu era nevoie să-l oprească în avîntul său ori să-l ia la întrebări.

— Tata nu-i îndeajuns de bogat ca să poată achita plata internatului. În Tizi-Uzu e un preot misionar protestant care găzduieşte pe elevii care vin de la munte. La dînsul locuiesc. Sîntem vreo treizeci. Am şi vorbit despre tine. O să ne dea o cameră cu lumină electrică ; o să avem o masă, scaune, două paturi. Dimineaţa o să ne dea cafea şi pîine. Şi toate astea pe degeaba. Misiunea se află foarte aproape de colegiu.

Era într-adevăr de necrezut. Azir stărui, explicîndu-i că un misionar e un om de treabă, care caută să-i ajute pe săraci, cam de felul celor din ordinul Pères Blancs. Pe lîngă toate serviciile pe care le făcea nefericiţilor munteni, în fiecare seară îi aduna într-o sală mare ca să vorbească despre religie, să le dea poveţe, să-i educe. Era minunat, Furulu se arătă foarte mulţumit. Primi numaidecît. I se dădură cîteva recomandaţii practice (ce bagaje să ia, cîţi bani, ce cărţi) care îi intrară pe-o ureche şi-i ieşiră pe cealaltă. Hotărîră să se întîlnească a doua zi dimineaţa. Se despărţi de noul său tovarăş cu părere de rău spre a se duce să-şi isprăvească pregătirile de plecare şi să-l liniştească pe tatăl său, aducîndu-i la cunoştinţă vestea cea straşnică. Ram-

dan, la rîndul său, crezu cu anevoie ceea ce fecioru-su îi povestea. Era la mijloc o minune! Domnul le venea într-ajutor.

Luni dimineață: plecare pripită ca să ajungă înainte de ceasurile opt. În automobil *prima oară!* Tînărul visează ori nu? Intră în colegiu înainte chiar de a da ochii cu domnul Lembert, misionarul. Lui Furulu i se pare că s-a rătăcit într-o sumedenie de școlari. Nu-și mai vine în fire. E îmbrăcat într-un costum europenesc, întocmai ca și ceilalți. Azir, înainte de a intra, i-a înnodat cu grijă cravata, ca unul îndemînatec în de-astea. Nimeni nu-l băgă în seamă; pe cînd merge la adăpostul lui Azir, se înroșește adeseori, fără pricină. I-e teamă să deschidă gura. Niște băieți îi strîng mîna fiindcă au strîns mai adineauri mîna prietenului său. Salută și el, trecînd prin fața unor profesori nepăsători. Intră în clasă, deschide ca și ceilalți un caiet scos la întîmplare, din mapă, începe în mod mașinal să urmărească și el cursul, imită toate mișcările celorlalți. Din fericire, nimeni nu bagă de seamă că e și dînsul pe-acolo; nu-l sîcîie nimeni. Cazna ține un ceas... Se înăbușă, gîndește în sinea lui că nu-i locul său acolo. Haida-de, fostule păzitor de turmă! E oare pentru el această școală mare cu geamuri de sticlă, larg deschise în pereți, cu mese noi și strălucitoare, toată această curățenie pe care te temi să n-o întinezi chiar de la distanță? Oare într-adevăr pentru el această doamnă vorbește, explică, întreabă cu bună-cuviință și zice „dumneata" tuturor? Are el, în sfîrșit, o înfățișare de *coleg* în ochii tuturor acestor băieți bine îmbrăcați, cu o creștere bună, cu chipuri atît de inteligente? I se pare că-i un nepoftit în această

lume nouă, care îl uluieşte. Azir, care nu stă departe de el, se întoarce din cînd în cînd spre a-l încuraja cu cîte un zîmbet. Inima lui e copleşită de recunoştinţă. În recreaţie prinde a se linişti. Elevii sînt îndeobşte prietenoşi în prima zi. Dacă cei din alte clase nici nu-l observă, colegii săi dimpotrivă — unii dintre ei cel puţin — folosesc oarecare gingăşie ca să-i atragă atenţia : unul face o glumă spre a-i stîrni rîsul, altul explică plin de foc, o teoremă pe care toţi au înţeles-o tot aşa de bine ca şi dînsul, al treilea declamă în mod caraghios blestemele lui Camille. Menrad e gata să-i admire pe toţi cei care vor să fie admiraţi. El admiră pe toţi. Se socoteşte necunoscut de nimeni, păcătos, umilit !

La ceasurile unsprezece, cu prietenul său ia la o locantă de rînd masa compusă dintr-o supă, dintr-o mîncare de cartofi cu carne şi cu verdeţuri. E un ospăţ ! Dar gustă din toate fără poftă ; nu i-e foame ; stomacul i s-a micşorat.

La ceasurile patru se duce la domnul Lembert.

Domnul Lembert e un bărbat minunat. Statura sa înaltă, puţin încovoiată, mersul cam ţeapăn ca al unui ofiţer, barba lungă care îi împodobeşte chipul frumos inspiră un respect amestecat cu teamă. Are şi un glas puternic, profund, cumpănit. Dar în preajma lui, după ce te-a privit cu ochii plini de sinceritate, de blîndeţe, de nevinovăţie, respectul se schimbă în încredere deplină. Ajunge să pună stăpînire pe tine, cu simplitate, îşi cîştigă cu îndrăzneală dreptul şi puterea de a te călăuzi. Te laşi pe mîinile sale cu plăcere. Fiecare elev al colegiului simte pe suflet apăsarea răspunderilor sale. După ce Furulu chibzuieşte în cugetul

lui cîteva clipe măcar, recunoaşte că părinţii săi se jertfesc plătind cheltuiala învăţăturii. Izbînda nu atîrnă decît de şcolari. Datoria acestora din urmă apare deci foarte limpede. Cînd e vorba despre „lembertişti" nu mai e la fel. Misionarul îşi asumă el cu sînge rece această răspundere, în locul elevilor. Oaspeţii săi nu mai au decît o singură grijă : să fie acesta mulţumit. El e rînd pe rînd, profesor sever, tată cu ochii în patru, tovarăş de joacă pentru toţi cei dezrădăcinaţi, care locuiesc la dînsul. Îl impresionă deci în cel mai înalt grad pe Furulu.

— Tu eşti Menrad ?

— Da, domnule.

— Nu, să spui : da, domnule şef.

— Da, domnule şef !

— Azir mi-a vorbit despre tine. Vei locui în aceeaşi cameră cu el. E gata. Vei deprinde repede obiceiurile casei. Aici, cată să te porţi bine. Nu fumezi, nădăjduiesc ?

— Nu, domnule şef.

— Bine. Spune-mi cîte ceva despre familia ta.

Menrad îi vorbi despre ai săi şi despre mijloacele lor de trai de-ajuns de precis şi misionarul înţelese numaidecît că avea a face cu un nepricopsit de copil. Unul mai mult.

— Ai bursă, asta e principalul. Dar, ca s-o păstrezi, trebuie să munceşti cu sîrguinţă : toţi colegii tăi muncesc vîrtos. Să calci pe urmele lor ! Şi apoi vei fi cercetaş.

— Da, domnule şef, răspunse Menrad, întîmple-se orice s-ar întîmpla.

— O să-ţi explic, vei afla în curînd ce înseamnă asta.

Menrad se despărţise de acest om de treabă foarte mulţumit, simţindu-se de-a binelea încorporat în marea familie a „lembertiştilor". Ce îmbărbătare pentru el ! Într-aceeaşi seară avusese prilejul să vină în contact cu cîţiva dintre acei vestiţi „cercetaşi". Îi păruseră deosebit de îndatoritori.

În acest chip, prima lui zi se isprăvise. Înainte de a adormi, o mai revăzu în toată întinderea sa. Era mulţumit şi aduse slavă Cerului. Dacă nu se gîndi îndelung la frăţiorul său, la surorile sale, la părinţi, îşi aminti totuşi de prietenul din copilărie, de Akli, care rămăsese cioban în partea muntelui. Pe cînd el, Menrad...

VI

Misiunea Lembert, despărţită de colegiu de lăţimea unei străzi, e aşezată în partea de sus a oraşului. Se întinde pe un teren în forma unui pătrat de vreo şaizeci de metri. Într-unul dintre unghiuri se află locuinţa familiei. Alături e sala cultului, o sală mare, goală, cu scaune, cu o masă neagră şi cu un armoniu. Camerele elevilor ocupă o întreagă latură a pătratului : şase la parter, şase la primul etaj. E o curte închisă, o grădină bine îngrijită cu un bazin adumbrit, două bolţi acoperite cu verdeaţă şi două bănci largi. În acest sălaş ospitalier Menrad şi cu prietenul său Azir petrecură patru ani ; aci simţiră ei de atîtea ori împreună o bucurie deplină, rod al strădaniei lor ; aci se legă strîns

între ei una dintre acele prietenii pe care timpul nu le poate distruge, fiindcă ea nu are drept temei decît stima reciprocă şi înţelegerea reciprocă.

Nu peste multă vreme, Menrad pierdu complexul de inferioritate care îi stăvilea toate însuşirile lui fireşti. După ce îşi dădu seama că nu erau nişte „rarităţi" colegii săi, se puse cu hotărîre pe lucru pentru a dobîndi un loc de cinste. Nu peste multă vreme, ca şi prietenul său, trecu drept un „tocilar". Nici unul, nici altul nu socoteau acest epitet drept o batjocură. Foarte curînd cei din preajmă nu li-l mai amintiră, îi lăsară în pace.

În fiecare duminică se duceau în pădure sub conducerea şefului ca să li se împărtăşească tainele cercetăşiei. Menrad se mira că oameni serioşi, ca misionarul, îşi pierdeau vremea cu treburi atît de copilăreşti. Ciobanii de pe locurile lui de baştină făceau deci cercetăşie fără să-şi dea seama ? În ce priveşte partea teoretică, morala, feluritele articole din „statutul cercetaşilor" erau de neatacat. Însufleţirea celor doi tineri de la munte scăzu tare, mai cu seamă cînd observară că un cercetaş, cu toată cercetăşia lui, poate să fie prefăcut, invidios, mincinos. Dar e adevărat că el, şeful, era un *cercetaş* în înţelesul cel mai nobil al cuvîntului. Azir şi Menrad nu peste multă vreme începură a îndura aceste ieşiri duminicale ca pe nişte corvezi. Nu încercară niciodată să umble să capete vreun grad oarecare ; nu-şi vedeau decît de munca lor şcolărească. Şeful băgă de seamă. Fiindcă purtarea lor era satisfăcătoare, nu le mai putea cere altceva.

Ei păstrară aceeaşi atitudine în cursul adunărilor din fiecare seară, în sala cultului. Se duceau acolo cu regularitate, citeau cîte un verset din Biblie ca toţi ceilalţi, intonau cîntări cu sîrguinţă, ascultau cu respect comentariul şefului şi se întorceau în camera lor ca să-şi continue fără şovăială lecţiile întrerupte. Nu li se întîmpla niciodată să ceară o lămurire asupra vreunui verset oarecare, să se ducă în salon ca să li se dea explicaţii asupra cutărei sau cutărei probleme religioase, ori să stăruie pe lîngă pastor să se roage pentru dînşii. Misionarul primea adeseori, cu plăcere, vizite de acest soi mai mult ori mai puţin sincere. Dar aceşti doi băieţi, îşi dădea el foarte bine seama, îi scăpau din mînă. Voinţele lor amîndouă strîns unite nu formau decît una singură, greu de îmblînzit. Nu era cu putinţă să-i desparţi. Dar nu era la mijloc nici o răutate. Nu nutreau nici o duşmănie religiei protestante. Dimpotrivă, cu timpul, prinseră a o preţui pentru simplitatea şi pentru indulgenţa ei. Studiară cu de-amănuntul Biblia şi Noul Testament. Le plăcea să cînte, chiar cînd erau între ei, cîntările pe care le învăţaseră întru slava celui răstignit pe cruce. Adeseori, în taina inimii lor, se rugară aşa cum văzuseră că se făceau rugăciunile.

Dar numai învăţătura avea trecere în ochii lor. Locuiau la misionar numai ca să poată studia cît mai bine. Voinţa lor de a izbîndi era cumplită, dîrzenia lor era de nezdruncinat. Petrecură astfel de bunăvoie patru ani (de la cincisprezece pînă la nouăsprezece ani), răstimpul adolescenţei, acei ani de care atîrnă, pentru fiecare om, sănătatea şi fericirea sa viitoare. În timpul zilei erau la cursuri. Seara, după ceremoniile religioase, lucrau

la lumina electrică pînă la ceasurile zece, apoi aprindeau o lumînare şi nu se culcau niciodată înainte de miezul nopţii ori de ora unu spre ziuă. Cîteodată chemarea la prima rugăciune de dimineaţă cîntată de muezinul satului Kabil îi surprindea cu cartea în faţă.

Oh ! nesfîrşitele nopţi de iarnă ! Îşi vor aduce aminte de ele într-una. Casa e cufundată în tăcere. Pe afară, vîntul bate, ploaia răpăie pe acoperiş. Totul doarme. Numai din camera lor, prin golurile dintre jaluzele, răzbate o slabă lumină, de la lumînarea aprinsă care-şi arde seul. Ei stau jos, îmbrăcaţi în burnuzurile lor, avînd dinainte caietele deschise, unul în faţa celuilalt. Nu scot nici o vorbă. Învaţă. Se luptă cu somnul. Biata lor minte a ostenit. Se gîndesc cu jind că atîţia dintre colegii lor dorm cuminţi de mult. Dar ei se îndîrjesc. În cei patru ani, nu au intrat niciodată în clasă pînă n-au fost siguri pe dînşii, pînă n-au ştiut de-a fir-a-păr toate lecţiile. Mai tîrziu, cînd Menrad va fi la Şcoala normală şi cînd nu va mai putea face aceleaşi sforţări, va băga de seamă cu uimire că adeseori se jertfise de prisos, că-l pîndise primejdia de a-şi prăpădi sănătatea.

Pe lîngă această sforţare cu care se deprinseseră, lor le lipseau atîtea, încît abia îşi mai puteau ţine zilele. Cărţile de istorie naturală degeaba le vorbeau despre calorii, despre raţii de întreţinere şi de creştere, ei nu credeau nimic din ele. Îşi cumpăraseră o maşină de gătit portativă şi îşi făceau mîncare singuri, în camera lor. Cartofi, într-una cartofi ! Se găteau uşor şi erau buni de mîncat. Lui Menrad mai ales îi evocau nişte amintiri de-i lăsa gura apă. Dar la sfîrşitul celor doi ani de ase-

menea regim, se strică prieteşugul dintre el şi cartofi. Cît despre Azir, nu care cumva să-i pomeneşti despre cartofi, dacă vei face vreodată cunoştinţă cu dînsul ! Cîteodată, ca să mai schimbe, luau în grabă, pe la ceasurile unsprezece, o masă rece : o jumătate de pîine împărţind-o pe din două, un borcănaş de dulceaţă de şaptezeci de centime şi atîta tot. Din cei o sută optzeci de franci pe care fiecare îi primea lunar, cheltuiau cîte optzeci şi dădeau restul părinţilor.

Din cînd în cînd, de altminteri, Ramdan şi Mohand, tatăl lui Azir, se duceau să-i vadă şi-şi petreceau noaptea cu dînşii. Părinţii se firitiseau unul pe altul fiindcă aveau feciori atît de economi şi îi îndemnau pe copii să stăruie a se purta tot aşa, Ramdan-tatăl era foarte mulţumit. Toţi cei din sat vorbeau de bine despre Furulu şi, într-adevăr, învăţătura nu costa nimic. Totuşi se cuvine să spunem de asemenea că ducea lipsă de ajutorul pe care i l-ar fi putut da fecioru-su. Curînd Ramdan fu nevoit să se desfacă de perechea de boi ca să-şi vadă numai şi numai de smochinii şi de măslinii săi. În timpul vacanţei mari, cînd studentul se întorcea acasă, credea că e de datoria lui să-l hrănească dîndu-i altceva decît ce mănîncă ciobanii : o ceaşcă de cafea dimineaţa, carne din cînd în cînd, cuscus cu puţin griş. Familia se obişnuia cu această risipă şi toate economiile se duceau pe copcă. Cînd băietanul se prezentă la examenul de diplomă, trebui să se împrumute ca să-i cumpere un costum şi să-i dea de cheltuială pentru timpul cît avea să stea în Alger. Ramdan şovăi multă vreme pînă ce se duse la un cămătar. Dar cînd împrumutul fu încheiat, recunoscu repede avan-

tajele unei asemenea învoieli care scoate în acest chip pe om din încurcătură. Cu timpul, prinse gustul împrumutului cu scadență îndepărtată și începu a se îndatora după nevoile sale. Se săturase să mai lupte cu atîtea și atîtea. Vremurile erau din ce în ce mai grele ; el aruncă greutățile familiare asupra celui mai jăcmănitor dintre creditorii care, la rîndul său, cînd va găsi de cuviință, va depune povara îngreuiată de lăcomia lui pe umerii nedeprinși de fel cu greul ai lui Furulu.

Cu atenția încordată la învățătură, Furulu nu știa nici cu spatele că în familia sa se petrecea o dramă. La șaisprezece ani el își dădea seama că își făurea viitorul, cariera, dezlegînd teoreme de geometrie și ecuații în timp ce colegii săi se îngrijeau mai ales de găteală și se gîndeau la fete.

Furulu se supăra lesne și era răzbunător din fire. Prindea pică pe toți cei din satul său care nu voiau să-i dea importanță și își băteau joc de naivitatea Menrazilor. La începutul celui de-al doilea an de colegiu, după ce el terminase foarte bine primul an, era cît pe ce să lase baltă totul. Bursa nu i se mai reînnoise, nu se știa din ce pricină. Directorul așteptă o lună, două luni. La sfîrșitul lunii decembrie, văzînd că nu vine nimic, dădu de știre bursierilor, care se văzură siliți să se întoarcă în satele lor cu tristețe ; o mare jale intră în gospodăria familiei Menrad. Nici vorbă să se găsească alți bani cu care să-l poată ține mai departe la învățătură. Acest gînd nu-i trecu prin cap nimănui. Toți erau siguri că Furulu va rămîne cu dînșii, că va ajunge din nou cioban, că i se deșteptase în minte din nesăbuință o speranță și că trebuia acum să-și lase ifosele. În sat, după Anul

Nou, îndată ce va trece vacanța, toți vor începe să-și arate mirarea, apoi ar urma batjocurile obișnuite. Furulu, cînd se gîndea la astea, se punea pe plîns într-ascuns. Își zicea în sinea lui că se făcuse de ocară și că nu va mai putea scoate obrazul în lume de rușine. Totuși, nu i se dăduse răvaș de drum de la școală pentru că nu l-ar fi ajutat mintea să învețe ori pentru rea purtare. Se întoarse acasă pentru că nu mai erau bani. Directorul făgăduise că va scrie la Academia din Alger ; întrebase dacă nu cumva fusese la mijloc o scăpare din vedere, o uitare, vreo greșeală. Nu se putea să se suprime dintr-o dată toate bursele dintr-o instituție. Dar cum să le bagi în cap așa ceva unor oameni răutăcioși ?

După Crăciun, Furulu petrecu o săptămînă îngrozitoare în Tizi. Acei cu care se întîlnea începeau să-i dovedească prin purtarea lor o milă insultătoare care îl îmbolnăvea, nu altceva. Cînd încerca să le explice spunînd că i se va da îndărăt în curînd bursa și că nu stătea în sat decît în așteptarea ei, clătinau din cap și-l povățuiau să-și ia gîndul de la una ca asta. I se întîmpla să se supere într-atît încît i se umpleau ochii de lacrimi. Atunci rîdeau de el, îl ocărau...

— Odraslă de-a lui Ramdan, mi ți-au făcut vînt cît colo, ce zici ! Ți-a rămas să vezi de capre, ca noi ceștilalți !

— Ba nu, mă voi întoarce la școală.

— Pe banii cămătarului, poate ?

— Ce-ți pasă ție de asta ?

— Ești un idiot... În loc să-l ajuți pe taică-tu, ai să-l sărăcești.

Între timp chiar tatăl său părea tulburat și re-

greta că-l împinsese pe fecioru-su pe o cale atît de anevoioasă cînd ești sărac.

În timpul acestei săptămîni Furulu fu pus la o cumplită încercare. Prostia sentențioasă a unora îl dezgusta, pizma celorlalți îl indigna și mai tare. Soarta era nedreaptă, oamenii erau nedrepți. Totul îi era potrivnic, dar înțelese cu timpul că dușmănia oamenilor, răutăcioasa lor bucurie, ura lor, se trăgea din faptul că au crezut în el. Crezuseră că va fi în stare să izbîndească să ridice familia Menrad. Și acum...

După ce, în sfîrșit, sosi scrisoarea care aducea vestea cea bună, el se întoarse la Tizi-Uzu cu inima plină de bucurie, cu sălbatica hotărîre de a munci pînă la istovire ca să izbîndească. Maică-sa spuse că trebuie să dea prinos la *kuba*, dar el știa prea bine că ofranda nu putea să aibă vreo înrîurire asupra destinului său. Știa că intra de unul singur într-o luptă care îi părea fără cruțare.

La vîrsta cînd colegii săi se îndrăgosteau de cîte o Elviră el învăța pe de rost *Le Lac*[1] numai ca să capete o notă bună. Dar fiindcă rostea textul cu o intonație de parcă se certa, în loc să-l învăluie, cum se cuvine, în blîndețea melancolică a unui suflet simțitor și gingaș, profesorul îl dojeni aspru și Furulu trecu la loc prinzînd pică pe el.

Furulu nu-și prea dădea tocmai bine seama în ce fel munca sa îndîrjită avea să-l scoată din sărăcie, pe el și pe ai săi. Dar trebuie să fim drepți cu dînsul : avea toată încrederea în puterea sforțărilor sale. Sforțarea merită un salariu și acest salariu îl va și primi. După ce trecu examenul de diplomă,

[1] *Le Lac* : Poezie de Lamartine.

părinții săi și chiar oamenii din sat înțeleseră în sfîrșit că nu-și pierduse chiar cu totul vremea. Dar diploma oferă puține posibilități de muncă. Mai are de înfruntat cîteva examene. Furulu se gîndea într-una să intre la Școala normală...

An de an, în vacanța cea mare, se întorcea printre ai săi. Avea atunci timp să dea uitării orașul, și orașul îl dădea uitării pe dînsul. Se schimba încetul cu încetul, se lăsa de bunăvoie ca să pună din nou mîna pe el tovarășii de joacă, *djema,* cafeneaua, muncile cîmpului, întregul sat. Și de fiecare dată, în ziua de 1 octombrie, trebuia să se smulgă iarăși din părțile muntene, să coboare apoi ca țăran printre conșcolari care șovăiau să-l recunoască, înnegrit tare de soare, întărit de muncile de vară.

Furulu, cu diploma la mînă, se întoarse așadar la colegiu. Se ducea acolo pentru cel din urmă an! Diploma îi dădea o siguranță, cu toate că starea materială a părinților săi era mai grea decît altădată. În sat, nu-l mai socoteau drept un copil. Tatăl său îi cerea într-una părerea; unchii și verii îl pofteau la adunări; oamenii din sat veneau ca să capete sfaturi de la dînsul sau ca să le compună el scrisori mai grele. Vedea că avea mare trecere — dar Furulu nu se fudulea de fel. Ar fi vrut să i se dea și lui sfaturi, să fie îmbărbătat, să-și găsească un sprijin. Se simțea singur... Își deschideau alții inima cu încredere în fața lui, pe cînd lui i-ar fi plăcut să și-o deschidă el în fața cuiva, să urmeze orbește sfaturile aceluia, să n-aibă decît o singură îndeletnicire: programul său de studii. Tatăl său îi spusese înainte de plecare:

— Pleacă, fiule. Domnul fie cu tine. El îţi va arăta calea. Maică-sa îl sărutase drăgăstos şi îi zîmbise cu o mîndrie nevinovată. Era limpede. Părinţii aveau o încredere oarbă. Erau siguri de izbînda lui. Feciorul lor, fireşte, va izbîndi încă o dată şi ei vor fi fericiţi.

Furulu ştia foarte bine că dacă nu va reuşi, porţile Şcolii normale îi vor rămîne închise pentru totdeauna, căci avea vîrsta cea mai înaintată admisă la examen. Ar mai fi avut de studiat singur, în condiţii grele. Părinţii săi n-aveau de unde să ştie că în caz de nereuşită el va cere să plece în Franţa. Acest gînd îl chinuise urmărindu-l în tot decursul verii. În Franţa ar găsi să se angajeze în uzină muncitor cu braţele. În Alger avea de ales una din două : sau să ajungă institutor, ceea ce însemna bună stare pentru toată familia sa, ori să fie din nou cioban.

Cu cît zilele treceau, examenul părea tot mai greu de dobîndit, tot mai înspăimîntător. Furulu, cu toate că studia, se descuraja. Se şi vedea în iunie, întorcîndu-se în sat cu cărţile sale care ajunseră nefolositoare, cu certificatul de pergament nefolositor, primit de către maică-sa cu ochii în lacrimi, dar cu îngăduinţă, ca întotdeauna, de către taică-său, amăgit în aşteptările lui şi păcătoşit. Îşi închipuia dispreţul tuturor celorlalţi. Cîteodată simţea că avea o mare încredere în sine. Era în joc soarta alor săi, juca ultima lor carte. Cu o săptămînă înainte de ziua hotărîtoare, se afla în această stare de spirit. Tatăl său coborîse în oraş ca să-i aducă ceva bani, care urmau să-i acopere cheltuielile de şedere în Alger. Ei ieşiră în şoseaua

națională și se plimbară așteptînd să treacă pe acolo camionul care urma să-l ducă îndărăt pe Ramdan.

— Tu pleci la Alger, zise acesta. Veți fi foarte mulți acolo. Nu vor alege dintre voi decît pe cîțiva. Alegerea o va face întotdeauna întîmplarea. Pleci la Alger ca și colegii tăi. Noi, acolo sus, te vom aștepta. Dacă nu vei reuși, te vei întoarce acasă. Să știi că noi te iubim. Și apoi, învățătura ta n-au să ți-o răpească, ce zici ? E a ta. Acum mă urc spre sat. Îi voi spune maică-ti că ți-am vorbit. Îi voi spune că nu ți-e teamă.

— Da, să spui colo sus că nu mi-e teamă...

Redactor responsabil : NICULINA BENGUȘ
Tehnoredactor : SURICA MALCAȘ

Dat la cules 05.10.1965. Bun de tipar 12.02.1966. Apărut 1966. Tiraj 15.130 ex. broșate. Hîrtie tipar înalt B Satinat de 80 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 5,97. Coli tipar 5. A. nr. 11.200. C. Z. pentru bibliotecile mari 8A. C. Z. pentru bibliotecile mici 8A—31=R.

Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București,
Republica Socialistă România.
Comanda nr. 1877

Prin caracterul său pregnant autobiografic, romanul *Fecior de om sărac* (1962) oferă date interesante şi edificatoare pentru viaţa şi sfîrşitul tragic al scriitorului algerian Mulud Feraun (1913—1962). Fiu de felahi, ridicat la starea de învăţător numai datorită unei munci asidue — după ce peregrinase prin cîteva centre industriale din Franţa — Mulud Feraun şi-a pus talentul în slujba independenţei ţării sale, ideal pentru care a murit, căzînd victima agresiunii bandelor O.A.S. Cîteva romane *(La terre et le sang* — 1953, *Les chemins qui montent* — 1957*)*, două volume de eseuri *(Jours de Kabylie, Les poèmes de Si-Mohand)* şi un *Jurnal* postum întregesc creaţia remarcabilului scriitor al ţărănimii sărace din Algeria.

3,25